

स्पशिष्याः शिष्यामुक्तावधुबुरमितप्रभाः॥ श्वेतः श्वेतशिखश्चैव श्वेताम्बुः श्वेतलोहितः॥ वत्वारस्तेमहात्मानो ब्राह्मणवेदपरगाः
 सुतारोदमभश्चाथ सुहेमः कंकणस्तथा॥ लोकाक्षिश्चात्ययोगीन्द्रो जैगीषव्योथसप्तमे॥ अष्टमेदधिवाहश्च नवमेदधमः प्र
 भः॥ भृगुस्तु दशमे प्रोक्तस्तस्माद्वायपरः स्मृतः॥ द्वादशे त्रिःसप्तारव्यातो वामीचाथ त्रयोदशे॥ चतुर्दशे गौतमस्तु वेदशीर्ष
 ततः परः॥ गोकर्त्तुश्चाभवत्तस्माद्बुहावासः शिष्यं प्रथमं॥ जयमात्यदुहासश्च दारुकोलांगलीक्रमात्॥ श्वेतस्तथापरः शू
 लीहिं डीमुं डीचवे क्रमात्॥ सहिष्णुः सोमचर्मचनकुलीशान्तिमेप्रभुः॥ वैवस्वतेन तरे शंभोरवताराविश्रुलीनः॥ अ
 ष्टाविंशतिनारव्याता ह्यंते केलियुगे प्रभोः॥ तीर्थकायावतारे स्याद्देवशो नकुलीश्वरः॥ तत्र देवादिदेवस्य चत्वारः सु
 तपोधनाः॥ शिष्यावधुबुश्चात्ये प्राक् प्रत्येकं मुनिपुंगवाः॥ प्रसन्नमनसो दाता ऐश्वरी शक्तिमाश्रिताः॥ क्रमेण तान् प्र
 वक्ष्यामि योगिने योगमुत्तमान्॥ श्वेतः श्वेतशिखश्चैव श्वेताम्बुः श्वेतलोहितः॥ दुन्दुभिः शत रूपश्च ऋचीकः केतुमांस्तथा
 विशोकश्च विशोकश्च विपाशः सापनाशनः॥ सुमुखो दुर्मुखश्चैव दुर्दमो दुरतिक्रमः॥ सनकः सनातनश्चैव तथैव च सनंदनः॥ सु
 धामाविरजश्चैव शंखप्रादुर्य एव च॥ सारस्वतस्तथा मेघोद्यनवाहः सुवाहनः॥ कपिलश्चासुरिश्चैव व्यूढः पंचशिखो मु
 निः॥ पाराशरश्च गंगश्च भार्गवश्चांगिरस्तथा॥ वलवंकनिरामित्रः केतुश्च गस्तपोधनः॥ लंबोदरश्च लंबश्च लम्बाख्या

लंबकेसरः सर्वज्ञः समबुद्धिः साध्यः सत्यस्तथैव च सुधामाकश्यपश्चाथवसिष्ठो विरजास्तथा अत्रिरुग्रस्तथा चैव ब्रवणे
थमुविष्टकः कुशिक्षुकुण्डिवाहश्च कुशवीरः कुनेत्रकः कश्यपो ह्युशनाश्चैव च्यवनो यवहस्पतिः उदख्यो वामदेवश्च
महाकायो महा मुनिः वाचस्त्रवाः सुचीकश्च श्पावाश्च सत्यथेश्वरः हिरण्यनाभः कौशलो लोकाक्षिः कुमुदिस्तथा
सुमंतुर्वर्वरी विहान् कबंधः कुशिकंधरः सप्तोदाभाय एते चैव केतुमान् गौतमस्तथा भल्लपी मधुपर्गश्चैतकेतुस्त
पोधनः उशिजो बृहदश्वश्च देवलः कविरेव च शालिहोत्रो हिवेशश्च युवनाश्वः शरदसुः बृगलः कुण्डलश्च क्रमुश्चैव
प्रवाहकः उल्को विद्वानश्चैव साडको ह्यश्च लायनः अक्षपादः कुमारश्च उत्तको वत्स एव च कुशिकश्चैव शक्रश्च मित्र
को नुनुरेव च शिष्या एते महात्मानः सर्वावर्तेषु योगिनां विमला ब्रह्मभूयिष्ठा जाने योगपरायणाः कुर्वन्ति चावतारा
णि ब्रह्मणानां हिताय च योगेश्वराणां मादेशाद्देवसंस्थापनाय च ये ब्राह्मणाः संस्मरन्ति नमस्यन्ति च सर्वदा तर्पयन्
त्यर्चयन्त्येता ब्रह्मविद्यामवाप्नुयात् इंदेवैव स्वतंत्रोक्तमष्टमं विस्तरेण तु भविष्यति च सावर्त्सिदक्षः सावर्त्सि एव च दशमो
ब्रह्मसावर्त्सिधर्मसावर्त्सि एव च द्वादशो नुदसावर्त्सि रोन्मानस्त्रयोदशः भौत्यश्चतुर्दशः प्रोक्तो भविष्यामनवः क्रमात्
अथैव कथितो ह्यंशः पूर्वो नारायणो रितः भूतैर्भवैर्वर्तमानैराख्यानैरुपहृंहितैः यः पठेत्स्मृत्या द्वापि श्रावयेद्वा द्विजो

तमान् सर्वेषां पवित्रमुक्तो ब्रह्मलोके महीयते पठेद्देवालये स्नात्वा नदीतीरिषु चैव हि नारायणं नमस्कृत्य भावेन पुरुषो
तमम् नमो देवाधिदेवाय देवानां परमात्मने पुरुषाय पुराणाय विश्वे प्रभुविश्वे इति कूर्मपुराणे पूर्वभागे
समाप्ते ऋषय ऊचुः भवती कथितं सम्पदं सर्गः स्वायंभुवः शुभः ब्रह्मांडस्यास्य विस्तारो मन्वन्तरविनिश्च
यः भद्रेश्वरेश्वरो देवो वाणिभिर्दुर्मतत्परैः ज्ञानयोगरतैर्नित्यमाराध्यः कथितस्तथा तद्दशशेषसंसारदुःखना
शनमुत्तमं ज्ञानं ब्रह्मैकविषयं येन पश्येत्तत्परं त्वं हि नास्म्येषां साक्षात्कृष्टद्वेषाय नाग्रभो अवाप्ताखिल
विज्ञानस्तत्त्वापृच्छामहे पुनः श्रुत्वा मुनीनां तद्वाक्यं कृष्टद्वेषाय न शुभं स्तुतः पौराणिकः स्तुत्वा भाषितं ह्युपचक्र
मे अथास्मिन् न्तरे व्यासः कृष्टद्वेषाय नः स्वयं आजगाम मुनिश्रेष्ठाय त्रसत्रं समासते तद्दृष्ट्वा वेदाविद्वांसं
कालमेघसयच्छति व्यासं कुमलपत्राक्षं प्राणमुर्द्धिजपुंगवाः पापातदंडवद्भूमा दृष्ट्वा सौरो महर्षिणः प्रदक्षि
णीकृत्य गुरुं प्रांजलिः पार्श्वतो भवत् पृच्छाते नामयं विप्रः सौ न काद्यामहामुनिं समाश्वास्य सनंतस्मेत
द्योग्यं समकल्पयत् ज्ञानं तद्ब्रह्मविषयं मुनिना वक्तुमर्हसि इमे हि मुनयः सांतास्तापसाधर्मतत्पराः

॥ कृ. पु. ए ॥

॥ ११२ ॥

सुश्रूषा जायते चैषी बकुमहसितत्वतः ॥ जनीहि मुक्तिं देवपुण्यं यन्मोसाक्षात्त्वयोदितं ॥ मुनीनां व्याकृतं पूर्वं विष्णुना कृ-
मं रूपाणि ॥ अथैतान् ब्रवीद्वाक्यं परासुरसुतः प्रभुः ॥ कञ्चिन्नहानिस्तपसः स्वाध्यायस्य ब्रतस्य च ॥ नतः संसृतः
स्तुतुं प्रणम्याह महामुनिम् ॥ श्रुत्वास्तस्यैव च न मुनिः सत्यवती सुतः ॥ प्रणम्य शिरसा रुद्धं वचः प्राह सुरवावहे ॥ वक्ष्ये देवा-
महादेवः पूज्यो योगीश्वरैः पुरा ॥ सनत्कुमारप्रभुखैर्यत्स्वयं समभाषत ॥ सनत्कुमारः सनकस्तथैव च सनंदनः ॥ अंगिरास्त-
इमे हि ते भृगुः परमं वित्तं कण्ठदः कपिलो योगीश्वरमहादेवो महामुनिः ॥ शुक्रो वसिष्ठो भगवान् सर्वसंयतमानसाः ॥ पर-
स्परं विचर्येते संशया विमुक्ततः ॥ तपस्यतस्तपोधरं पुण्ये वदंति कश्चिन्मे ॥ अपश्यंस्ते महायोगमधिधर्ममहाभुचिन्म ॥
नारायणमनाद्यंतं नरेण सहितं तथा ॥ संभूय विविधस्तोत्रैः सर्वभेदसमुद्भवैः ॥ प्रणमुभक्तिं संयुक्ता योगिनो योग-
विज्ञमं ॥ विज्ञाय वां कितं तेषां भगवानवि सर्ववित् ॥ ग्राहगंभीर्यावाचो किमर्थं तप्यते तपः ॥ अब्रुवद्दृष्टमनसो विष्णु-
त्मानं सनातनं ॥ साक्षात्प्राप्य एं देवमागतं सिद्धिस्तु चकं ॥ वयं संसयमापन्ताः सर्ववै ब्रह्मवादिनः ॥ भवंतमेकश-
रणं प्रपन्ता पुरुषोत्तमम् ॥ त्वंहि वो य परं ब्रह्म सर्वज्ञो भगवानृषिः ॥ नारायणस्वयं साक्षी पुराणो व्यक्तपुरुषः ॥ न-
ह्यनो विद्यते वेत्ता त्वामृतं परमेश्वर ॥ सुश्रूषास्माकमचलं संशयं हेतुमहसि ॥ किं कारणमिदं कृत्स्नं को न संसर-

॥ रामः ॥

॥ ११३ ॥

ते सदा ॥ किंचिदादात्मा च का मुक्तिः संसारः किं निमित्तकः ॥ कः संसारयती शानः को वा सर्वप्रपश्यते ॥ किंतु परं ब्रह्म सर्वज्ञो
बकुमहति ॥ एवमुक्त्वा शुभमुनयः प्रपश्यन् पुरुषोत्तमम् ॥ विहाय तापसं वेषं संस्थितं स्वेन तेजसा ॥ विभ्राजमानं विमलं प्रभा-
माण्डलमंडितं ॥ श्रीवत्सवत्सं देवं तमजावूनदप्रभं ॥ शंखचक्रगदापाणिं शार्ङ्गहस्तं श्रिया दृतं ॥ नदृष्टस्तत्क्षणाद्देवो नरस्त-
स्येवं तेजसा ॥ तदन्तरे महादेवः शशांका कितशेखरः ॥ प्रसादाभिमुखो नुदः प्रादुरासीत् महेश्वरः ॥ निरीक्ष्य ते जगन्नाथं
त्रिनेत्रं चंद्रभूषणं ॥ उद्युबुद्धं मनसो भक्त्या तमपरमेश्वरं ॥ जयेश्वरमहादेवं जयं भूतपतिं शिव ॥ जयाशेषमुनी शानतापशा-
भिप्रपूजिता ॥ सहस्रमूर्ते विश्वात्मान् जगद्यंघ्रं प्रवर्तक ॥ जयानन्तजगज्जन्मत्राणं संहारकारणं ॥ सहस्रचरणेशानशंभो-
योगीन्द्रवेदित ॥ जयां विकापते देव नमस्ते परमेश्वर ॥ संस्तुतो भगवानीशस्त्र्यं वको भक्तवत्सलः ॥ समालिङ्ग्य हृषीकेशं प्रा-
ह गंभीर्यागिरा ॥ किमर्थं पुण्डरीकाक्षं मुनीद्रा ब्रह्मवादिनः ॥ इमे समागता देव किं वा कार्यमथाच्युत ॥ आकर्ण्य तस्य तद्वा-
क्यं देव देवो जनाईनः ॥ प्राह देवो महादेवं प्रासादाभिमुखं स्थितं ॥ इमे हि मुनयो देव तपसाक्षी एकत्वभाः ॥ अभ्यागता मां
शरणं सम्यग्दर्शनकांक्षिणः ॥ यदि प्रसन्नो भगवान् मुनीनां भावितात्मेनां ॥ सन्निधौ मम तत्त्वज्ञानं दिव्यं वक्तुमहर्हसि ॥
त्ववेत्यस्वयमात्मानं न ह्यनो विद्यते शिव ॥ ततस्त्वमात्मानं तं ह्यनो मुनी देभ्यः प्रदर्शय ॥ एवमुक्त्वा हृषीकिशः प्रोवा-

मुनिपुंगवान् ॥ प्रदर्शयन् योगसिद्धिं निरीक्ष्य वृषभध्वजं ॥ दर्शनात् परमेशस्य शंकरस्यापि मुनिः ॥ हतार्थाः स्वयमात्मानं ज्ञा-
तुमर्हथ तत्त्वतः ॥ प्रद्युम्नं ह्यविश्वेशं प्रत्यक्षं पुरतः स्थितं ॥ मवेव सन्निधावेन यथावदस्य तीक्ष्णः ॥ निशम्य विस्मयं च तं प्र-
णम्य वृषभध्वजं ॥ सनत्कुमारप्रमुखाः पृच्छन्ति स्म महेश्वरं ॥ अथास्मिन् नरे दिव्यमासनं विमलं शिवं ॥ किमप्यचिन्त्यं गगना-
दींश्च गहं समुद्रमौ ॥ तत्राससादयोगात्मा विस्तृता सह विश्ववित् ॥ तेजसा पुरयन् विश्वं भाति देवो महेश्वरः ॥ तं वन्दे वादिदेव-
शंकरं ब्रह्मवादिनः ॥ विभ्राजमानं विमले तस्मिन् दृष्टुं रासने ॥ यं प्रपश्येति योगस्थाः स्वात्मन्यात्मानमीश्वरं ॥ अनन्यते-
जसं शान्तं शिवं दृष्टुं शिरेः किल ॥ यतः प्रसूतिर्भूतानां यत्रैतत्प्रविलीयते ॥ तमासनस्थं भूतानां मीशं दृष्टुं शिरेः किल ॥ यद-
न्तरा सर्वमेतत् तत्ततो भिन्नमिदं जगत् ॥ स वा सुदेव मीशान मीशं दृष्टुं शिरेः परं ॥ प्रोवाच पृष्टो भगवान् मुनीनां परमेश्वरः ॥
निरीक्ष्य पुण्डरीकाक्षं स्वात्मयोगमनुत्तमं ॥ तच्छृण्वन् यथा न्यायं मुच्यमानं मयानयाः ॥ प्रशान्तमनसस्सर्वज्ञानमीश्व-
रभाषितम् ॥ इति कूर्मपुराणे ईश्वरगीता सूपनिषत्सु उत्तरखंडे प्रथमोऽध्यायः ॥ ईश्वर उवाच ॥ अवाच्यमेतद्दिज्ञानमा-
त्मगुह्यं सनातनं ॥ यं न देवा विजानन्ति यत्तत्तौ पि हि जातयः ॥ इदं ज्ञानं समाश्रित्य ब्रह्मी भूता हि जातयः ॥ न संसारे प्रमद्येते स-
र्वेऽपि ब्रह्मवादिनः ॥ गुह्याद्गुह्यतमं साक्षात् गोपनीयं प्रयत्नतः ॥ वस्ये भक्तिमता मय्युष्माकं ब्रह्मवादिनां ॥ आत्माय के-
वलः स्वस्थः शान्तः सुखी सनातनः ॥ अस्ति सद्योतरः साक्षात् चिन्मात्रस्तन्मताः परः ॥ सो नो यामी स पुरुषः स प्रमाणः समहेश्व-

रः ॥ सकालोऽस्ति दव्यक्तं स एवेदमिति श्रुतिः ॥ अस्माद्भिजायते विश्वं अत्रैव प्रविलीयते ॥ समानीमायथावद्दुःकरे-
ति विविधास्तनूः ॥ न चान्ययं संसरति न चासंसारयेत्यभुः ॥ नायं पृथ्वी न सलिलं न तेजः पवनो न भूः ॥ न प्राणो न मनो व्य-
क्तं न शब्दः स्पर्श एव च ॥ न रूपं न गन्धाश्च नाहं कर्त्तृ न वागपि ॥ न पाणि पादौ नोपायुर्न चोपस्थं हि ज्ञोत्तमाः ॥ अस्माद्भिजा-
यते विश्वं अत्रैव प्रविलीयते ॥ न कर्त्तृ न च भोक्ता वा न च प्रकृतिः पूरुषो ॥ न मायानैव च प्राणश्चैतन्यं परमार्थितः ॥ यथा प्रका-
शं तमसो समाख्यातो य पश्यते ॥ तद्देवैष संवन्धः प्रपञ्चपरमात्मनो ॥ क्वायात यो यथा लोके परस्परविलसन् एते ॥ तद्वत्प-
ञ्चपुरुषो विभक्तो परमार्थितः ॥ विकारहीनं निर्दुःखमानंदमात्मनमवायं ॥ अहं कर्त्ता सुखी दुःखी कृशस्थूल इति वामतिः ॥
सा चाहंकारकर्तृत्वादात्मन्यारोप्यते जनैः ॥ वदन्ति वेदविद्वांसः साक्षिणं प्रकृतेः परं ॥ भोक्ता रमक्षरं बुद्धा सर्वत्र समवस्थि-
तं ॥ तस्मादज्ञानमूलो हि संसारसर्वदहिना ॥ अज्ञानादन्यथा ज्ञानं तच्च प्रकृतिसंगतः ॥ नित्योदितः स्वयं ज्योतिः सर्वगः पु-
रुषः परः ॥ अहंकाराविवेकेन कर्त्ता हि मिति मन्यते ॥ पश्येति कृषयो व्यक्तं नित्यं सदसदात्मकं ॥ प्रधानं प्रकृतिं बुद्धेः कारणं
ब्रह्मवादिनः ॥ तानायां संगतो ह्यात्मा कूरुस्थोऽपि निरंजनः ॥ आत्मानमक्षरं ब्रह्म नावबुद्धे न तत्त्वतः ॥ अनात्मन्यात्मनि ज्ञा-
नं तस्माद्दुःखं न धेवतत् ॥ रागद्वेषादयो दोषाः सर्वे भ्रान्तिनिवन्धनाः ॥ कर्मण्यस्य भवेदोषः पुण्यपुण्यमिति स्थितिः ॥ तद्दशाद-

वसर्वेषां सर्वदेहसमुद्भवः॥ नित्यः सर्वत्र गोहात्मा कूटस्थो दोषवर्जितः॥ एकः समिधतेशक्त्या माययानस्वभावतः॥ तस्माद्वैत-
मेवाहुर्मुनयः परमार्थतः॥ भेदो व्यक्तस्वभावेन याचमायात्मसंश्रया॥ यथा हि धूमसंपर्कदाकाशो मलिनो भवेत्॥ अ-
न्तःकरणैर्भावे रात्मा तद्वन्न लिप्यते॥ यदा स्वप्रभया भातिकेवलः स्फटिको मलः॥ उपाधिहीनो विमलस्तथेवात्मा प्र-
काशते॥ ज्ञानस्वरूपमेवाहुर्जगदेतद्विचक्षणः॥ अंधस्वरूपमेवाज्ञाः पश्यन्त्यन्यो कुर्यात्॥ कूटस्थो निर्गुणो व्याप्य चि-
तत्मात्मा स्वभावतः॥ दृश्यते ह्यस्वरूपेण पुरुषेर्भाति दृष्टिभिः॥ यथा संलक्ष्यते चक्षुः केवलः स्फटिको जने॥ रक्तिका-
व्यवधानेन तद्वत्परमपूरुषः॥ तस्मादात्माक्षरः शुद्धो नित्यः सर्वत्र गोचरः॥ उपासितव्यो भक्तव्यः श्रोतव्यश्च मुमुक्षु-
भिः॥ यदा मनसि चैतन्यं शान्तिं सर्वत्र गंसदा॥ यदा सर्वाणि भूतानि समाधिस्थान पश्यति॥ एकीभूतः परेण सो त-
दा भवति केवलः॥ यदा सर्वं प्रमुञ्चते कामाये स्य हृदि स्थिताः॥ तदा सावमृतीभूतः क्षेमं गच्छति पंडितः॥ यदा भूत-
पृथग्भावमेकस्य मनुष्यस्य पश्यति॥ तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा॥ यदा पश्यति चात्मानं केवलं परमार्थतः॥ माया-
मंज्रजगत्सर्वं तदा भवति निर्वृतः॥ यदा जगदुःखव्याधी व्याधीनामेकभेषजं॥ केवलं ब्रह्म विज्ञानं जायते सो तदा शि-
वः॥ यथा नदिनदालोके सागरे स्मि कतो ययुः॥ तद्वदात्माक्षरेण सो निष्कलेनेकतो ब्रजेत्॥ तस्माद्विज्ञाना मवा-

स्ति तत्र पंचो न संसृतिः॥ अज्ञानेनावृतं लोके विज्ञानं त्वेन मुह्यति॥ तत्ज्ञानं निर्मलं सूक्ष्मं निर्विकल्पं यथावयं॥ अज्ञानमिति व-
त्सर्वं विज्ञानमिति मे मतं॥ एतद्दुःपरं संख्यं भाषितं ज्ञानमुत्तमं॥ सर्ववेदांतसारं हि योगस्तत्रैकचित्तता॥ योगात्सं-
जायते ज्ञानं ज्ञानयोगः प्रवर्तते॥ ज्ञानयोगाभियुक्तस्य नावाप्यं विद्यते क्वचित्॥ यदेव योगिनो यांति सारं स्येत्तदधि-
गम्यते॥ एकं संख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति॥ अन्ये च योगिनो विप्रा एश्वर्या शक्तचेतसः॥ यजंति तत्र तत्रै-
व न त्वात्मैक्यमिति श्रुतिः॥ यतस्सर्वगतं दिव्यं मे श्वर्यं सचलं महत्॥ ज्ञानयोगीणाभियुक्तस्तदेहान्ते तदमाप्नुया-
त्॥ एष चात्मा ह्रस्वव्यक्तो मायाविपरमेश्वरः॥ कीर्तितः सर्वदेवेषु सर्वात्मा सर्वतो मुखः॥ सर्वगो हं सर्वरसः सर्वगो-
जगामरः॥ सर्वतः पाणिपादो ह मनूया मिसनातनः॥ अपाणिपादो जवनो महीता हृदि संस्थितः॥ अवक्षरपि पश्य-
मितथा कर्तुः शृणोम्यहं॥ वेदाहं सर्वमेवेदं न मां जानाति कश्चन॥ शत्रुर्महांतं पुरुषं मामेकं तत्त्वदर्शिनः॥ पश्यंति नृ-
पयो हेतुमात्मानं सूक्ष्मे दर्शिनः॥ नाहं प्रशस्तः सर्वस्य मायातीतः स्वभावतः॥ प्रेरयामि तथा पीदंकारं सूरयो वि-
दुः॥ यन्मे गुह्यतमं देहं सर्वगतं तत्त्वदर्शिनः॥ पुरेष्टा मम सायुज्यं लभंते योगिनो व्ययं॥ येषां हीनसमापन्ना माया सा-
विस्वरूपिणी॥ लभन्ते परमं मुदं निर्वाणं ते मया सह॥ न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि॥ प्रसादान्मम योगीन्द्र-

कू. पु. ए
११५

द्योतद्देवार्थसासनं न पुत्रशिक्षा योगिभ्यो दातव्यं ब्रह्मवादिभिः यदुक्तमेतद्दिज्ञानं सांख्ययोगसमाश्रयं ॥ इतिकूर्मपुरा
णे ईश्वरगीतासु ॥ २ ॥ ईश्वर उवाच ॥ अव्यक्तादभक्तकालः प्रधानं पुरुषः परः ॥ तेभ्यः सर्वमिदं जातं तस्माद्ब्रह्ममयं जगत्
सर्वतः पाणिपादांतं सर्वतोक्षिशिरोमुखं ॥ सर्वतः कृतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियवि
वर्जितं ॥ सर्वाधारं सदानंदमव्यक्तं ह्येतद्वर्जितं ॥ सर्वोपमानरहितं प्रमाणतीतगोचरं ॥ निर्विकल्पं निराभासं सर्वावासं पराभू
तं ॥ अभिन्नं भिन्नसंस्थानं शाश्वतं कवमव्ययं ॥ निर्गुणं परमं यो मतुः ज्ञानं सूरयो विदुः ॥ स आत्मा सर्वभूतात्मा स वा
ह्याभ्यंतरश्चरः ॥ येन जातमिदं सर्वं जगदव्ययमूर्तिना ॥ यत्स्थानि सर्वभूतानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥ प्रधानं पुरुषश्च
वत हृदयमुदाहृतं ॥ तयो रनादिरुद्दिष्टः कालः संयोगकः परः ॥ त्रयमेतद्वदनाद्यंतमव्यक्तं समवस्थितं ॥ तदात्मकं
तदव्यक्त्या तदप्यं मामकं विदुः ॥ महदाद्यं विशेषांतं संप्रसूतो खिलं जगत् ॥ या सा प्रकृतिरुद्दिष्टा मोहिनी सर्वदि
हिनी ॥ पुरुषः प्रकृतिस्थो वै भुक्त्यै प्राकृतान् गुणान् ॥ अहंकारो विविक्तत्वात् प्रोच्यते पंचविशकः ॥ स जीवः सो न
रात्मेति गीयते तत्त्वचिन्तके ॥ तेन वेदयते सर्वं सुखं दुःखं च जन्मसु ॥ स विज्ञानात्मकः तस्य मनः स्यादुपकारकं
तेन विवेकजस्तस्मात्संसारः पुरुषस्य तु ॥ स चारिवेकः प्रकृतौ संगात्कालेन सो भवत् ॥ कालः सृजति भूतानि कालः

रामः
११५

संहरते प्रजाः ॥ सर्वकालस्य वशगानकालः कस्यचिद्दुःखं ॥ सो न्नरा सर्वमवेदं नियच्छति सनातनः ॥ प्रोच्यते भगवान्प्राणः
सर्वज्ञः पुरुषोत्तमः ॥ सर्वेन्द्रियेभ्यः परमं मनः प्राहुर्मनीषिणः ॥ मनसश्चाप्यहंकारं महंकारान्महान्परः ॥ सो हं ब्रह्माव्ययः शां
तो यया ततमिदं जगत् ॥ नास्ति मत्तः परं भूतं मां विज्ञायतु मुच्यते ॥ नित्यं हि नास्ति जगति भूतं स्थावरजंगमं ॥ अते मामे
कमव्यक्तं यो मरूपमहेश्वरं ॥ सो हं सृजामि सकलं संहरामि सदा जगत् ॥ मायां मायामयो देवः कालेन सह संगतः ॥ म
त्सन्निधाने कालः सकरोति सकलं जगत् ॥ नियोजयत्येनं तात्मा द्योतद्देवार्थसासनं ॥ इतिकूर्मपुराणे शिवगीतासु ॥
ईश्वर उवाच ॥ वक्ष्ये समाहितायुयं शृणु ब्रह्मवादिनः ॥ माहात्म्यं देवदेवस्य येन सर्वं प्रवर्तते ॥ नाहं न पोभिर्विविधैर्न
दानेन न चैजया ॥ शक्यो हे पुरुषेर्ज्ञातु मृते भक्तिमनुत्तमे ॥ अहं हि सर्वभावानीमं स्तिष्ठामि सर्वगः ॥ मां सर्वसाक्षिणं
लोके न जानन्ति मुनीश्वरा ॥ यस्यांतरा सर्वमिदं यो हि सर्वतरुप्रभुः ॥ सो हं धाता विधाता स्वकालो शिर्विभूतो मुखः ॥ मां न
मशंति मुनयः सर्वे पितृदिवौकसः ॥ ब्रह्माणे मनवः शक्रा ये चान्ये प्रथितौ जसः ॥ शृण्वन्ति सततं वेदानात्मकं परमेश्वरं
जयन्ति विविधैरग्नौ ब्राह्मणैर्वेदिकैर्मुखैः ॥ सर्वलोकानमस्यंति ब्रह्मालोकपितामहः ॥ ध्यायन्ति योगिनो देवं भूताधिपं

तः

कृ. पु. ए
१९६

तिमीश्वरं॥ अहंवैसर्वहविषोभोक्ताचैवफलप्रदः॥ सर्वदेवतनुभूत्वासर्वात्मासर्वसंस्तुतिः॥ मांपश्यंतीहविद्वांसोधार्मि
कावेदवादिनः॥ तेषां सन्निहितो नित्यं भक्त्या ये मां मुपासते॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या धार्मिका मां मुपासते॥ तेषां ददामि त
त्स्थानं मानंदं परमेश्वरं॥ अन्येपि ये हि धर्मस्थाः॥ सूत्राद्याहीनजोतयः॥ भक्तिमन्तः प्रमुच्यंते कालेन मुनिपुंगवाः॥ म
ङ्गलान विनश्यंति मङ्गलावीतकल्मषाः॥ आरावेव प्रतिज्ञानं न मे भक्तः प्रणश्यति॥ यो विनिंदति तं मुको देवदेवं स निंद
ति॥ यो हितं पूजयेद्भक्त्या स पूजयति मां सदा॥ पतंगं पुष्पफलं तोयं मदाराधनकारणम्॥ यो मे ददाति नियतं स मे भक्तः प्रि
यो नरः॥ अहं हि जगतामादौ ब्रह्मा एं परमेश्वरं॥ विधाय दत्तवान्नेदान् शेषानात्मविनिःसृतान्॥ अहमेवामि संहर्त्तास्त्र
याहं परिपालकः॥ मायावी मायिका शक्तिर्माया लोकविमोहिनी॥ ममैषा परमा शक्तिर्यो सा विद्येति गीयते॥ नाशयामि
नयां मायां योगिनो हृदि संस्थितः॥ अहं हि सर्वशक्तीनां प्रवर्तके निवर्तकः॥ आधारभूतः सर्वसो निधानममृतस्य च
एका सर्वोत्तरा शक्तिः करोति विविधं जगत्॥ आस्थाय ब्रह्मणो रूपं मन्मयां मदधिष्ठिता॥ अन्या च शक्तिर्विपुला संस्था
पयति मे जगत्॥ भूत्वा नारायणो देवो जगन्नाथो जगन्मयः॥ तृतीया महती शक्तिर्विहंति सकलं जगत्॥ सा तामसी स

रामः
१९६

माख्यातकालाख्या रुद्रपिंगला॥ ध्यानेन मां प्रपश्यंतिकेचित्ज्ञानेन चापरे॥ अपरं भक्तियोगेन कर्मयोगेन चापरे॥ सर्वेषामेव
भक्तानां मिष्टप्रियतमो मम॥ यो हि ज्ञानेन मां नित्यमाराधयति नान्यथा॥ अन्ये च ये त्रया भक्ता मदाराधनकारिणः॥ तेपि मां
प्रविशंत्येव नावर्तंते च वै पुनः॥ मया तु तमिदं कृत्स्नं प्रधानपुरुषात्मकं॥ मय्येव संस्थितं विश्वं मया सं प्रेर्यते जगत्॥ नाहं प्रे
रायता विप्राः परं योगं समाश्रितः॥ प्रेरयामि जगत्सर्वमेतद्यो वेत्ति सो मृतः॥ पश्याम्य शेषमेव दं वर्तमानं स्वभावतः॥ क
रोति काले भगवान् महायोगेश्वरोऽश्वरः॥ योगसं प्रोच्यते योगी मया शास्त्रेषु सूत्रिभिः॥ योगेश्वरो सो भगवान् महायोगे
श्वरेश्वरः॥ योगसं प्रोच्यते योगी मया शास्त्रेषु सूत्रिभिः॥ योगेश्वरो सो भगवान् महादेवो महान्यभुः॥ महत्वात्सर्वभू
तानो परत्वात् परमेश्वरः॥ प्रोच्यते भगवा ब्रह्मा महाब्रह्मा मयो नलः॥ यो मां मेवं विजानाति महायोगेश्वरेश्वरी॥ सो
विकल्पेन योगेन युज्यते नात्र सं संयः॥ सो हं प्रेरयिता देवः परमानंदमाश्रितः॥ प्रेरयामि जगत्सर्वं यस्तद्देद स वेदवि
त्॥ इति गुह्यतमं ज्ञानं सर्ववेदेषु निश्चितम्॥ प्रब्रूयन्नेत स नित्यं धार्मिकाया हिताश्रये॥ इति कूर्मपुराणे ईश्वरगीता
सु ४॥ व्यास उवाच॥ एतावदुक्ता वचनं यागिना परमेश्वरः॥ न नर्त्त परमं भावमेश्वरं संप्रदर्शयन्॥ तत्ते ददृशुरीशानं ते
जसां परमं निधिम्॥ नृत्यमानं महादेवं विष्णुना गगने मले॥ यं विदुर्योगतत्त्वाज्ञा योगिनो यतमानसाः॥ न मीशं सर्वभूतानां

रू. पु. ए
७७

माकासेददृशुकिल॥ यस्यमायामयंसर्वयेनेदंपूर्यतेजगत॥ नृत्यमानंस्वयंविप्रैर्विप्रैः शः खलुदृश्यते॥ यत्पादपंकजंस्मृ
त्वापुरुषोज्ञानजंभयं॥ जहातिनृत्यमानंतंभूतेशेददृशुकिल॥ यंविनिद्राजितक्रोधाः शांताभक्तिसमन्विताः॥ ज्योति
र्मयंप्रपश्यंति तं देवं ददृशुः किल॥ योज्ञानान्मोवयेसिप्रं प्रसन्नो भक्तिवत्सलः॥ तमेकं मोचकं रुद्रमाकाशेददृशुः परं
सहस्रकिरणैर्देवं सहस्रचरणकृतिं॥ सहस्रबाहुं जटिलं चंद्रार्द्धकृतशेखरं॥ वशानं च र्मवैयाघ्रं शूलाशक्तमहा
करं॥ दंडपाणिं त्रयीनेत्रं सूर्यसोमाग्निलोचनं॥ ब्रह्मांडं तेजसास्त्रेण सर्वमावृत्य धिष्ठितं॥ दंष्ट्राकरालं दुर्द्धर्षं सूर्यको
टीसमप्रभं॥ अंडस्थं चोडवाह्यं स्थं चोडमाभ्यंतुरं परं॥ सृजंतं मूलज्वालो दहंतं मखिलं जगत॥ नृत्यंतं ददृशुर्देवं वि
श्वकर्माणि मीश्वरं॥ उपापतिं विदूषा संयोगानंदमयं परं॥ ज्ञानं वैराग्यनिलये ज्ञानयोगं सनातनं॥ शाश्वतं नैश्वर्यं
विभवं धर्माकारुण्डिरासदं॥ महेंद्रोपेन्द्रनिमित्तं महर्षिगणवंदितं॥ योगिनां हृदितिष्ठंतं योगमायासमावृतं॥ स ए
न जगतो यो निं नारायणमनामयं॥ ईश्वरे ऐकतापन्नमपश्यन् ब्रह्मवादिनः॥ दृष्ट्वा तदैश्वरं रूपं रुद्रानारायणत्वं
कं कृतार्थमेतिरे सन्तः स्वात्मनो ब्रह्मवादिनः॥ सनत्कुमारः सनको भृगुश्च सनातनश्चैव सनंदनश्च॥ रुद्रो गि
रा वामदेवो यशुको महर्षिरत्रिः कपिलो मरीचिः॥ दृष्ट्वा च रुद्रं जगदीशितारं तं पद्मनाभाश्रितं वामभागं॥ ध्यात्वा हृदि

रामः
७७

स्थं प्रणिपत्य मूर्ध्नि कृतांजलिः स्वेषु शिरस्वभूयः॥ ॐ कारमुच्चार्य विलोक्य देवमंतः शरीरे निहतं गुहायां॥ समस्तु बन्धमयैव
चोभिरानंदपूर्णं हितमानसा स्ते॥ मुनय रुचुः॥ त्वामेकमीशं पुरुषं पुराणं प्राणेश्वरं रुद्रमनंतयोगीं॥ नमामि सर्वं हृदिसंनिविष्टं प्रच
तसं ब्रह्ममयं पवित्रं॥ त्वां पश्यंति मुनयो ब्रह्मयो निंदान्ताः शांता विमलं रुक्मवर्णा॥ ध्यात्वा त्वमसंस्थमचलं स्वशरीरं विपरिभ्यः
परमंतत्परं च॥ त्वत्तः प्रसूता जगतः प्रसूतिः सर्वेति भूस्त्वं परमाणुभूतः॥ अणोरणीयान्महतो महीयान् त्वामेव सर्वं प्रवदंति संतः॥
हिरण्यगर्भे जिगदंतरात्मा त्वत्तोभिजातः पुरुषः पुराणः॥ स जायमानो भवतानि सृष्टो यथाभिधाने सकलं स सज्जं॥ त्वत्तो वेदाः स
प्रसूता स्त्वयो वांति संस्थितिं तेलभंतो॥ पश्यामस्त्वां जगतो हेतुभूतं नृत्यंतं स्वेहृदये सन्निविष्टं॥ त्वयैवैतद्ब्राम्पते ब्रह्मचक्रं मा
यावी त्वं जगतामेकनाथः॥ नमामस्त्वच्छरणं प्रपन्ना योगात्मानं चिंतयंति दिव्यवृत्तं॥ पश्यामस्त्वं परमाकाशमधो नित्यं तं महिमा
नं स्मरामः॥ सर्वात्मानं बहुधा सन्निविष्टं ब्रह्मानंदमन्वभूयान्वभूव॥ ॐ कारस्ते वाचको मुक्तिवीजं त्वमक्षरं प्रकृतौ गूढं तत्त्वं
धातारं त्वां प्रवदंति संतः स्वयं प्रभो भवितायः प्रकाशः॥ स्तुवंति त्वां सततं सर्वदेवान् मंति त्वामृषयः क्षीणदोषाः॥ शांतात्मानः स
त्यसंधावरिष्ठं वियांति त्वां यतयो ब्रह्मनिष्ठाः॥ एको वेदो बहुशाखो ह्यनंतस्त्वामेवैकं बोधयंत्येकं रूपं॥ वेद्यं त्वां शरणं येषां
पन्नास्ते वांति शाश्वतीनेतरेषां॥ भवान् शो नदि मां स्तेजो राशिर्ब्रह्मा विष्णुः परमेष्ठी वरिष्ठः॥ स्वात्मानंदमन्वभूया
धिष्ठेते स्वयं ज्योतिरचलो नित्ययुक्तः॥ एको रुद्रस्त्वकरोषी हृविश्वं त्वं पालयस्परिवलं विश्वरूपं॥ त्वामेवांते निलयं विंदती हि

कृ. मर्म. पु.
११८

नमामस्त्वांशरणं संप्रपन्नाः ॥ त्वामेवाहुः कवयो थरुं प्राणं वृहंतं हरमग्निमीशं ॥ इदं मृत्युमनिलं चेकितानंधातारमादित्यमने
करूपं ॥ त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं त्वमस्य विश्वस्य परं निधानं ॥ त्वमव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता सनातनस्त्वं पुरुषोत्तमोसि ॥ त्वमे
व विष्णुश्चतुराननस्त्वं त्वमेवरुद्रो भगवानधीशः ॥ त्वं विश्वनाभिः प्रकृतिः प्रतिष्ठासर्वेश्वरस्त्वं परमेश्वरोसि ॥ त्वामेकमाहुः प
रमं पुराणमादित्यवर्णं तिमसः परस्तात् ॥ तन्मात्रमव्यक्तमनाद्यमंतस्त्वं ब्रह्मसूत्रं प्रकृते गुरोश्च ॥ यदंतरा सर्वमिदं विभाति
यदव्ययं निर्मलमेकरूपं ॥ किमप्यचिंत्यं तव रूपमेतन्नदंतरा सर्वमिदं विभाति ॥ योगेश्वर रुद्रमनंतशक्तिं परायणं ब्रह्मत
नुं पुराणं ॥ नमामः सर्वेशरणगतार्थिनं प्रसीद भूताधिपते महेश ॥ त्वत्पादपद्मं नपादशेषं सारवीजं विमलं प्रयातु म
नो नित्यं प्रणिधाय कायप्रसादयो मो वयमेकमीशं ॥ नमो भवायास्तु भवोद्भवाय कालाय सर्वाय हराय तभ्यं ॥ नमोस्त
रुद्राय कपर्दिने ते नमो गनये देव नमः शिवाय ॥ ततः स भवान्प्रीतः कपर्दं वृषभध्वजः ॥ संहृत्य परमं रूपं प्रकृत्योऽभवद्गु
ते भवं भूतभयं शंखं च वत्समवस्थितं ॥ दृष्ट्वा नारायणं देवं विस्मिता वाक्यमब्रुवन् ॥ भगवन्भूतभयं शंखं च वत्समवस्थितं ॥
दृष्ट्वा ते परमं रूपं निर्दृतास्मः सनातनं ॥ भवत्प्रसादादभवत्ते परस्मिन्परमेश्वरे ॥ अस्माकं जायते भक्तिस्त्वत्पादव्यभिचा
रिणी ॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामो माहात्म्यं तव शंकर ॥ भूयोपि चैव यन्नित्यं यथार्थं परमेश्विनः ॥ (वक्ष्यामीशं स्य माहात्म्यं)
स ते वा वाक्यमाकर्ष्यो जिनां योगसिद्धिदः ॥ ब्राह्मणं भीरया वाचा समा लोक्य समाधवं ॥ ईश्वर उवाच ॥ शृणु धर्म

रामः
११८

वयः सर्वे यथावत्परमेश्विनः ॥ वक्ष्यामीशं स्य माहात्म्यं यत्तद्देवविदो विदुः ॥ सर्वलोकैकनिर्माता सर्वलोकैकरक्षिता ॥ सर्वलोकैकसं
हर्ता सर्वलोकैकसनातनः ॥ सर्वेषामेव भूतानां मंतर्गामी यतो ह्यहं ॥ अयं वसंस्थितं सर्वं नाहं सर्वं त्रसंस्थितः ॥ भवद्भिरद्रुतं दृष्टं
यत्स्वरूपं तु मोमको ॥ ममैवाद्यं परविश्रामायासादशिता मया ॥ सर्वेषामेव भावानां मंतरा समवस्थितः ॥ प्रेरयामि जगत्क
र्त्तनं क्रियाशक्तिरियं मम ॥ मये दंष्ट्रितं विश्वं मत्स्वभावा नुवर्ति च ॥ सोऽहं कालो जगत्कर्त्तृत्वं पालयामि कलांशकं ॥ एकांशेन जगत्क
र्त्तनं करोमि मुनिपुंगवाः ॥ संहारमोकरूपेण द्विधा वस्थाममेव तु ॥ आदिमध्यांतनिर्मुक्तो मया तत्त्वप्रकाशितः वर्तकः ॥ दोभ
यामिव सगोरो प्रधानपुरुषाबुभौ ॥ हिरण्यगर्भो मातृरुडः सोऽपि महेदुःसंभवः ॥ तस्मै सस्तु मे श्वर्यं तानयोगं सनातनं ॥ दत्तवा
नात्मजां न्वेदानकल्याणैश्चतुरोभुजाः ॥ सन्नियोगो देवो ब्रह्मा मद्रावभोवितः ॥ दिव्यं तन्मा मकैश्चर्यं सर्वं वेदयति स्वयं ॥ स सर्व
लोकनिर्माता मन्नियोगेन सर्ववित ॥ भूत्वा चतुर्मुखः सर्वं सृजत्येवात्मसंभवः ॥ योपि नारायणो नंतो लोकानां प्रभुरव्ययः
ममैव परमा मूर्तिः करोति परिपालनम् ॥ योऽतः सर्वभूतानां रुद्रः कालात्मकः प्रभुः ॥ मदाज्ञयाऽसौ सततं संहर्षयति मे तनुः
हव्यं वहति देवानो कव्यं कव्याश्रिता मपि ॥ पादं च कुरुते वह्निः सोऽपि मद्रक्ति चोदितः ॥ उक्तमाहारजातं पचत्येतदहर्निशं ॥
वैश्वानरोऽग्निर्भगवान् ईश्वरस्य नियो गतः ॥ योपि सर्वाभिसा यो निर्वरुणो देवपुंगवः ॥ सोऽपि संजीवयेत्कृष्णं मीश्वरस्य नियो ग
तः ॥ यो न्नस्तिष्ठति भूतानां वाहैर्देवैः प्रभंजनः ॥ मराज्ञया सो भूतानां शरीराणि विभर्ति हि ॥ योपि संजीवितो नृणां देवानां मरु

य

क.मु.ए

११५

ताकरः॥सोमःसमतियोगेनचोदितःकिलवर्तते॥यस्वःभासाजगत्कृष्टं प्रकाशयति सर्वदा॥सूर्येष्टिष्टिर्वितनुते शास्त्रेणे
वस्त्वयंभुवः॥योप्यशेषजगच्छास्ताशक्रसर्वीमरेश्वरा॥यज्ञानांफलदो देवोवर्ततेसोमदाज्ञया॥यःप्रसस्ताह्यसा
धूनावर्ततेनिहमारिह॥यमोवेवस्वतो देवो देवदेवनियोगतः॥योपि सर्वधनाध्यक्षो धनानां संप्रदायकः॥सोपीश्व
रनियोगेन कुवेरो वर्तते सदा॥यः सर्वरक्षसो नाथस्तोपसानां फलप्रदः॥मन्नियोगादसो देवो वर्तते नित्यं सदा
वेतालगणभूतानां स्वामिभोगफलप्रदः॥इशानः किल भक्तानां सोप्यतिष्ठन्मदाज्ञया॥यो वामदेवो गिरिशः शिद
ष्योरुदगणग्रणीः॥रक्षको योगिनां नित्यं वर्तते सोमदाज्ञया॥यश्च सर्वजगत्स्वामी पूज्यते विघ्नकारकः॥विनाय
को धर्मरतसोपि महचनानां किल॥योपि ब्रह्मविदां श्रेष्ठो देवसेनापतिः प्रभुः॥स्कंदो सो वर्तते नित्यं स्वयंभूविधिचो
दितः॥ये च प्रजानां पतयो मरीचाया महर्षयः॥सृजंतं विविधं लोकं परं स्पेव नियोगतः॥या च श्रीः सर्वभूतानां
ददाति विपुलां श्रियम्॥पत्नी नारायणस्यो सो वर्तते मदनुग्रहात्॥वाचं ददाति विपुलां वाचदेवी सरस्वती॥
सापीश्वरनियोगेन चोदिता संप्रयच्छति॥या शेषपुरुषाद्या रात्र नरकाद्वावयिष्यति॥सा वित्री संस्मृता सापि
देवाज्ञानुविधायिनी॥पार्वती परमा देवी ब्रह्मविद्याप्रदायिनी॥यापि ध्याता विशेषेण सापि महचनानुगा॥

रामः

११५

यो नंतमहिमानतः शेषो शेषामरप्रभुः॥दधाति शिरसालोकं सोपि देवनियोगतः॥योगिः संवर्तको नित्यं बडवानूप
मास्थितः॥पिवत्यखिलमं भोधिमीश्वरस्य नियोगतः॥ये चतुर्दशलोकं स्मिन्मनवः प्रथितौ जसः॥पालयंति प्र
जाः सर्वास्तेपि सर्वनियोगतः॥आदित्यावसवोरुद्रामरुतश्चतुर्थाश्चिनो॥अन्याश्च देवता सर्वाः मन्त्रोऽष्टौ वानिष्टि
ताः गंधर्वा गुरुडायक्षाः सिद्धाः साध्याश्च चारणाः यक्षरक्षः पिशाचाश्च स्थिताः शास्त्रे प्रजापते॥युगमन्त्रनराण
च ममतिष्ठंति शासने॥पराच्चैव पराद्ध्वं कालभेदं तथापरे॥चतुर्विधानि भूतानि स्यावराणि चराणि च॥नियो
गा देववर्तते देवस्या परमात्मनः॥पाताला निच सर्वाणि भुवनानि च शासनात्॥ब्रह्मांडा निच वर्तते सर्वेण
वस्त्वयंभुवः॥अतीतान्यप्यसंख्यानि ब्रह्मांडानि ममाज्ञया॥प्रवृत्तानि पदार्थानि सहितानि समंततः॥ब्रह्माण
नि भविष्यंति सह वस्तुभि रात्मगैः॥करिष्यंति सदैवा ज्ञां परस्य परमात्मनः॥पाताला निच सर्वाणि भुवनानि
च शासनात्॥ब्रह्मांडा नि भविष्यंति सह वस्तुभि रात्मगैः॥करिष्यंति सदैवा ज्ञां भूमिरापो नलो वायुः खममनो
बुद्धिरेव च॥भूतादिरादिप्रकृतिर्नियोगे मम वर्तते॥या शेषजगता योनिर्महिनी सर्वदेहिनाम्॥माया विर्तते

नित्यं सापीश्वरनियोगतः॥ आदित्या विभूयमोहकलिलं यथा पश्यति तत्पदं॥ शापविद्यामहेशस्यनियोगवसवर्त्तिनि
 बुद्धनात्रकिमुक्तेन मम शक्त्यात्मकं जगत्॥ मयेव प्रयते कृत्स्नं मया च प्रलयं व्रजेत्॥ अहं हि भगवानीशः स्वयं यो-
 निः स न तनः॥ परमात्मा परं ब्रह्म मा तो ह्यन्यन्न विद्यते॥ एत परतरं ज्ञानं युष्माकं कथितं मे यो॥ ज्ञात्वा विमुच्यते जं-
 तुर्जन्म संसारबंधनात्॥ इति कूर्मपुराणे ईश्वरगीता सु॥ ५॥ ईश्वर उवाच॥ शृणु धर्मवयः सर्वं महात्म्यं परमेश्विन
 यज्ञात्वा पुरुषो मुक्तो न संसारपतेत्युतः॥ परात्परतरं ब्रह्म सास्वतं ध्रुवमव्ययं॥ नित्यानंदनिर्विकल्पं तद्धाम पर-
 मं मम॥ अहं विदाम्यहं स्वयं भूविश्वतो मुखः॥ मायाविना महं देवः पुराणे हरि रव्ययः॥ योनिनामस्य हं शं-
 भुः स्त्रीणां देवी गिरिं इंद्रजा॥ आदित्यानामहं विशुर्वसूनामस्मि पावकः॥ उद्राणां शंकरश्चाहं गरुडपक्षतामहं
 एरावतं गजेन्द्राणां रामः शस्त्रभृतामहं॥ ऋषीणां तु वसिष्ठो हं देवानां च शतक्रतुः॥ शिल्पिनां विश्वकर्मा हं प्रहो-
 दः सुरविद्विषाम्॥ मुनीनामप्यहं व्यासो गेणानां च विनायकः॥ वीराणां वीरभद्रो हं सिद्धानां कपिलो मुनिः॥ पर्वता-
 नामहं मेरुनक्षत्राणां च चंद्रमौ॥ वज्रं प्रहरणानां च व्रतानां सत्यमस्य हं म॥ अनन्तो भोगिनामस्मि सेतानी

नां च पावकीः॥ आश्रमाणां गृहस्थो हं श्रीश्वराणां महेश्वरः॥ महाकल्पस्य कल्पानां युगानां कृतमेव च॥ कुबेरसर्वयक्षा-
 णां गणेशानां च वीचिकः॥ प्रजापतीनां दक्षो हं निर्ऋतिः सर्वरक्षसां॥ वायुर्वलवतामस्मि द्वीपाणां पुष्करो मय हं॥ मृगेंद्रा-
 णां च सिंहो हं यंत्राणां धनुरेव च॥ वेदानां सामवेदो हं यजुषां शतरुद्रियम्॥ सावित्री सर्वजाप्यानां गृह्याणां प्रणोवो मय हं
 सूक्तानां परमं सूक्तं येषु साम च सामसु॥ सर्ववेदार्थविदुषां मंत्रस्वायं भुवो मय हं॥ ब्रह्मावर्तसु देवानां क्षेत्राणां मे वि-
 भुक्तं कं॥ विद्यानामात्मविद्या हं ज्ञानानां मे श्वरं पदं॥ भूतानां मय हं योमतत्त्वानां मृत्युरेव च॥ पाशानां मय हं
 माया कालः कालयतामहं॥ जेतीनां मुक्तिरेवाहं परेषां परमेश्वरः॥ यच्चान्यदपि लोके किञ्चित् त्वं ते जो वलाधिकं॥ तत्स-
 र्वं प्रतिजानीध्वं मम ते जो विभुं भित्तं॥ आत्मानः पशवः प्रोक्ताः सर्वसंसारवर्त्तिनः॥ तेषां च तिरहं देवः स्मृतः पशुपतिर्व-
 धेः॥ मायापाशेन बध्नामि पश्यते तं खिलं लया॥ मामेव मोचकं प्राहुः पश्यन्तं वेदवादिनः॥ मायोपाशेन बध्नातां मा-
 चकोऽन्योन्यविद्यते॥ मामृते परमात्मानं भूताधिपतिमव्ययं॥ चतुर्विंशतितत्त्वानि मायाकर्मगुणा इति॥ एते पा-
 शाः पशुपतेः क्लेशांधपशुबंधनाः॥ मनो बुद्धिरहंकारः खानिलाग्निजलानिभूः॥ एताः प्रकृत्यस्त्वष्टौ विकाराश्चत

थापरो॥ श्रोत्रं त्वक्कक्षयोजिह्वाघ्राणं चैव तु पंचकं॥ पायूपस्थो करोपादौ वाक्ये वदामीस्मृता॥ शरत्स्पर्शश्च हृत्पंचर
सो गंधस्तथैव च॥ त्रयोविंशतिरेतानि तत्त्वानि प्रकृतानि तु॥ चतुर्विंशिकं मयि कुरु प्रधानगुणलक्षणं॥ अनादि
मध्यनिधनं कारणजगतः परम्॥ सत्त्वं रजस्तमश्चेति गुणत्रयमुदाहृतं॥ गुणानां बुद्धिर्वैषम्याद्वैषम्यकव
यो विदुः॥ धर्माधर्माविति प्रोक्तौ पाशौ द्वौ कर्मसंज्ञितौ॥ मय्यर्पिता न्निकर्माणि न वंधाय विमुक्तये॥ अवि
द्यामस्मितारागद्वेषं चामिनिवेशकं॥ क्लेशारव्या न च तान्प्राहुः पाशानां मनिबंधनान्॥ एतेषां मेव पाशा
नां माहाकारणमुच्यते॥ मूलप्रकृतिरव्यक्तं साशक्तिमयिति धृतिः॥ स एव मूलप्रकृतिः प्रधानं पुरुषोऽपि च वि
कारां महदादीनि देवदेवः सनातनः॥ स एव बंधः स च बंधकर्ता स एव पाशः पशवः स एव॥ स वेद सर्वं न च त
स्य वेत्ता तमाहुरग्यं पुरुषं पुराणं॥ इति कर्मपुराणं ईश्वरगीतासु॥ ईश्वर उवाच॥ अन्यद्ब्रुवत मज्ज्ञानं वक्षेहं द्विजपु
त्रवाः॥ येनासांतरते जंतून् द्यौ रसंसारसागरं॥ अहं ब्रह्म मयः शान्तः शाश्वतो निर्मलोऽव्ययः॥ एकाकी भगवानुक्त
केवलः परमेश्वरः॥ मम योनिर्महद्ब्रह्मा तत्र गभदधाम्यहं॥ मूलमायाभिधानं तु तेजो जातमिदं जगत्॥ प्रधा
नपुरुषाद्यात्मा महद्भूतादिरेव च तन्मात्राणि महाभूतानीदियाणि च यजिरे॥ ततोऽहं भवद्वैमं सूर्यकोटिस

मप्रभम्॥ तस्मिन् जज्ञे महाब्रह्मा मच्छक्त्या चोपहृतिः॥ न मां पश्यंति पितरं मायया मम मोहिता॥ यासु योनिषु सर्वा सुस
भवंतीह मूर्तयः॥ तासां मायो परं योनिं मामेव पितरं विदुः॥ यो मां मेवं विजानाति विजितं पितरं प्रभुः॥ स धीरः स
र्वलोकेषु न मोहमुपगच्छति॥ ईशानः सर्वविद्यातो भूतानां परमेश्वरः॥ ओंकारमूर्तिं भगवानहं ब्रह्मा प्रजापतिः
समं सर्वेषु भूतेषु तिष्ठं तं परमेश्वरं॥ विनश्यत्स्वविनश्यते यः पश्यति स पश्यति॥ समं पश्यन् हि सर्वत्र समवस्थि
तमीश्वरम्॥ प्रधानविधियो यज्ञः पंचब्रह्माधिगच्छति॥ सर्वज्ञता तृप्तिरनादिबोधः स्वतंत्रतानि यमलुप्रशक्तिः॥
अनन्तशक्तिश्च विभो विदित्वा षडादुरंगानि महेश्वरस्य॥ तन्मात्राणि मन आत्मा च तानि सूक्ष्माण्यहुः सर्वतत्वा
त्मकानि॥ यासां हेतुः प्रकृतिः सा प्रधानं बंधः प्रोक्तो विनिमोगोपितेन॥ यासां शक्तिः प्रकृतौ लीन नूपावेदेष्ट
त्ता कारणं ब्रह्म योतिः॥ तस्या एकः परमेशी परस्तात् महेश्वरः पुरुषः सत्यरूपः॥ स ब्रह्म योगी परमात्मा मही
यान्व्यो मव्यापी वेदवेद्यः पुराणः॥ ऐको रुद्रो मृत्युरव्यक्त एकं बीजं विश्वं देव एकः स एव॥ तमे चैकं प्राहुरन्ये
प्यनेकं तमेवात्मानं केचिदन्ये तथाहुः॥ अणोरणीया न्महतो सोमहीयान्महादेवो प्रोच्यते विश्वरूपः॥ एवं हि

कू. पु.

१२२

यो वेदगुहाशयं परं पुराणं पुरुषं विश्वरूपं ॥ हिरण्यं बुद्धिमतो परं गतिं बुद्धिमान् बुद्धिमेति न्यतिष्ठति ॥ इति कू
र्मपुराणे ईश्वरगीतासु ७ ॥ कथय ऊचुः ॥ निष्कलो निर्मलो नित्यो निष्कमः परमेश्वरः ॥ तन्नो ब्रह्मदेव विश्व
रूपकं भवान् ॥ ईश्वर उवाच ॥ नाहं विश्वो विश्वं च मामृते विद्यते द्विजाः ॥ माया निमित्तमन्तास्ति सा चात्मान
मपाश्रिता ॥ अनादिनिदनां शक्तिर्माया वाक्तुसमाश्रया ॥ तन्निमित्तः प्रपञ्चो यं मय कृतं दमवत्किल ॥ अन्तः
कारणं प्रादुरागतं दं ज्योतिरक्षरं ॥ अहमेव परं ब्रह्म मातुष्यं ना विद्यते ॥ तस्मान्मे विश्वरूपत्वं निश्चितं ब्रह्म वा
दिभिः ॥ एकत्वे च पृथक्त्वे च प्रोक्तमेतन्निदर्शनम् ॥ अहं तत्परमं ब्रह्म परमात्मा सनातनः ॥ अकारणं द्विजा प्रो
क्तो न दोषो ह्यात्मनस्तथा ॥ अन्ताः शक्त्यो व्यक्ते महदाद्याः स्थिता क्रवाः ॥ तस्मिन् स्थितं नित्यं सज्जम व्यक्तं भातिके
वलं ॥ यामिस्तत्त्वस्यातुभिन्नमभिनंतु स्वभावतः ॥ एकया मत्साम्राज्यमनादिनिधनं भवं ॥ पुंसो भूदन्ययो ह्यति
रन्यया तान्निरोहितं ॥ अनादिमध्यं तिष्ठंतं व्यजसे विद्यया किल ॥ तदेतत्परमं व्यक्तं प्रभम् उल्लसं डितं ॥ तदक्षरं
परं ज्योतिस्तद्विष्टोः परमं पदं ॥ तत्र सर्वमिदं प्रात मोक्षं चैवाखिलं जगत् ॥ तदेवेदं जगत्कृत्स्नं तद्विज्ञाय विमु

रामः

१२२

च्यते ॥ यतो वाचो निवर्तते अप्राप्य मनसा सह ॥ आनंदं ब्रह्मणो विद्वान् ॥ विभोति कुतश्चन ॥ वेदाहमेतं पुरुषं महा
न्तमादि वर्णितमसः परस्तात् ॥ तद्विज्ञाय परिमुच्यते विद्वान् नित्यानंदी भवति ब्रह्मभूतः ॥ यस्मात्परं नापरमस्ति
किंचित् यज्योतिषां ज्योतिरेकं दिवि स्थं ॥ तदेवात्मानमन्यमानो यविद्वान् आत्मानं दीभवति ब्रह्मभूतः ॥ तमव्ययं
कपिशं सुहृदेवं ब्रह्मानंदममृतं विश्वधाम ॥ वदं त्येवं ब्रह्मण ब्रह्मनिष्ठा यत्र गत्वा तन्निवर्तते भूयः ॥ हिरण्यं
ब्रह्माकाशतत्त्वे यद्विष्वनिभाती बतेजः ॥ तद्विज्ञानं परिपश्यंति धीराः विभ्राजमानं विपुलं यो मधामा ॥ तत
परं यत्प्रपश्यंति धीरा आत्मन्यात्मानमनुभूयान् भूयः ॥ स्वयं प्रभुः परमेशी महीयान् ब्रह्मानंदी भगवानीश
एषः ॥ एको देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्यापी सर्वभूतान्तरात्मा ॥ मामेवैकं येनुपश्यंति धीरास्तेषां शान्तिः शा
न्यतीते नरेषां ॥ सर्वाननशिरोग्रीवः सर्वभूतगुहा शयः ॥ सर्वव्यापी स भगवान् तस्मादन्य न दिष्यते ॥ इत्ये
तदेव परं ज्ञानं मुक्तं वो मुनिपुंगवाः ॥ गोपनीयं विशेषेण योगिनामिदं सुखं भम् ॥ इति कूर्मपुराणे ईश्वरगीता

कू. पु.
१२३

सु. ईश्वर उवाच ॥ अलिङ्गमेकमकलं लिंगं ब्रह्मेति निश्चितं ॥ स्वयं ज्योतिः परं तत्त्वं परं ज्योतिर्व्यवस्थितम् ॥ अथ
 क्लृप्ताकारं यत्तदस्तरं परमं पदम् ॥ निर्गुणं शुद्धविज्ञानं तदेव पश्यन्ति सुरम् ॥ तन्निशाः शान्तं संकल्पान्ति न तद्भावभावि
 नाः ॥ पश्यन्ति सत्परं ब्रह्म यत्तल्लिङ्गमिति श्रुतम् ॥ अन्यथा नैव मां दुष्टं शक्या वपुनि मुंगवाः ॥ न हितं दिद्यते ज्ञानं
 यत्तस्ते ज्ञायते परं ॥ एतत्तत्परमं ज्ञानं केवलं कवयो विदुः ॥ अज्ञानमिदं ज्ञानं तस्मादेतन्मयं जगत् ॥ यत्ज्ञानं
 निर्मलं शुद्धं निर्विकल्पं निरंजनं ॥ ममात्मा सो तदेव दमिति प्रादुर्विपश्चितः ॥ येषु ते कं प्रपश्यन्ति तेऽपि पश्यन्ति
 तत्परं ॥ आश्रिताः परमांति शब्दं केतव्यमव्ययं ॥ ये पुनः परमं तत्त्वमेकं स्यात्ते कमाधरं ॥ भक्त्या मां संप्रपश्यं
 तिविज्ञेयास्ते मयात्मकाः ॥ साक्षादेव प्रपश्यन्ति आत्मानं परमेश्वरं ॥ नित्यानंदं निर्विकल्पं सत्यरूपमिव
 स्थितिम् ॥ भजते परमानंदं सर्वं गच्छतात्मकं ॥ स्थात्मन्यवस्थिताः शान्ताः परे व्यक्ते परं स्युः ॥ एषा विमुक्तिः
 परमा मम सा युह्यते मुत्तमं ॥ निर्वाणं ब्रह्मणो रेक्यं केवलं कवयो विदुः ॥ तस्मादनादिमध्योतं वस्त्वेकं परमं शि

रामः
१२३

कः ॥ ईश्वरोऽयमहादेवस्तद्विज्ञाय विमुच्यते ॥ न तत्र सूर्यप्रतिभाती ह चंद्रो न तारका तपनश्च विकृतः ॥ तद्वादसे मखिलं
 भाति विश्वं तन्निष्पन्ना मासा मचलं सद्भिभाति ॥ सत्त्वादितं सदेव निर्विकल्पं शुद्धं ब्रह्म परमं यदि भाति ॥ अत्रान्तरेऽथर्वविदोऽपि
 नित्यं पश्यन्ति तत्त्वमचलं यत्तदीशः ॥ नित्यानंदममृतं सत्यरूपं शुद्धं वदन्ति पुरुषं सर्ववेदः ॥ तमो मिति प्राणवेने शि
 तारं ध्यायन्ति वेदार्थविनिश्चितार्थः ॥ न भूमिरापो न मनो न बुद्धिः प्राणो निलो गगनं नो न वह्निः ॥ न चैनान्यत्पर
 माकाशमभ्येति भाति देवः शिव एव केवलः ॥ इत्येतदुक्तं परमं रहस्यं ज्ञानोद्भूतं सर्ववेदेषु गीतं ॥ जानाति यो विजना
 प्रदेशं युंजीत योगं प्रयतो ह्यजस्रं ॥ इति कूर्मपुराणे ईश्वरगीता सु. २ ॥ ईश्वर उवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि योगं पर
 मुत्तमं ॥ येनात्मानं प्रवश्यंति भानुमेतमिच्छा परं ॥ यो सो निर्द्विहति सि प्रमशेषं पापपेजरम् ॥ प्रसन्नं जायते ज्ञा
 नं साक्षात् निर्वाणसिद्धिदम् ॥ योगात्संजायते ज्ञानं ज्ञानाद्योगप्रवर्तते ॥ योगज्ञानाभियुक्तस्य प्रसीदति च शंकरः ॥
 एककालं द्विकालं त्रिकालं नित्यमेव च ॥ ये युंजन्ति महादेवं ते विज्ञेयाम्भराः ॥ योगस्तद्विधो ज्ञेयो ह्यभावः प्रथ
 मो मतः ॥ अपरस्तमहायोगः सर्वयोगोत्तमोत्तमः ॥ मृत्युं सर्वानि राभा संस्वरूपं यत्र चिंत्यते ॥ अभावयोगः स प्रोक्तो येनात्मा

कू.पु.
१२४

कंप्रपश्यति॥ यत्र पश्यति चात्मानं नित्यान्तरं नृजतं॥ ममैव समहायोगं भाषितपरमस्वयं॥ ये चान्ये योगिनां योगाः श्रू-
यंते ग्रंथविस्तरे॥ सर्वे ते ब्रह्मयोगस्य कला नास्ति षोडशीम्॥ अत्र साक्षात्प्रविशंति विमुक्ता विष्णुमीश्वरम्॥ सर्व-
ेषामेव योगानां स योगः परमः स्मृतः॥ सहस्रशोऽथ बहुशो ये चेष्टयन् बहिष्कृताः॥ न ते पश्येति मामेकं योगिनो य-
त्तमानसाः॥ प्राणायामस्तथा ध्यानं प्रत्याहारोऽथ धारणा॥ समाधिश्च मुनिप्रेषाय मोनियमश्चासनं॥ कर्मणा
मनसा वाचा सर्वभूतेषु सर्वदा॥ यश्चेकचित्तता योगो हृत्यन्तरतिरोहितः॥ तस्माद्यना न्यष्टधा तु युष्माकं कथिता-
नितु॥ अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यं परिग्रहः॥ योगसंक्षेपतः प्रोक्तोऽस्मिन् शुद्धिप्रदोऽष्टांगः॥ अलेशजननी प्रोक्ता
तेहिंसा परमविभिः॥ अहिंसायाः पराधर्मो नास्ति हिंसा परं सुखम्॥ विधिनाया भवेद्दिंसा त्वहिंसेषा च कीर्तिताः॥
सत्येन सर्वमाप्नोति सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं॥ यथार्थं कथना वाचः सत्यं प्रोक्तं हि जातिभिः॥ परद्रव्योपहरणे चोप्याहा-
यवलेन वा॥ स्तेयं तस्यानाचरणं तस्तेयं धर्मसाधनं॥ कर्मणामनसा वाचा सर्वभूतेषु सर्वदा॥ सर्वत्र मैथुना न्यागं व्र-
चर्यं प्रचक्षते॥ इव्यानामप्यनादानं मा मद्यपि यथेष्टया॥ अपरिग्रह इत्याहुस्तस्य यत्नेन पालयेत्॥ ततः स्वाध्यायसं-

रामः
१२४

तोषाः सोचमीश्वरपूजनं॥ समासान्नियमाः प्रोक्ता योगसिद्धिप्रदायिनः॥ उपवासपराकादिरुद्रं चंद्रायणादिभिः॥ शरीर-
शोषणं प्राहुस्तपसास्तप उन्नतं॥ वेदांतशतरुद्रीयप्रणवादिजपं बुधाः॥ सत्त्वशुद्धिकरं पुसां स्वाध्याये परिचक्षते॥
स्वाध्यायस्य त्रयोभेदा वाचिकोऽप्युमानसः॥ उत्तरोत्तरं वैशिष्ट्यं प्राहुर्वेदार्थवादिनः॥ यः सद्यो बोधजनकः परेषां श्र-
एवतां स्फुटं॥ स्वाध्यायो वाचिकः प्रोक्तः उपांशोरथ लक्षणं॥ ओष्ठयोः स्पंदमात्रेण परस्याशब्दबोधकः॥ उपांशुरे-
षानिर्दिष्टः साहस्रो वाचिकधूपः॥ यत्पदाक्षरसंगत्या परिस्यंदनवर्जितं॥ चिन्तनं सर्वसत्त्वानां मानसं तजपं विदुः॥
यदृक्षालाभतो नित्यमलं पुंसो भवेदिति याचिंता मृषयः प्राहुः संतोषं शुभलक्षणम्॥ बाह्यमाभ्यंतरं शौचं हि ध्या-
प्रोक्तं हि जेतुमाः॥ मृज्जलाभ्यां स्मृतं बाह्यं मनः शुद्धिरथान्तरम्॥ स्तुतिः स्मरणं पूजाभिर्वाङ्मनः कायकर्मभिः॥
मुनिश्रुत्वा शिवे भक्तिरेतदीश्वरपूजनं॥ यमाश्च नियमाः प्रोक्ता प्राणायामान्निबोधत॥ प्राणस्तदेव ज्ञो वायुराया-
मस्तनिरोधनं॥ उत्तमाधममध्यत्वा त्रिधा यं प्रतिवादिनः॥ स एव त्रिविधः प्रोक्तः सगर्भोऽगर्भ एव च॥ मात्राद्वादशमं द-
शचतुर्विंशतिमात्रिकः॥ मध्यमः प्राणसंरोधः षड्विंशन्मात्रिको मतः॥ प्रसेदकं पनोत्थानजनकत्वं यथाक्रमं॥ मंदमध्यम-

॥ कृ. पु. ॥
१२५

नुष्यानां सानं राहुत मो मतः ॥ सगर्भमाहुः सजपमगर्भत्वमसंबुधाः ॥ एतैर्द्वैयोगिनां मुक्तं प्राणायामस्य लक्षणम् ॥
समाहृति सप्रतापो गायत्री शिरसा सह ॥ त्रिर्जपेदायत प्राणः प्राणायामो ध्याना मतः ॥ रेचकः पूरकश्चैव प्राणायामो
यकुंभकं प्रोच्यते सर्वशास्त्रेषु योगिभिर्दत्तं मानसम् ॥ रेचको जस्वनिश्वासे पूरकः सन्निरोधकः ॥ सामान्येन संस्थि
तिर्यासा कुंभकः परिगीयते ॥ इन्द्रियाणां विचरतां विषयेषु स्वभावतः ॥ निग्रहः प्रोच्यते सद्भिः प्रत्याहारः सत्तमाः ॥
हृत्तुं इरीकेनाभ्यां वामूद्धिपर्वसुमस्तके ॥ एषमादिषु सर्वेषु धारणा चित्तं बंधनं ॥ देशावस्थितं मालं व्युद्भेया
वृत्ति संततिः ॥ वृत्त्यन्तरे रसं सृष्ट्या तद्धानं सूरयो विदुः ॥ एकाकारः समाधिः स्यात् देशालंबनवर्जितः ॥ प्रयो
ज्यो ह्यर्थमात्रेण योगसाधनमुत्तमम् ॥ धारणा द्वादशायामा ध्यानं द्वादशधारणः ॥ ध्यानं द्वादशकं यावत् समाधी रमि
धीयते ॥ आसनं स्वस्तिकं प्रोक्तं पद्ममर्द्धसनं तथा ॥ साधनानां च सर्वेषां मेतत्साधनमुत्तमम् ॥ एकं पादमथैका
स्मिन् विन्यासो कृषि सत्तमाः ॥ आसीतादिति - मिदं योगसाधनमुत्तमम् ॥ उभे कृत्वा पादतले जानू वीरत्नरेण हि
समासीनात्मनः प्रोक्तमासनं स्वस्ति पूर्वकं ॥ अदेशकाले योगस्य दर्शनं हिन विद्यते ॥ अस्याभ्यासे जले वापि

रामः
१२५

कपलस्येतथा ॥ तंतुव्यासे श्मशाने वा जीर्णगृहे चतुःपथे ॥ सशवे सभये चापि चैत्यवाल्मीकसंख्ये ॥ अशुभे दुर्जना
क्रान्ते मशकादिसमन्विते ॥ नाचरे देहबाधे वा दोर्मनस्यापि संभवे ॥ सुशुभे सुशुभे देशे गुहायां पर्वतस्य तु ॥ नद्यास्ती
रपुण्यदेशे देवतायने तथा ॥ गृहे वा शुशुभे रम्ये विजने जंतुवर्जिते ॥ युंजीत योगी सततमात्मानं मत्परायणः
तमस्त्वया ययोगी दान्त किष्कांश्च विनायकात् ॥ गुरुचे वा यमां योगी युंजीत संसमाहितः ॥ आसनं स्वस्ति
कं वधा पद्ममर्द्धसनं तथा ॥ नासिकासि समादृष्टिमीषु दुर्मीलितेक्षणम् ॥ कृत्वा च निर्भयः शान्तः त्यक्त्वा मायाम
यं जगत् ॥ आत्मन्यवस्थितं देवं चिंतयेत्परमेश्वरं ॥ शिखाग्रद्वारां गुल्फे कल्पयित्वा यं पंजरं ॥ धर्मकंदसमूह
तं ज्ञाननालं सुशोभनं ॥ ऐश्वर्याद्यदलं धेतं परं वैराग्यकारणिकं ॥ चिंतयेत्परमं कोसं कर्णिकायां हिरण्यं ॥ सर्व
शक्तिमयं साक्षाद्यं प्रादुर्बदमस्तयम् ॥ ॐ कारवाच्यमयं कंठे रस्मिज्वाला समाकुलं ॥ चिन्तयेत्तत्र विमलं परं ज्योति
र्यदक्षरं ॥ तस्मिन् ज्योतिषि विन्यस्य आत्मानं तदवेदतः ॥ ध्यायी नाकाशमभ्यस्यामी संपरमकारणं ॥ तदात्मा स
र्वजो भूत्वा न किंचिदपि चिंतयेत् ॥ एतदु ह्यतमज्ञानं ध्यानांतरमिहोच्यते ॥ चिन्तयित्वा तु पूर्वोक्तं ॥ हृदये पद्ममुत्त

रू. पु.

१२६

मं॥ आत्मानमथ कर्तारं तत्रानलसमन्विषं॥ मध्ये बहिः शिखाकारं पुरुषं पंचविंशकं॥ चिंतयेत्परमात्मानं तन्मध्ये
गगनं परं॥ ॐ कारवाधितं तन्वं शम्भुं शिवसच्युतं॥ अव्यक्तप्रकृतौ लीनं परं ज्योतिरनुत्तमं॥ तदंतः परमंतं च
मात्मा धारं निरंजनं॥ ध्यायीत तन्मये नित्यमेकं रूपमहेश्वरं॥ विशोध्य सर्वतत्त्वानि प्राणवेनाथवायुन॥ संस्था
प्यमयि चात्मानं निर्मले परमे पदे॥ सावयित्वात्मनो देहे तेनैव ज्ञानवारिणा॥ मदात्मा मन्मयो भस्म गृहीत्वा ह्यग्नि
होत्रजे॥ तेनोद्धृत्य तु सर्वं गुणमग्निरित्यादि मंत्रतः॥ चिंतयेत्स्वांतमीशानं परं ज्योतिस्वरूपिणं॥ एवं पाशपतौ यो
गः प्रमुखा शविर्भूतये॥ सर्वविदां तस्यारोयं यत्प्राप्तमद्वैतकृतिः॥ एतपरतरं गुह्यं मत्स्योपपदायकं॥ द्विजाती
नां तु कथितं भक्तानां ब्रह्मचारिणाम्॥ ब्रह्मचर्यमहिंसा च समाशोचं तपो दमः॥ संतोषः सत्यमास्तिक्यं व्रतो
गानि विशेषतः॥ एकेनाप्यथ हीनेन व्रतमप्युत्तुल्यते॥ तस्मादात्मगुणोपेतो मद्भूतं बोद्धुमर्हसि॥ वीतरागभ
यक्रोधा मन्मया मांसमाश्रिताः॥ वहवो नैव नूतना मद्भूतमागताः॥ ये यथा मां प्रपद्यंते तौ स्थैर्यं भजन्त्यहम्॥
ज्ञानयोगेन मां तस्मात्त्यजेत परमेश्वरम्॥ अथवा भक्तियोगेन वैराग्येण परेण तु॥ चेतसा वाथ युक्तेन पूज

योगे

रामः

१२६

२ यस्यान्तोद्दिनते लोको लोका नोद्दिनते तु यः हर्षा मर्ष भयो द्वैगैर्युक्तो यः स च मे प्रियः २

यन्मांसदाकृतिः॥ सर्वकर्मणि संन्यस्य भिक्षाशीनिः परियहः॥ संतुष्टः सततं योगीयतात्मा दृढनिश्चयः॥ मय्यर्पितमनो बुद्धिर्दोमे
भक्तः समे प्रियः॥ नृत्पनिंदा कृतिमैती संतुष्टे येन केनचित्॥ अनिकेतः स्थिरमतिर्मदक्रोमा मुपैष्यति॥ सर्वकर्मणां पिस
दा कुर्वाणो मत्परो यणः॥ मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं तत्परंपरं॥ चेतसा सर्वकर्मणि मयि संन्यस्य मत्परः॥ निराशी निर्म
मो भूत्वा मामेकं शरणं व्रजेत्॥ त्यक्त्वा कर्मफला संगं नित्यं तृप्ता निराश्रयः॥ कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव तेन विवर्धते॥ निराशी
र्यं तच्चिन्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः॥ शारीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषं॥ यदृच्छा लाभं तृप्सद्वा तस्यैव हि॥ कुर्वते
मत्प्रसादार्थं कर्म संसारनाशनं॥ मत्सना मन्त्रमस्कारं मद्यजी मत्परायणः॥ मामुपैष्यति योगी शोभात्वा तत्परमेश्वरं॥ मद्भू
यो मांसततरोचयंतः परस्परं॥ कथयेत्तस्मान्निपमं मसायुज्यमाप्नुयुः॥ एवं नित्याभियुक्तानां मयोक्तं कर्म चात्मणः॥ नाशयामि त
मः कृत्स्नं तेन दीपेन भास्वता॥ मद्भूयो मांसततं पूजयंती ह्येजनाः॥ तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहं॥ ये न्येच काम
भोगार्थाय जंतं ह्यन्यदेवताः॥ तेषां तदंतवत्त्वेयं देवता नुगतं फलं॥ ये चान्यदेवताभक्ताः पूजयंती ह्येवताः॥ मद्भावेनासमायुक्तमु
च्यते तेऽपि भावते॥ तस्माद्दिनीश्वरान् त्याज्यत्वा देवान् शेषतः॥ मामेव संश्रयेदीशं सयाति परमं पदं॥ त्यक्त्वा पुत्रादिषु स्नेहं
निःशोको निःपरिग्रहः॥ यजेदा मरमलिंगं विरक्तः परमेश्वरं॥ ये च यतिसदा लिंगं त्यक्त्वा भोगान् शेषतः॥ एकेन जन्मना तेषां ददामि पदं

तीतम्

क. पु.
१३७

मैश्वरं ॥ परानंदात्मकं लिंगं केवलं मां निरंजनं ॥ ज्ञानात्मकं सर्वगतं यो न हृदि संस्थितं ॥ ये चान्ये नियता भक्ता भावयित्वा विधा-
नतः ॥ यत्र कचन तल्लिंगं मर्चयन्ति महेश्वरं ॥ जले वा वह्नि मध्ये वा यो मन्त्रिर्भूयः ॥ यथा न्यतः ॥ रत्नाद्यैर्भावयित्वा शमर्चयेत्पुनः
मैश्वरं ॥ सर्वलिङ्गं मयं ह्येतत्सर्वलिङ्गं प्रतिष्ठितं ॥ तस्मात्पुनर्लिंगं च यदीशयेत्तत्र कचन शाश्वतं ॥ अग्रे क्रियावता मनुष्या
न्निःसूर्ये मनीषिणां ॥ काष्ठादिष्वेव मूर्खाणां हृदि लिंगं तु योगिनां ॥ यद्यवुत्पन्नविज्ञानो विरक्तः प्रीति संयुतः ॥ यावज्जीवं
जपेद्युक्तः प्रणवब्रह्मणो वपुः ॥ अथ वा शतरुद्रं यजयेदा मरणद्विजः ॥ एकाकी यतचित्तात्मा स याति परमां गतिं ॥ वसेदाम-
रणद्विषा वाराणस्यां समाहितः ॥ सोऽपि श्वरप्रसादेन याति तत्परमं पदं ॥ तत्रोत्क्रमणकाले तु सर्वेषां च देहिनां ॥ ददामि
तत्परं ज्ञानं येन मुच्येत बन्धनात् ॥ वर्णाश्रमविधिं ह्यसंस्कृतां मत्परायणाः ॥ ये नैव जन्मना मोक्षं ज्ञानं लब्ध्वा शिवं पदं
येषां तत्र वसन्तीह नीचा वै पापयोनयः ॥ सर्वतरंति संशयं मीश्वरानुग्रहाद्विजाः ॥ किंतु विद्वाभिविद्यंति पापापहतचेतसां
धर्मसमाश्रये तस्मान्मुक्तये सततं द्विजाः ॥ एतद्ब्रह्म वेदानां नदं येषां कस्यचित् ॥ धार्मिका ये वदातव्यं भक्ता य ब्रह्म
चारिणो ॥ आसुवाच ॥ एते तदुक्ता भगवानात्मयोगमनुत्तमं ॥ बाजहारसमासीनं तारा ॥ य एव मनामयं ॥ मयैतद्वा

रामः
१३७

चितं ज्ञानं हितार्थं ब्रह्म देहिनां ॥ दातव्यं शान्तचित्तेभ्यः शिष्येभ्यो भवता शिव ॥ उत्कैवमथ योगीन्द्रा न ब्रवी भगवान्जुः ॥ हि-
ताय सर्वभक्ता नां द्विजातीनां द्विजोत्तमाः ॥ भवंतोऽपि महाज्ञानं शिष्याणां विधिपूर्वकं ॥ उपदेक्ष्यन्तु भक्तानां सर्वेषां क-
नान्मम ॥ अहं नारायणो यो ह मीश्वरो नात्र संशयः ॥ नान्तस्यैव प्रपश्यन्ति तेषां देयमिदं परम् ॥ ममैषा परमा मूर्ति
नारायणसमाकृता ॥ सर्वभूतात्मभूतस्याशांता वाक्षरसंज्ञिताः ॥ ये त्वन्यथा प्रपश्यन्ति लोकभेददृशो जनाः ॥ न
ते मां संप्रपश्यन्ति जायन्ते च पुनः पुनः ॥ ये त्विमं विष्णुमव्यक्तं मां च देवं महेश्वरं ॥ एकीभावेन प्रपश्यन्ति न तेषां पुनरुद्वेगः ॥ त-
स्मादनादिनिधनं विष्णुमात्मानमव्ययं ॥ मामेव संप्रपश्यन्तं पूजयन्तं तथैव च ॥ ये त्वन्यथा प्रपश्यन्ति मत्त्वे मां देवतां
परां ॥ ते यांति नरकान्द्याशान्ता हन्ते सुखवस्थितः ॥ मूर्खे वा पांडितं वापि ब्रह्मणं वा मदाश्रयं ॥ मोक्षमिच्छन्तं वा नारा-
यणं निन्दन्तं तस्मादेव महायागी मद्रक्तः पुरुषात्तमः ॥ अर्चनीयोनमस्कार्यो मयीति जतनाय हि ॥ एवमुक्त्वा समाहितं गवांसु देवं पिनाक-
धरं ॥ अतर्हितो भवेत्तेषां सर्वेषां मेव यस्यात्मा ॥ नारायणोऽपि भगवान्नामसंवेष्टुमुत्तमम् ॥ जग्राह योगिनः सर्वान्तर-
त्य

क. पु.
१२८

त्वावेपरमं वपुः॥ ज्ञानं भवद्विरमलं प्रसादात्परमेष्ठिनः॥ साक्षादेव महेशस्य ज्ञानं संसारनाशनं॥ गच्छध्वं विज्वरा
सर्वविज्ञानं परमेष्ठिनः॥ प्रवर्तय ध्वं शिष्येभ्यो योगितां योगमुत्तमं॥ नारायणो महायोगी जगामादर्शनः स्वयं
तेपि देवादिदेवेशं॥ नमस्कृत्य महेश्वरं॥ नारायणं च भूतादिस्थानि स्थानानि भेदिते॥ सनत्कुमारो भगवान्सं
त्तय महामुनिः॥ दत्तवानैश्वरं ज्ञानं सोऽपि सत्यव्रताय च॥ सनंदनोऽपि योगीन्द्रः पुलहाय महर्षये॥ प्रददौ गौतमाय
थ पुलहोऽपि प्रजापतिः॥ अंगिरावेव विदुषे भरद्वाजाय दत्तवान्॥ जैगीषयाय कपिलस्तथापंचशिखाय च॥ परासरोऽपि स
नकात्पितामे सर्वतत्त्ववित्॥ लेभे तत्परमं ज्ञानं तस्माद्बाल्मीकिराप्रवान्॥ ममोवाच पुरादेवः सतां देहभवांगजः॥ वाम
देवो महायोगी रुद्रः कालपिता कथं कुरु॥ नारायणोऽपि भगवान्देवकीतनयो हरिः॥ अर्जुनाय स्वयं साक्षाद्दत्तवानिदमु
त्तमं॥ यदा हं लब्धवान् रुद्रात्त्वाम् देवोऽनुत्तमम्॥ विशेषात् गिरिशो भक्तिस्तस्मादारभ्य मे भवत्॥ शरणं गिरिशं रुद्रं प्रप
न्नोऽहं विशेषतः॥ भूतेशं गिरिशं स्थाणुं त्रिनेत्रं मूलपाशिनं॥ भवं तोषि हितं देवं शंभुं गोवृषवाहनं॥ प्रपद्यध्वं सपत्नीकाः स
पुत्राः शरणं शिवं॥ ब्रजध्वं मत्प्रसादेन कर्मयोगेन संकरं॥ पूजयध्वं महादेवं गोपतिं भूतिभूषणं॥ स्वमुक्ते तु मुनयः

रामः
१३५

शौनकाद्या महेश्वरं॥ प्रणमुः शश्वतं स्थाणुं व्यासं सत्यवतीसुतं॥ इदानीं जायते भक्तिर्यादेवैरपि दुर्लभा॥ कथयस्व मुनिश्रेष्ठ कर्मयोग
मनुत्तमं॥ येनासौ भगवानीशः समाराध्यो मुमुक्षुभिः॥ त्वत्सन्निधावेव सतः शृणोतु भवद्वचः॥ तद्ददाखिललोकानां लक्षणं कर्मसंग्र
हं॥ यदुक्तं देवदेवेन विष्णुना कूर्मरूपिण॥ पृष्टेन मुनिभिः पूर्वशक्रेण मृतमंथने॥ अब्रुवन् हृष्टमनसः कृष्णदेवाय नमः प्रभुम्
साक्षाद्देवं हृषीकेशं सर्वलोकमहेश्वरं॥ भवत्प्रसादादचला शरणे नो वृषध्वजे॥ कृत्वा सत्यवतीसुतः कर्मयोगमनुत्तमं॥ मुनी
नां भाषितं कृष्णः प्रोवाच स समाहितः॥ यद्ददं पठते नित्यं संवादं कृत्वा सतः॥ सनत्कुमारप्रमुखैः सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ श्रावयेत्
द्विजान् ब्रह्मचर्या समन्वितान्॥ ये वा विचारयेदर्थं स याति परमां गतिं॥ यश्चेत्कृणुयान्नित्यं भक्तियुक्तो दृढव्रतः॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्म
लोके महीयते॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पठितं वो मनीषिभिः॥ श्रोतव्यं श्रुतं तव्यं विशेषाद्ब्राह्मणैः सदा॥ इति श्रीकूर्मपुराणे उत्तरभागे
षष्ठाहस्यां संहितायाम् शिवरगीता सप्तमिषत्सु दशमोऽध्यायः॥ व्यास उवाच॥ शृणु धर्मव्यसः सर्ववक्ष्यमाणं सनातनं॥ कर्मयोगं ब्राह्मणानामा
त्यन्तिकफलप्रदम्॥ आत्मायसिद्धमखिलं ब्रह्मणोऽपदधि तं॥ अखीणां शृणुतां सर्वं व्याजहार प्रजापतिः॥ सर्वपापहरं पुराय मृषिसंघेर्निवेदितम्॥ समाहि
तधिया यूयं शृणुध्वं वदतो मम॥ कृतायनया वेदानयीयीत द्विजोत्तमा॥ पूणेर्गर्भाष्टमे वा देवसूत्रोक्तविधानतः॥ इंदी च मेखली सूत्री कृष्णा जिनधरो मुनिः॥ भिक्षा

क० पु०
१२८

हमो गुरुहितो वीक्ष्यमाणो गुरोर्मुखम् ॥ कार्यासमुपवीतार्थं निर्मितं ब्रह्मण पुरा ॥ ब्राह्मणानां त्रिदशं कौशं वा वास्तमेव च ॥ सदोपवी
ती चेव स्यात्सदा वदति शिवो द्विजः ॥ अन्यथा यत्कृतं कर्म तदवत्ययथा कृतं ॥ वसेदविकृतं वासः कार्यासंवाकषायकं ॥ तदेव परिधानी
यं युक्तमुच्छिद्रमुत्रम् ॥ उत्तरंतु समाख्यातं वासः कृष्णजिनशुभं ॥ अभावे गमजिनरौरवाद्यभिधीयते ॥ उद्धृत्य दक्षिणं बाहुं सव्य
बाहौ समर्पितं ॥ उपवीतं भवेन्निभवेन्नि तत्पनिवीतं कंठसज्जनं ॥ सव्यं बाहुं समुद्धृत्य दक्षिणे तु धृतं द्विजाः ॥ प्राचीना वीतिमित्युक्तं पि
त्रे कर्मणि योजयेत् ॥ अग्न्यागारे गवां गोष्ठे होमे जपे तथैव च ॥ स्वाध्याये भोजने नित्यं ब्राह्मणानां च सन्ति धौ ॥ उपासने गुरुणां च सं
ध्यायोः साधुसंगमे ॥ उपवीती भवेन्नि तत्पविधिरेष सनातनः ॥ मौं जी त्रिदशमाश्लक्ष्ण कार्या विप्रस्य मेखला ॥ मुं जा भावे कुशलादग्रं
थिनैकेन वा त्रिभिः ॥ धारयेद्विष्वपा लोशे दंडो केशांतिको द्विजाः ॥ यत्तर्ह्यक्षजं चाथ सौम्यमब्रूण मेव च ॥ सायं प्रातर्द्विजः संध्यामु
पासीत समाहितः ॥ कामालो भाद्रयान्मोहान्मुक्तैर्नापति तो भवेत् ॥ अग्निकार्यं ततः कुर्यात्सायं प्रातर्गृथा विधिः ॥ स्नात्वा संतर्पयेद्देवा
न ऋषीन्पितृगणान्स्थथा ॥ देवताभ्यर्चनं कुर्यात्पुष्पैः पत्रैः रत्नैः ॥ अभिवादनशीलः स्यान्नित्यं दृष्टुं धर्म्मतः ॥ आसावहं भो ना मेति
सम्यक्प्रातिपूर्वकं ॥ आयुरारोग्यमन्विष्यंस्तं आद्यादिविवर्जितः ॥ आयुष्मान्भवसौम्येति वाच्यो विप्रोऽभिवादेन ॥ आकारश्चास्म
नाम्नोन्ते वाच्यः पूर्वाक्षरः धृतः ॥ योनवेन्यभिवादस्य द्विजः प्रत्यभिवादेन ॥ नाभिवाद्यः सविदुषायथाश्रुदस्तथैव सः ॥ व्यत्यस्तापि

रामः
१२८

ना कार्यासमुपसंग्रहणं गुरोः ॥ सव्येन सव्यः स्पृष्टव्यो दक्षिणेन तु दक्षिणाः ॥ लौकिकं वैदिकं वापि तथा ध्यात्मिकमेव च ॥ आदर्श
तय तो जानंतं पूर्वमभिवादयेत् ॥ नोदकं धारयेद्द्विजां पुष्पाणि समिधं तथा ॥ एवं विधानि चान्यानि न देवाद्येभ्यु कर्मसु
ब्राह्मणं कुशलं पृच्छेत्क्षत्रवंधुमनामयं ॥ वैश्यं क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव च ॥ उपाध्यायः पिता ज्येष्ठो भ्राता चैव म
हीपतिः ॥ मातुलः श्वसुरस्वातामाता महपितामहो ॥ वराज्येष्टः पितृव्यश्च पुंस्वेते गुरवः स्मृताः ॥ मातामातामहीगुर्वी
पितृमतिश्च सोदरा ॥ श्वश्रूः पितामही ज्येष्ठा धात्री च गुरवः स्त्रियः ॥ इत्युक्ते गुरुवंशोऽयं मातृतः पितृतस्तथा ॥ अ
नुवर्त्तनमेतेषां मनोवाक्यकर्मभिः ॥ गुरुं दृष्ट्वा समुज्जिष्ते दमिवाद्यकृतं ज्जलि ॥ नैतेन उपविशेत्साहं विवेदकार्यकारणात् जीवितार्थमपि दे
वाद्गुरुभिर्नैकभाषणम् ॥ उदते पिगुरो रन्यैर्गुरुद्वेषी पतत्यधः ॥ गुरुणामपि सर्वेषां पूज्याः पंचविशेषतः ॥ तेषामाद्यस्त्रयः श्रेष्ठास्तेषां माता
सुहृजिताः ॥ या नावयति ये स्तृते येन विद्योपि दृश्यते ॥ ज्येष्ठो भ्रात्रा च भर्त्ता च पित्रे ते गुरवः स्मृताः ॥ आत्मनः सर्वप्रयत्नेन प्राणाद्यागेन राघु
नः पूजनीया विशेषेण पंचैते ॥ भूतिमिच्छता ॥ यावन्पितावमाता च द्वावेतौ निर्वाकारिणौ ॥ तान् सर्वपरित्याज्य पितुः स्थातु परायणः ॥ पितृमा
ता च सुप्रीतौ स्यातां पुत्रगुरो र्यदि ॥ सपुत्रसकलं धर्मप्राप्तुं यातेन कर्मणा नास्ति मातुः समं देवं नास्ति मातुः समौ गुरुः ॥ तयोः प्रत्युपका

क० पु०

१३०

रोहिनकथंचनविद्यते॥ तयोर्नित्यं प्रियं कुर्यात्कर्मणा सतसागिरा॥ न ताभ्यामननुतातो धर्ममन्यं समाचरेत्
वर्जयित्वा मुक्तिफलं नित्यं नैमित्तिकं यथा॥ धर्मसारः समुद्दिष्टः प्रेयानं तत्फलं प्रदः॥ सम्पगाराध्यवक्ता
विस्मृतं दनुजया॥ शिष्यो विद्याफलं भुक्तं प्रेत्य चापद्यते दिवि॥ यो भ्रातरं पितृसमं ज्येष्ठं मृषाः वमन्यते॥ तेन दो
षेण संप्रेत्य निरयं घोरमृष्यति॥ अपि मातरिलोके स्मिन्नुपकारो हि गौरवं॥ ये जना भर्तृपीडां स्वान्त्रा
एतान्सं त्यजंति हि॥ तेषामथाक्षयान् लोकान्त्रोवाच भगवान्मनुः॥ मातुलांश्च पितृव्यांश्च सुपुत्रान् च त्वि
जोगुरुन्॥ असावहमिति ब्रूयात्प्रत्युत्थाय त्ववीयस॥ अवाच्यादि हि तो नाम्ना यवीयानपि यो भवेत्
भो भवत्युर्वेकं तेन नाभिभावेन धर्मवित्॥ अभिवाद्य सुहृन्पुत्रान् शिरसा वधयन् वचनं ब्रूयात्॥ त्रिधा द्वैतु श्रीकामैः सारदं सदानामि
वाद्यास्तु विप्रेणाक्षत्रियाद्याः कथंचन॥ ज्ञानकर्मगुरोपेता यद्यप्येते बहुकृताः॥ ब्राह्मणाः सर्ववर्णानां स्वस्तिकुर्यादि
ति स्थितिः॥ सवरोषु सवर्णानां कार्यमेवाभिवादनं॥ गुरुरग्निर्दिजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः पतिरेको गुरुः स्त्री
णां सर्वस्याभ्यागतो गुरुः॥ विद्याकर्मवयो बंधुर्वित्तं भवति पंचमं॥ मान्यस्थानानि पंचांगः पूर्वपूर्वगुरुत्तरान्॥

रामः

१३०

पंचानां त्रिषु वर्णेषु भूयांसि बलवन्ति च॥ यत्र स्पृशेत् सोऽत्र मानार्हः शूद्रोऽपि दशमीकृतः॥ पंथादेयो ब्राह्मणाय स्त्रियैराते ह्यवक्ष्ये वृद्धा
यभारभग्नयरो गिरो दुर्वलाय च॥ भिक्षामोह्य शिष्यानां गृहेभ्यः प्रयतो न्वहं॥ निवेद्य गुरवे स्त्रीयाद्वा ग्यतस्तदनुजया॥ भवत्यु
र्वचरेद्देह्यं पुपवीतो हि जो त्रमः॥ भवन्मध्यं तुरो जन्या वैश्वस्तु भवदुतरं॥ मानरेवास्वसारं वा मातुर्वी भगिनी हि जा॥ भिक्षेत भी
क्षां प्रथमं याचैवं न विचारयेत्॥ सजातीयगृहेष्वेव सार्ववर्णिकमेव च॥ भैक्षस्याचरणां प्रोक्तं पतितादिषु वर्जितं॥ वेदयते रही
नानां प्रसक्तानां स्वकर्मसु॥ ब्रह्मचर्याहरेद्देह्यं गृहिभ्यः प्रयतो न्वहं॥ गुरोः कुलेन भिक्षेत तत्तातिकुलबंधुषु॥ अलाभे त्वन्य
जिहानां पूर्वं पूर्वविवर्जयेत्॥ सर्वे वा विचरेयामं पूर्वोक्तानामसंभवे॥ नियम्य प्रयतो वाचं दिशस्त्वनैव लोके यत्॥ समाहृत्य तु
तद्देह्यं यावदर्थममायया॥ भुंजीत प्रयतो नित्यं वाग्यतो नन्यमासः॥ भैक्षेणावर्तयेन्नित्यं नैकान्तादी भवेद्भूती॥ भैक्षेणावर्तिना
वृत्तिरुपवाससमास्रताः॥ पूजयेदशनं नित्यमद्याचैव दकुत्सयन्॥ दृष्ट्वा हृष्येत्प्रसीदतु दमिनं देवसर्वशः॥ अनारोग्यमनायु
व्यमस्वर्ग्यं चातिभोजनं॥ अपुराणं लोकविद्विष्टं तस्मात्परिवर्जयेत्॥ प्रादुर्भूतो नाभिभुंजीत सूर्याभिमुख एव च॥ नाद्यादुदञ्जु
खो नित्यं विधिरेव सनातनः॥ प्रक्षाल्य पाणिपादौ च भुंजातो द्विरुपस्थोऽहो॥ शुचौ देशे समासीनो भुक्त्वा च द्विरुपस्थोऽहो
इति कूर्मपुराणभागे व्यासगीतासु व्यासुवाच भुक्त्वा पीत्वा च सुप्ता च स्नात्वा रथोपसर्पणं॥ श्रोत्रावलौ मकौ स्त्र

कृष्ण. पु०

१३१

ष्टा वा सो विपरिधाय चारे तो भूत्रपुरीषाणां मुसर्ज्यु क्रमावरो ॥ वीवित्वा ध्ययनारंभे काशश्चासागमे तथा ॥ चत्वरं वा शमशानं
वासमागम्य द्विजोत्तमाः ॥ संध्योरुभयोस्तद्वदाचो तोप्याचमेततः ॥ चारुडालस्तेषु संभाषस्त्रीश्रुदोष्टिषु भावरो ॥ उच्छिष्टं पुरु
षं स्पृष्ट्वा भोज्यं चापितथाविभं ॥ आचमेदं कृपयते वा लोहितस्य तथैव च ॥ भोजने संध्योः स्नात्वा तद्याह्न्यपुरीषयोः ॥ आवासीष्याचमास्तु प्रासव्यत्सवदथा
न्यमः ॥ अग्नेर्गावामथा लंभे स्पृष्ट्वा प्रयतमेव च ॥ स्त्रीणामथात्मनः सार्वा वाससोक्षालितस्य च ॥ अनुलोभिरकेताभिरदुष्टाभिश्च सर्वशः ॥ शौचे सुः सर्वदा चामे
दासीनाः प्रागुदयुख ॥ शिराः प्राहृत्य कंतुं वा मुक्तकं कदापि नोपि वा ॥ अकृत्वा पादयोः शौचं मावालोप्य शुचिर्भवेत् ॥ सोयानकोजलस्थो वा तोली चोवमेदुधः न
चैव वर्षधाराभिर्नीत्रिष्टुन्नोदुतोदकैः ॥ नैरुहस्तार्पितजले किं नैव त्रयाया पुनः ॥ नपादुकासान्स्थावा बहिर्जातुरथापि वा ॥ न जल्यन् न ह सती क्षत्रमाधानः प्र
हृष्टवच ॥ नाभक्षिताभिः पूनाद्यैर्नुपेताभिरथापि वा ॥ मृत्पुचिकरसुक्तेर्न क्षारामिस्तथैव च ॥ न चैवांगुलिभिः शस्त्रेण कुर्वन् नात्यमानसः ॥ न वरीरसुदुष्टा
भिर्न चैव प्रदरोदकैः ॥ न पाणिचक्षुभिस्तानिर्वानिहिकस एव वा ॥ ह्यभिः पूयते विप्राकं द्याभिः क्षत्रियः शुचिः ॥ प्राक्षिताभिस्तथा वैश्वः स्त्रीश्च स्वयमेतौ
तकः ॥ अंगुष्ठसूत्रांतरतो रेखायां ब्राह्ममुच्यते ॥ अन्तरांगुष्ठे देहिनाः ॥ पिहृणां तीर्थमुत्तमम् ॥ कनिष्ठा मूलतः पश्चात्प्राजायत्यं प्रचक्ष्यते ॥ अंगु
ल्यग्रे स्मृतं दैवं तदेवार्थं प्रकीर्तितम् ॥ मूले वा देवमार्गस्यादामेपमध्यतः स्मृतम् ॥ तदेवांसौमिकं तीर्थं मेतद्वा त्वानमुह्यति ॥ आह्वयेव तु ती
र्थेने द्विजो नित्यमुपस्मरन् ॥ कायेन वा दैवेन वा तु यिञ्चेत् एवैह जा ॥ त्रिः प्राश्नीयादयः पूर्वब्राह्मेण प्रयतस्ततः ॥ संनृत्यांगुष्ठमूलेन मुखे वै स सु

रामः

१३१

प्रीतास्ते ४

पस्पृशेत् ॥ अंगुष्ठानामिकाभ्यां तु स्पृशेन्नेत्रद्वयंततः ॥ तर्ज्ज्यंगुष्ठयोगेन स्पृशेन्नासापुटद्वयं ॥ त्रिः प्राश्नीयाद्यदंभस्तु प्रीतास्ते
नादेवताः ॥ ब्रह्मा विष्णुर्महेशश्च भवंतीत्यनुशुश्रुमः ॥ गंगा च यमुना चैव प्रीयेते परिमार्ज्जनात् ॥ संस्पृष्ट्योर्लोचनयोः प्री
येतेशशिभास्करो ॥ नासत्यदस्रौ प्रीयेते स्पृष्ट्वा नासापुटद्वये ॥ कर्णयोः स्पृष्ट्वा योस्तद्वत्प्रीयतचाभिलानलो ॥ संस्पृष्ट्वा
दये सर्वे प्रियंति देवतागणाः ॥ मूर्ध्नि संस्पर्शनादेकः प्रीतस्तु पुरुषो भवेत् ॥ नोच्छिष्टं कुरुते मुख्या विष्णुषो गंनयंति याः ॥ दं
तवदंतलग्नेषु जिह्वा स्पर्शं शुचिर्भवेत् ॥ स्पृशेति विंदवः पादौ यश्चाचमयतः पुरा ॥ भूमिगोस्ते समाजयाने तैरप्रयतो भवेत्
मधुपर्के च सोमं च तामूलस्पृशेत् भक्षणा ॥ फलमूले कंदं च न दोषं प्राह वै मनुः ॥ प्रचरंश्चान्ता प्रातेषु द्रव्यहस्तो भवेद्भिजः ॥ भू
मौ निक्षिप्य तद्रव्यमाचमाभ्युक्ष्येततः ॥ तेजसं वासमादाय यदृच्छेत्तु भवेद्भिजः ॥ यदा पात्रं समादाय भवेत्तु त्रेषणां चितः
प्रणिधाय तु तद्रव्यमाचांतः शुचितामियात् ॥ वस्त्रादिषु विकल्पः स्यात् तत्पृष्ट्वेव मेव हि ॥ अरण्ये नुदके रात्रौ चोखा प्रा
कुले पथि ॥ कृत्वा भूत्रपुरीषं वा द्रव्यहस्तो न बुध्यते ॥ निधाय दक्षिणे करोत्रिहस्तं त्रुदं कुमुखः ॥ अहिकुर्यात्संक्रुमुत्रं
रात्रौ चेदक्षिणमुखः ॥ अंतर्द्वयमहीकोष्ठः पत्रैर्लोष्टरुणेन वा ॥ प्राहृत्या वा कशिराः कुर्याद्विष्णुं त्रैस्यैविसर्जनं ॥ द

शहस्रं परित्यज्य मूत्रं कुर्याज्जलाशयात् ॥ दशहस्रं पुरीषं तु तीर्थे नद्यां चतुर्गुणं ॥ छाया कूपनदी गोष्ठे चैत्यां तः पथि भस्मसु
 अग्नौ चैव श्मशाने च विरामूत्रं न समाचरेत् ॥ न गोमयेन काष्ठे वा महादृक्षे च शाडुले ॥ न तिष्ठन्माननिर्वासान च पर्व
 तमस्तके ॥ न जीर्णदेवाय तनेन बल्मीके कदाचन ॥ न सत्त्वेषु न गर्भेषु न गण्डेषु न्वासमाचरेत् ॥ तुषांगारकपालेषु न ग
 ण्डेषु न्वासमाचरेत् ॥ तुषांगारकपालेषु राजमार्गे तथैव च ॥ नोद्या नो दशमीये वा नो श्वरे न पराश्रुचौ ॥ न सोपानापा
 दुको वा स्त्रीवीनां तरीक्षके ॥ न चैवाभिमुखः स्त्रीणां गुरुब्राह्मणयोर्गर्भां ॥ न देवदेवा च योर्नाया मपि कदाचन
 न ज्योतींश्चिनिरीक्षन्वानवाद्यं भिमुखे धवा ॥ प्रत्यादित्यं प्रत्यनिलं प्रति सोमं तथैव च ॥ गृहीतशिञ्जो चोत्थाय मृ
 द्धिरभ्युद्धतेर्जनैः ॥ गंधलेपक्षयकरं शौचं कुर्यादतं दितः ॥ आहृत्य मृत्तिकां विप्रः पांशुलो नैव कर्द्दमां ॥ न मार्गानो
 रादेशां स्त्रीं च शिष्टां परस्वच ॥ न देवाय तनात् कुर्यान्नगामान्नजलात्तथा ॥ उपस्पृशेत्ततो नित्यं पूर्वोक्तैः न विधानतः ॥ इ
 ति कूर्मपुराणे व्यासगीतासु ॥ व्यास उवाच ॥ एवं दंडादिभिर्युक्तः शौचाचारसमन्वितः ॥ प्राहृतो ध्यायनं कुर्याद्दी

स्पमाणो गुरोर्मुखं ॥ नित्यमुद्यतपाणिः सन्साध्याचारः सुसंयतः ॥ आस्पतामिति चोक्तः सन्नासीनाभिमुखं गुरोः ॥ प्रतिश्रवणासं
 भावेन शयानो समाचरेत् ॥ नासीनो न च भुंजानो न तिष्ठन् पराश्रुचः ॥ नीवंशयासनं चास्प सर्वदा गुरुसन्निधौ ॥ गुरोस्तु च
 क्षर्विषये न यथेष्टासनो भवेत् ॥ नो दाहरेदस्य नाम परोक्षमपि केवलं ॥ न चैवास्यानुकुर्वीति गतिभाषितवेष्टितं ॥ गुरोर्यत्र परी
 वादो निंदा चापि प्रवर्तते ॥ कर्णो तत्र पिधातव्यो गंतव्यं वा ततो न्यतः ॥ हूरस्थो नार्चयेदनेन न कुक्षेनां तिके स्त्रियाः ॥ न चैवास्पृशेत्तं ब्रू
 याच्छेते नासीत सन्निधौ ॥ उदकुंभं कुशं पुष्पं समिधो स्पृशेत्सदा ॥ मार्जनं लेपनं नित्यमागारे वै समाचरेत् ॥ नास्प निर्मात्य
 शयनं पादुकोपा न हावपि ॥ आक्रमेदासनं चास्प छायादिवै कदाचन ॥ शोधयेद्दंतकाष्ठादीन् तांश्च वासो निवेदयेत् ॥ अनाष्ट
 र्छ्यनगंतव्यं भवेत्प्रियहिते रतः ॥ न पादौ स्तारयेदस्य सन्निधाने कदाचन ॥ जंभितं हसितं चैव कंठप्रावरणं तथा ॥ वर्जयेत्स
 न्निधौ नित्यं मवस्फोटनमेव च ॥ यथा कालमधीयेति यावन्न विमना गुरुः ॥ आसीताधो गुरोः कूर्चं फलके वा समाहितः
 आसने शयने याने नैव तिष्ठेत् कदाचन ॥ धावंतमन्वधावेतं गच्छंतमनुगच्छति ॥ गोश्वोष्ट्या न प्रासादप्रस्तरेषु कटेषु

च ॥ आसीदगुरुणासां ह शिलाफलकनोपुच ॥ जितेंद्रियः स्वासततं वश्यात्मा ॥ कोधनः शुचिः ॥ प्रयुजीत सदा वाचं मकरं हितभाषिणीम् ॥ गंधं माल्यं रसं
 कन्यां सुकृतं प्राणिविहिंसितं ॥ अभ्यक्तं चांजनोपानद्य चधारणमेव च ॥ यथाकालमधीयीत यावन्नविमना गुरुः ॥ कामं लोभं भयं निद्रां
 तवादिचनर्तनं ॥ द्यूतं जनपरीवादं स्त्रीप्रेक्षालं भनंतथा ॥ परोपघातं पैशुन्यं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥ उदकुंभात्सु मनसो गोसंक्रान्तिका कुशा
 न् ॥ आहरेद्यावदर्थानि भिक्षां वा हरहश्चरेत् ॥ कृतंचलवर्णं सर्वं कर्तयेत्पय्युषितं च यत् ॥ अनृत्यदर्शी सततं भवेद्ज्ञानादिनिस्पृहः ॥ नादित्यं वेस
 मीक्षेत नाचरेद्दंतधावनं ॥ एकांतमशुचिः स्त्रीभिः शूद्राद्यैरभिभाषणं ॥ गुरुं छिद्यं भेषजार्थं प्रयुजीत न कामतः ॥ मलापकर्षणं स्नानं नाचरेद्द्वैक
 दाचन ॥ न कुर्यात्मानसं विप्रो गुरोस्त्यागे कथंचन ॥ मोहाद्यादिवालोभात्त्यक्तैर्न पतितो भवेत् ॥ लौकिकं वैदिकं वापि तथा ध्यात्मिकं
 मेव च ॥ आददीत यतो ज्ञानं तन्न दुष्टोक्तदाचन ॥ गुरोरप्यवलिपूज्यकार्याकार्यं मजानतः ॥ उत्पथप्रतिपन्नस्य परित्यागे विधीयते ॥ गु
 रोगुरौ सन्निहिते गुरुवद्वक्तिमाचरेत् ॥ न वा विसृष्टो गुरुणा स्वागुरुन भिवादयेत् ॥ विद्यागुरुश्चैतदेवं नित्यावृत्तिः स्वयोनिसु
 तिषेधसु बाधर्महितं वापदिशत्स्वपि ॥ श्रेयस्सु गुरुवद्वृत्तिं नित्यमेव समाचरेत् ॥ गुरुपुत्रेषु पत्नीषु गुरोश्चैव स्वबंधुषु ॥ बालः स
 मानजन्मा वा शिष्यो वा षडिकर्मणि ॥ अध्यापयन् गुरुसुतो गुरुवन्मानमर्हति ॥ एतादृशं वैजात्राणां स्नापनोद्दिष्टं भोजनेन

कुर्याद्गुरुपुत्रस्वपादयोः शौचमेव च ॥ गुरुवत्प्रतिपूज्यास्ताः सवर्णा गुरो योषितः ॥ असवर्णा सुसंपूज्याः प्रत्युत्थानाभिवादनेः
 अभ्यंजनं स्नापनं च गात्रोत्सादनमेव च ॥ गुरुपत्न्या न कार्याणिकेशानां च प्रसाधनं ॥ गुरुपत्नी च युवती नाभिवाद्या तु पा
 दयोः ॥ कुर्वीत वंदनं भूम्या मसावहमिति ब्रुवन् ॥ विप्रोऽप्यपादग्रहणं मन्त्रहं चाभिवादनं ॥ गुरुदारेषु कुर्वीत सदा धर्ममनु
 स्मरन् ॥ मातृष्वसामातुला नीश्वश्रुश्चाथ पितृष्वसा ॥ संपूज्या गुरुपत्नी च समस्ता गुरुभार्यया ॥ भ्रातृभार्योपसंग्राह्या सव
 र्णा हन्यहन्त्यपि ॥ विप्रोऽप्यवत्पसंग्राह्या तातिसंबंधवांधवाः ॥ पितृभगिन्यां मातृश्रज्या यस्यां च स्वसर्ग्यपि ॥ मातृवद्वृत्तिमातिष्ठेन्मा
 ताताभ्यो गरीयसी ॥ एवमाचारसंपन्नमात्मवर्णमदांभिकं ॥ वेदमध्यापयेद्भूमिपुराणानि नित्यसः ॥ संवत्सरोषिते शिष्ये गुरुर्ता
 नमनिर्दिशन् ॥ हरते दुष्कृतं तस्य शिष्यस्य वशति गुरुः ॥ आचार्यपुत्रः शुश्रूषुर्तानदो धार्मिकः शुचिः ॥ आप्तः शक्तोऽर्थदः साधुः स्वा
 ध्यायादशधर्मतः ॥ कृतसम्मतथाद्रोही मेधावी श्रुतन्तरः ॥ आप्तः प्रियोऽथ विधिवत्षडध्याप्या द्विजोत्तमाः ॥ एतेषु ब्रह्मणो वेदान
 मन्यत्र च यथोदितान् ॥ आचम्य संयतो नित्यमधीयीत ह्युदङ्मुखः ॥ उपसंगृह्य तत्पादौ वीक्ष्य मारुणो गुरोर्मुखं ॥ अधीष्वभो इति ब्रू
 याद्विरामस्त्विति वारयेत् ॥ प्राकूले पर्युपासीनः पवित्रैश्चैव पावितः ॥ प्राणायामैश्चिभिः पूज्यत त उकारमर्हति ॥ ब्रह्म

क. पु.
१३४

राः प्रणवं कुर्यादंतेच विधिवद्विजाः॥ कुर्यादध्ययनं नित्यं प्राञ्जलिवैकृतस्थितिः॥ सर्वेषामेव भूतानां वेदचक्षुः सनातनं
अधीयीत पुमान् नित्यं ब्राह्मणपौत्रैव तेन तथा॥ योधीयीत कृचो नित्यं क्षीराहुत्यास्वदेवताः॥ प्रीणाति तर्पयैत्येनं कामैस्तु
प्रासदेवहि॥ यजंस्वधीतेनियतं दध्ना प्रीणाति देवताः॥ सामान्यधीते प्रीणाति द्युताहुतिभिरन्वहं॥ अथर्वणिरसो नित्यं म
ध्वा प्रीणाति देवताः॥ धर्म्मो गानि पुराणानि मांसैः सूर्ययते सुरान्॥ अपां समीपे प्रयतो न त्यक्तं विधिमाश्रितं॥ गायत्री
मप्यधीयीत गत्वारण्यं समाहितः॥ सहस्रपरमां देवीं वातमध्यादशा - गायत्री वैजपेयं नित्यं जपयत् प्रकीर्तितः॥ गायत्री
चैव वेदानां तुलया तोलयत्प्रभुः॥ एकतश्चतुरो वेदान् गायत्री च तथैकतः॥ ॐ कारमादितः कृत्वा व्याहृतीस्तदनंतरं त
तोऽधीयीसावित्रीमेकाग्रः श्रद्धयान्वितः॥ पुरा कल्पे समुत्पन्ना भूर्भुवः स्वः सनातनाः॥ महाव्याहृतयस्त्रिस्तैः सर्वाभ्युभयव
हृणाः प्रधानं पुरुषः कालो विष्णुर्ब्रह्मा महेश्वरः॥ ॐ कारस्तत्परं ब्रह्म सावित्री स्यात्तदक्षरं॥ एष मंत्रो महायोगः सारासार उदा
हृतः॥ योधीते हन्यहन्येनां गायत्री वेदसातं॥ विज्ञायाथ ब्रह्मचारी सयाति परमां गतिं॥ गायत्री वेदजेन नीगायत्री लोकपा
वनी॥ न गायत्र्याः परं जेप्यमेतद्विज्ञायमुच्यते॥ आचरणं स तु मासस्य पूर्णमासी द्विजोत्तमाः॥ आषाढां प्रौष्ठपद्यां च वेदोपाकरणं स्मृ

रामः
१३४

तं॥ उत्सृज्य ग्रामनगरं मासान्विष्टो द्विपंचमान्॥ अधीयीत मुचौ देशे ब्रह्मचारी समाहितः॥ पुष्ये तु छंदसां कुर्याद्वहिरु
त्सर्जनं द्विजाः॥ माघशुक्लस्य वा प्राप्ते पूर्वाह्ने प्रथमं॥ छंदसूक्तं मतोभ्यस्येत् शुक्लपक्षे शुचौ द्विजाः॥ वेदां गानि पुराणानि कृत्स्नपक्षेषु मानव
इमान् नित्यमनाध्यायान्धीयांते च विर्जयेत्॥ अध्यापनं च कुर्वारो अभ्यस्यन्तपि यत्नतः॥ कर्णप्रवेनिले रात्रौ दिवा पांशुसमूहने वि
द्युत्स्नितवर्षेषु महोत्क्रान्तां च संप्लवे॥ आकालिकमनाध्यायमेतैश्चाह प्रजापतिः॥ एतान् भुवि दितान्विद्यात्
द्यदा प्रादुष्टताग्निषु॥ तदा विद्यादनाध्यायमनृतौ च भद्रदर्शने॥ निर्वाते भूमिचने लेज्योतिषां च विसर्पणे॥ एतानां कालि
कान्विद्यादनाध्यायान्तावपि॥ प्रादुःकृते घृणिषु तु विद्युत्स्नितनित्ये च॥ सज्योतिः श्पादनाध्यायमनृतावभ्रदर्शने
नित्याध्ययन एव स्याद्गामेषु नगरेषु च॥ धर्म्मैर्न पुरणकामानां पूतिगंधे च नित्यं सः॥ अंतःशवगते शमे वृषलस्य च दर्शने॥ अ
नध्यायोरुद्यमाने समवाये जनस्य च॥ उदके मध्यरात्रे च विरामस्त्रयसिर्जने॥ उत्सृज्य प्रादुर्भुक्तौ वमनसापि न चिंतयेत्॥ प
तिगृह्यद्विजो विद्वान् एको द्विष्टस्य केतनं॥ अहं न कीर्तयेद्ब्रह्मराज्ञो राहोभ्यस्यते के॥ यावदेकार्थलिप्सस्य स्नेहो गंधश्च तिष्ठति
विप्रस्य विदुषो देहावद्ब्रह्म न कीर्तयेत्॥ शयानः शोढपादश्च कृत्वा चैवावशक्यिका॥ नाधीयीतामिषं न ध्वास्तकान्नाद्यमेव

च नीहारेवाशवेवेसंधयो रुभयो रपि। अमावास्यां चतुर्दशी पौर्णमास्याश्च मीषु च। उपाकर्मणि चोत्सर्गत्रिरात्रं क्षपणं स्मृतं। अष्टकासु त्वहोरात्रमृतं तासु च रात्रिषु। मार्गशीर्षे तथा पौषे माघे मासितथैव च। तिस्रोष्टकाः समाख्याताः ह्यष्टपदेषु सूरिभिः। श्लेषातकस्य द्वायायां शाल्मले माधुकास्प च। कदाचिदपि ताभ्यो यं कोविदारकपितृयोः। समानविद्येयमतेनथासब्रह्मचारिणि। अंबार्ये संस्थिते चापि त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतं। छिद्राण्येतानि प्राणमनाध्यायाप्रकीर्तिताः। हिंसंति राक्षसास्तेषु तेस्मादेतानि वर्जयेत्। नैत्यकेनास्त्यनध्यायः संधोपासन एव च। उपाकर्मणि कर्माते होममात्रेषु चैव हि। कामृते मथैकं वायजुषामथ वा पुनः। अष्टकाद्यासु नाधीतमारुते चार्थी। अनाध्यातस्तनो जेषुनेति होसपुराणयोः। न धर्मशास्त्रेषु न पुनर्वाप्येतानि वर्जयेत्। एष धर्मः समासेन कीर्तितो ब्रह्मचारिणोः। ब्रह्मेण विहितः पूर्वमृषीणां भावितात्मना। योन्यत्र कुरुते यत्नमनधीत्यश्रुतिं हि जः। सोमो मूढो न संभाव्यो वेदवाहो हि जातिभिः। न वेदपाठमात्रेण संतुष्टो वै भवेद्भिजः। पाठमात्रं वसानस्तु पंके गौरिव सीरुति। यो धीत्यविधिबद्धं वेदार्थं न विचारयेत्। स सान्वयः शूद्रनृत्यपात्रतां न प्रपद्यते। यदि वा त्यंतिकं वा संकतुं मिश्रति वेपुरो। मुक्तः परिचरेद्देनमाशसारनिपातनात्। गत्वा वनं वा विधिवज्जु

हयाज्जातवेदसं। अधीयीत सदा नित्यं ब्रह्मनित्यं समाहितः। सावित्रीशतरुद्रीयं वेदांतांश्च विशेषतः। अभ्यसेत् सततं मुक्तो भस्मस्नानपरायणः। एतद्विधानं परमं पुराणं वेदागमे सम्यग्निहेरिवंतः। पुरा महर्षिप्रवरानुष्टुभः स्वायंभुवायं मनुराह देवः एवमीश्वरसमर्पितां तरो योत्र तिष्ठति विधिं विधानवित्। मोहजालमपहाय सोमृतं याति तत्पदमनामयं शिवं। इति कूर्मपुराणे। यासुवाच। वेदं वेदौ तथा वेदान्सां गान्धे चतुरो द्विजः। अधीत्य चाधिगम्यार्थं ततः स्नायाद् द्विजोत्तमाः। गुरवे तु यरंदत्वा स्नायीत दनुतथा। चीर्णं व्रते सुयुक्तात्मा ह्यशक्तः स्नातुमर्हति। वेणवीं धारयेद्यष्टीं मत्तं वीसंतथोत्तरं। यतोपवीतद्वितयं सोदकं च कमंडलुं। छत्रं चोष्णीषममलं पादुके चाण्णपानहो। रौक्मचकुंडले च वक्त्रकेशनखः शुचिः। स्वाध्यायेनित्यमुक्तस्याह हि मील्यं न धारयेत्। अन्यत्र कांचनादिप्रोत्तरकं विभूयात्स्वजं। शुक्लावरधरो नित्यं संगंधः प्रियदर्शनः। न जीर्णममवदासा भवेद्द्विभवे सति। न रक्तसुत्रं वा न्यद्रुतं वा सोनकुंडिकां। नोपानहोस्वजं वाथ पादुके च प्रयोजयेत्। उपनीतमलंकारान्दर्भात्कृत्वा जिनाति च। नापसंयं परीक्षया द्विसौ न विवृतं वसेत्। आहरे द्विधिवद्वारा नृसदृशानात्मनः समानं। रूपलक्षणा संपन्नान्यो निदोषविवर्जितान्। अमातृगोत्रप्रभवात् न समानं धिगोत्रजान्। आहरे द्वाभ्यां भाष्यां शीलशौचसमन्वितान्। कतुकात्मा भिगामी च स्याद्वा वत्पुत्रो भिजायते व

कृ. पु.
१३६

जयेत्प्रतिविद्वा निप्रयत्नेन दिनानि तु ॥ षष्ठ्यष्टमीपंचदशीद्वादशी च चतुर्दशी ॥ ब्रह्मचारी भवेन्नित्यं तद्व्रजं तत्र याहनि ॥ आदधीता च
सत्पाणिं जुहुयाज्जातवेदसं ॥ अतानि स्नातको नित्यं यावत्तानि च पालयेत् ॥ वेदोदितं स्वकं कर्म नित्यं कुर्यादतं दिते ॥ अकुर्वीणः प
तत्पाशुनिरयानतिभीषणान् ॥ अभ्यसेत्प्रयत्नो नित्यं वेदं यज्ञान् हापयेत् ॥ कुर्याद्गृह्याणि कर्माणि संधोपासनमेव च ॥ संख्यं
समाधिकैः कुर्यादुपेयादींश्चरंसदा ॥ देवतान्यभिगच्छेत् कुर्याद्धार्यादिपौषणं ॥ न धर्म्मस्योपयेद्विद्वान्नपापं गृहयेदपि कुर्वीता
त्महितं नित्यं सर्वभूतानु कं पनं ॥ वयसः कर्मणो र्थस्य श्रुतस्याभिजनस्य च ॥ वेषवाग्बुधिसा नूपाचारान् विचरेत्सदा ॥ श्र
तिस्मृत्युदितं सम्यग्बुधिमिष्टनिषेवितं ॥ तमाचरन्निषेवेतने हेतान्यत्र कर्हिचित् ॥ येनास्यापितरो याता येन याताः पिताम
हाः ॥ येन यायासतां मार्गं तेन गच्छन्तुष्यति ॥ नित्यं स्वाध्यायशीलः स्यान्नित्यं यज्ञोपवीतवान् ॥ सत्यवादी जितक्रोधो ब्रह्म
भूयाय कल्पते ॥ संध्यास्नानरतो नित्यं ब्रह्म यत्तप रायणः ॥ अनुसूयो मृदुर्द्वौ तो गृहस्थः प्रत्यवर्द्धते ॥ वीतरागमयक्रोधो
लोभमोहविवर्जितः ॥ सावित्री जापनिरतः श्राद्धं कुर्वन् प्रमुच्यते ॥ मातापित्रोर्हिते पुत्रो गोब्राह्मणहिते रतः ॥ दाता यथा
देवभक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥ त्रिवर्गसेवनं देवतानां च पूजनं ॥ कुर्यादहरहर्नित्यं नमस्ते प्रयेतः सुरान् ॥ विभाग

रामः

१३६

शीलः सततं क्षमावांश्चर्यार्थकः ॥ गृहस्थस्तेन चारुयातो न गृहेण गृही भवेत् ॥ क्षमा दया च विज्ञानं सत्यं चैव दमः शमः ॥ अध्यात्म
नित्यं विज्ञानमेतद्ब्राह्मणलक्षणं ॥ एतस्मान्न प्रमाद्येत् विशेषेण द्विजोत्तमः ॥ यथाशक्ति चरेत्कर्म निंदितानि विवर्जयेत् ॥ विधू
य मोहकलिलं लब्धयोगमनुत्तमं ॥ गृहस्थो मुच्यते बंधान्नात्र कार्या विचारणात् ॥ विगर्ह विक्रमक्षेमहिंसा बंधवधात्मनां ॥ अ
न्यमन्युसमुत्थानां दोषाणां मर्षणं क्षमौ ॥ सुदुःस्वितेषु कारुण्यं परदुःसौ हृदात् ॥ दयेति मुनेयः प्राहुः साक्षाद् धर्म्मस्य साधनं ॥ च
तुर्दशानां विद्यानां पुराणं हियथार्थतः ॥ विज्ञानमिति तद्विद्याद्येन धर्म्मो विवर्तते ॥ अधीत्य विधिं वद्वेदान् लभ्याश्चैवोपलभ्य च
धर्मकार्ये निवृत्तश्चेत्तद्विज्ञानमितीष्यते ॥ सत्येन लोकान् जयति सत्यं तत्परमं पदम् ॥ यथासूतं प्रवादस्तु सत्यमाहुर्मनीषिणः ॥ द
मः शरीरोपरमः शमः प्रज्ञा प्रसादजः ॥ अध्यात्ममक्षरं विद्याद्यत्र गत्वा न शोचति ॥ यथा देवोऽसृग्वा न विद्यया विद्यते परः ॥ साक्षाद्देवो महा
देवस्तद्ज्ञानमितीकीर्तितं ॥ तन्निष्ठस्तत्परो विद्वान् नित्यमक्रोधनः शुचिः ॥ महायज्ञपरो विप्रालभते तत्त्वमुत्तमम् ॥ धर्म्मस्यायतनं यत्नाद्युरीरं परि
पालयेत् ॥ न च देहं विनारुदुःपुरुषैर्विद्यते परः ॥ नित्यं धर्म्मार्थकामेषु पूज्यते नियतो द्विजाः ॥ न धर्म्मो विजितं कार्यं मर्था मनसा स्मरेत् ॥ सीदन्त्यपि
हि धर्म्मेण न त्वधर्म्मसमाचरेत् ॥ धर्म्मो हि भगवान् देवो गतिः सर्वेषु जंतुषु ॥ भूतानां धियकारी स्यान्न परद्रोहकर्मधी ॥ न वेद देवतानि दां कुर्या

कु. पुरा.
१३७

नैश्चनसंवसेत्॥ यस्मिन्ननियतं धर्माध्यायं पठेच्छुचिः॥ अध्यापयेच्छावयेद्वा ब्रह्मलोके महीते॥ इति कुर्मपुण्ये सदाचारे॥ व्यास उवाच॥ न हिंसासु
र्वभूतानि नानृतं वा वक्तुं चित्॥ नाहितं नाप्रियं वा कं न स्तेनः स्यात्कदाचन॥ तृणं वा यदि वा शाकं मृदं वा जलमेव वा॥ परस्परहरन् नैतुर्न
रकं प्रतिपद्यते॥ न रातः प्रतिगृहीयान्न शूद्रा त्यतिता न च॥ न वाच्यं न पादशक्नोति न हिंसा न चर्जयेद्बुधः॥ नित्यं याचन
को न स्यात्पुनस्तं नैव याचयेत्॥ प्राणानपहरेदोषयाचकस्तस्य दुर्मतिः॥ न देवद्रव्यहारी स्याद्विशेषेण द्विजोत्तमाः॥ ब्रह्म
स्ववनापहरेदापि कदाचन॥ न विषं विषमित्राद्ब्रह्मस्वविषमुच्यते॥ देवस्वंचापियन्ते न सदा परिहरेत्ततः॥ पुष्येशो
कोदके कोटि तथा मूले फले तुरो॥ अदत्तादानमस्तयं मनुः प्राह प्रजापतिः॥ गृहीतव्यानि पुष्याणि देवांच न विधौ द्विजैः
नैकस्मादेव नितमनुज्ञाय केवलं॥ तृणं काष्ठं फलं पुष्पं प्रकाशं वै हरेद्बुधः॥ धर्मार्थं केवलं विप्रो ह्यन्यथापतितो भवेत्॥ ति
लमुद्रयवादीनामुष्टिर्ग्राह्यापि स्थितः॥ क्षुधार्ते नान्यथा विप्राधर्मो विद्विरिति स्थितं॥ न धर्मस्योपदेशेन पापं कृत्वा ब्रतं
चरेत्॥ ब्रते न पापं प्रह्लादकुर्वन्स्त्रीशूद्रदंभनं॥ प्रेत्येह चेद्दृशो विप्रो गच्छते ब्रह्मवादिभिः॥ छप्रनाचरितं तच्च ब्रतं रक्ष्यसि गद्य
ति॥ अलिङ्गीलिंगवेषेण यो नृतिमुपजीवति॥ सलिंगेनो हरेत्येन स्तिर्यगेनोच जायते॥ वैश्वलव्रतिनः पापालोके धर्म

रामः
१३७

विनाशनाः॥ सद्यः पतंति पापेषु कर्मणस्तस्य तत्फलं॥ पाखंडिनो वि कर्मस्थान् वामाचारंस्तथैव च॥ पांचरात्रान्याशु
पतान् वाङ्मात्रेण पि नार्चयेत्॥ वेदनिंदारतामर्त्या न देवनिंदारतांस्तथा॥ द्विजनिंदारतांश्चैव मनसापि न चिंतयेत्
याजनं यो निसंबंधं सहवासं च भाषणं॥ कुर्वाणः पतने जंतुस्तस्मात्तत्परिवर्जयेत्॥ देवद्रोहादुरोद्देहिः कोटि कोटिगु
णाधिकः॥ सानापवादो नोस्ति कथं तस्मात्कोटिगुणाधिकं॥ गोभिरश्वैश्च यानैश्च हृष्याराजोपसेवया॥ कुलान्यकुल
तायां तिया निहीनानि सर्वतः॥ कुविवाहैः क्रियालोपैर्वेदानध्ययनेन च॥ कुलान्यकुलतायां ति ब्राह्मणाति क्रमेण च॥ अन
तात्पारदार्या च तथाऽभक्ष्यस्य भक्षणार्थं॥ अश्रौतधर्माचरणादि प्रंशपतिवैकलं॥ नाधार्मिकैर्दृते ग्रामेन व्याधिव
हुले भक्षः॥ न शूद्रा ज्येनि वसेन्न पाखंडज नैर्दृते॥ हिमवद्विधयोर्मध्यां पूर्वपश्चिमयोः शुभं॥ सुक्तासमुद्रयोर्दृशं नान्यत्र नि
वसेद्विजः॥ ह्रस्वो वायत्र चरति मृगो यत्र स्वभावतः॥ पुराणाश्च विप्रतानद्यस्तत्रैव निवसेद्विजः॥ अर्द्धकोशान्नदीकूलं वर्ज्य
यित्वा द्विजोत्तमः॥ नान्यत्र निवसेत्पुण्यं नो त्यज्यामसं निधौ॥ न संवसेच्च पतितैर्न चांडालैर्न पुल्कसैः॥ न मूर्खैर्न वेति प्रैश्च

कू. पु. रा.
१३८

नां तैनां त्वावसायिभिः॥ एकशय्या न संपंक्तिं भण्डपकान्तिमिश्रणं॥ याजनाध्यापनं योनिस्तथैव सहभोजनं॥ सहा
ध्यायसुदशमः सह याजनमेव च॥ एकादशैते निर्दिष्टा देवासंकरसंज्ञिताः॥ समीपे चाप्यवस्थानात्पापं संक्रमते न
रां॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन संकरं वर्जयेद्दुधः॥ एकपंत्युपविष्टा येन स्पृशंति परस्परं॥ भस्मना कृतमर्यादानं तेषां सं
करो भवेत्॥ अग्निना भस्मना चैव सलिलेन विशेषतः॥ द्वारेण संभमार्गेण षड्भिः पंक्तिर्विभिद्यते॥ न सूर्यपरिवे
षं वा॥ न कुर्याद्युष्कैराणि विवादं न च पेयुनं॥ परस्त्री त्रेजां चरंतीं न वा चक्षीत कस्यचित्॥ न संविसेत् शूते किना
न कंचिन्मर्माणि स्पृशेत्॥ न सूर्यपरिवेष्टवानेन्द्रचापं न चापकं॥ परस्मै कथयेद्दिष्टान् शशिनो वा कथंचन॥
न कुर्याद्दुग्धं साध्विरोधं बंधुभिः सह॥ नात्मनः प्रतिकूलानि परेषां तु समाचरेत्॥ तिथिपक्षस्पनव्यान् न न
क्षत्राणि निर्दिशेत्॥ नोदक्यामभिभाषेत नाशुचिर्दिजसते मा॥ न देवगुरुविप्राणां दीयमानं तु धारयेत्॥ नैवा
त्मानं प्रशेसेद्वापरनिंदां विवर्जयेत्॥ वेदनिंदां देवनिंदां प्रयत्नेन विवर्जयेत्॥ यस्तु देवान् नृवींश्चिप्रांश्चैवान्वा नि

रामः
१३८

दतिर्दिजः॥ न तस्य निःकृतिर्दृष्टा रात्रौ विहमुनीश्वराः॥ निंदयेद्देवगुरुदेवान् चैव दव्यासोपबृंहणं॥ कल्पकोटिश
तं साग्रं रौरवं पचते नरः॥ नृक्षीमासीत निंदायां न ब्रूयात्किंचिदुत्तरं॥ करोति धाय गंतव्यं न चैवेतान् विलोक
येत्॥ वर्जयेद्देहस्यानि परेषां गृहयेद्दुधः॥ विवादं स्वजनैः साध्वि न कुर्याद्देकदा च न॥ न पापं पापिनं ब्रूयात्पा
पान्वादिजोत्तमाः॥ न तेन तु त्यजेयः स्यान्मिथ्यात्वाद्दोषवान् भवेत्॥ यानि मिथ्याभिशास्तानां पतंत्यश्रुतिरो
दनात्॥ तानि पुत्रपशून् द्यूति तेषां मिथ्याभिशां सिनां॥ ब्रह्महत्यासुरापानं स्तेयं गुर्वगनागमे॥ दृष्टिं विशोधने
दृष्टेर्नास्ति मिथ्याभिशां सिनां॥ निसेतो घृतमादित्यं शशिनं वानि मिततः॥ नास्तं यातं न चारिस्थं नोपशृणुत
मध्यमे॥ तिरोहितं नाससावान दशाद्यनुगामिनं॥ न नग्नं स्त्रियमीक्षेत् पुरुषं वा कदाचन॥ न च मूर्खं पुरी
षं च न च संसृष्टमैथुनं॥ नाशुचिस्सूर्यसोमादीन् ग्रहान् लोकां यद्दुधः॥ पतितवर्गचायेना नुच्छिष्टान् विलो
कयेत्॥ नाभिभाषेत च परानुच्छिष्टेना च मेततः॥ न पश्येत्प्रेतसंस्पर्शं न कुहस्पगुरोर्मुखं॥ न विलोकयेत्स्व

कृ. पु. ए
१३५

नकुर्व्यात्कस्यचित्पीडं सुताशिवं च ताडयेत् ॥ नहि नावुपसेवेत न च तीक्ष्णमतिः क्वचित् ॥ नात्मा यो न मम मत्तदेव न्येयत्वेन वर्जयेत् ॥

छायां न पत्नी भोजने सती ॥ न मुक्तबंधनो गंगानोन्मत्तं मत्तमेव वा ॥ नास्त्रीया दार्यया सार्द्धं नैनमीचेत मेहती ॥
रुभं नीजं न माणां वानासनस्था यथा सुखं ॥ नोदकेष्वात्मनो रूपं न चूलं च भ्रमेव वा ॥ लालं घयेत मतिमा
नाधितिष्ठेत् कदाचन ॥ न ह्युदयमतिदद्यात् कस्य शरपाय संदधि ॥ नोक्लिष्टं वा मधुघृतं न च कृष्णजितं ह
विः ॥ न चेवास्मै व्रतं दद्यात् न बाधर्मवदेदुधैः ॥ न च क्रोधवशं गच्छेत् देवं राजं च वर्जयेत् ॥ लोभदंभं तथा यत्ना
दसूर्याज्ञानकुत्सनां ॥ मानंदतमथाशोकंदुःखं च परिवर्जयेत् ॥ न विशिष्टान संकुर्याद्वात्मानं न शपेद्दु
धः ॥ न नखैर्विलिखेद्भूमिं गाश्च संवेशयेन्नहि ॥ न नदीषु न दीप्तिषु पर्वतेषु न पर्वतैः ॥ आवासे भोजने वा
पि न त्यजेत्सहयामिनं ॥ नावगाहे दयो न मोवेहितातिव्रजं त्यजेत् ॥ शिरोभ्यंगं वा शिष्टेन तैलेनांगं न लेपयेत्
न पाणिषाद वाङ्मन्त्रं वा पलं समुदाश्रयेत् ॥ न शिष्टोदरयोर्नित्यं न तु श्रवणयोः क्वचित् ॥ न चाङ्गुलं न खवा
नैकुर्व्यात् न जलिना पिचेत् ॥ नाभिहत्याज्जलं पद्मापाणिना वा कदाचन ॥ शान्तये दिष्टकाभिश्च फलानि न

रामः
१३५

फलेन च ॥ न स्नेहभाषां शिष्ये तन कर्पे च पदासनं ॥ न खभेद न मास्फोटं च दनवा विलोपनं कुर्याद्दिमर्
मं धीमान् न कस्मादेवतिफलं ॥ नोत्संगे भक्षयेद्भक्ष्यं वृथा चेष्टा न चाचरेत् ॥ न नृत्ये दासवागायेत् न च
दित्राणि वा दयेत् ॥ न संहताभ्यां पाणिभ्यां कण्डूयेदात्मनः शिरः ॥ न लौकिकैस्तवेद्देवान् तोषयेद्वा ह्यजेरपि ॥ नोत्सं
कीडैः न धावेच्च नासुविण्मूत्रमाचरेत् ॥ नोक्लिष्टं संविशेति नित्यं न नग्नः स्नानमाचरेत् ॥ न गच्छेन्नपठेद्वापि न चैवं
स्वशिरस्पृशेत् ॥ न दत्तेर्न खलोमानि किं द्यात्सुप्तं न बोधयेत् ॥ न बालात्पसा संवेत्से न धूमं विवर्जयेत् ॥ नैकः
सुप्याकृत्य गृहे स्वयं नोपानहो हरेत् ॥ नाकारणहानिं स्थिं वेत वाङ्मनो न दीतरेत् ॥ न पारलाक्षनं कुर्यात्प्रादे
नैव कदाचन ॥ नाश्लोषतापयेत्यादौ न कोस्येधावयेदुधः ॥ नाभिघसारयेद्देवं ब्राह्मणं गंगं मथापि वा ॥ वाद्यं
गुरुविप्रान्वास्त्यैवाशशिनं प्रति ॥ अशुद्धः शयनं पश्चात्स्वाध्यायस्नानं भोजनं ॥ वहिर्निःक्रमणं चैव न कुर्वी
त कथंचन ॥ स्वप्नमध्ययनं स्नानं मुच्चारं भोजनं गतिं ॥ उभयोः संध्योर्नित्यं मूत्रं च विवर्जयेत् ॥ न स्पृसेत्पाद
णि नोक्लिष्टो विप्रो गोब्राह्मणानिलं ॥ न चाननं पदावापि न देवप्रतिमां स्पृशेत् ॥ नाशुद्धाग्निं परिचरेन्न देवान् कीर्तयेत्

क. पु. ए.
१४०

दृषीत् ॥ नावगाहेदगाधोबुधारयेन्नान्तमेकतः ॥ नवामहस्तेतोदुत्पपिवेदकेणवाजलं ॥ नोत्तरेतदनुस्पृश्यनासु
रतः समुत्सृजेत् ॥ नास्तिभस्मकपालानिनकेशान्नवकटकान् ॥ नचाग्निंलघयेद्दीमान्नोपदध्यादधः क्वचित् ॥
नचैतेपादतः कुर्यात् मुखेनतथमेहुधाः ॥ नष्टमवरोहेतनावक्षेतामुचिंक्वचित् ॥ अग्नौनप्रक्षिपेदग्नीनेन
सं ॥ प्रसयेतथा ॥ सुहृन्मरणमार्तवानस्वयं प्रावयेत्परां ॥ अपरणं कृतपणं वा विक्रयेन प्रयोजयेत् ॥ न
वह्निं सुखनिश्वासेज्जालेयेदमुचिर्बुधः ॥ पुण्यस्थानोदकस्थानेसीमांतेवाकृषेन्नरः ॥ नभिं द्यामूर्वसमं य
मभ्युपेतं कदाचन ॥ परस्परं पशून्मायावपक्षिणो नानुयोधयेत् ॥ परवाधानकुर्वीत जलवातातपोदिभिः ॥
कारयित्वा स्वकर्माणि कर्तव्यान्तवंचयेत् ॥ सायं प्रातर्गृहद्वारं भिक्षार्थं नावबद्धयेत् ॥ वह्निं मील्य वह्निर्जधं
भार्यया सह भोजने ॥ विस्तृज्य वटं कुक्षारं प्रवेशं च विसर्जयेत् ॥ नश्वादनं ब्रह्मणा स्तिष्ठेन्न जल्यन्वाहस
न्बुधः ॥ स्वयं मग्निं नैव हस्तेन स्पृशेन्नासुचिरं वसेत् ॥ नपक्षकेनोपधमेन्न सूर्येण न पाणिना ॥ मुखेन
वधमेदग्निं मुखादग्निरजोयत ॥ परस्त्रियन्ताभिभाषेन्नायान्यथा जपेद्दिनः ॥ न कश्चरेत्सदा विप्रः सम

रामः
१४०

वायं विसर्जयेत् ॥ न देवाय तनं गच्छेत्कदाचिच्चाप्रदक्षिणाम् ॥ नवीजयेद्वावस्त्रेन देवाय तने स्वपेत् ॥ नेको ध्यानं
प्रपद्येत नाधार्मिजनैस्सह ॥ न व्याधिं दूषीते वापि न सूर्यैः पतितेन वा ॥ नोपानह्निर्जितो मार्गे जनादिरहितस्तथा ॥
नरात्रौ नारिणा सार्धं न विना च कर्मंडलुं ॥ नाग्ने ब्रह्मणा दीनामन्तरेण ब्रजेत् क्वचित् ॥ न धर्मवीथीं विनिता प्रति
क्रामेद्भुजोत्तमाः ॥ न निंदये योगिनें सिद्धान् व्रतिनं वा येतींस्तथा ॥ देवताय तनं प्राज्ञो देवानां चैव सत्रिणः ॥ न क्रामे
त्कामतश्चाया ब्राह्मणा नाच गोरपि ॥ स्वांतु न क्रामयेद्यां पतिताद्यैर्न रोगिभिः ॥ नांगारभस्मकेशादिष्वधिति
ष्टेत्कदाचन ॥ वर्जयेन्मार्जनीं रेणुं स्नानवस्त्रघटोदकम् ॥ न भक्षयेदभक्ष्याणि नापेयं वापि वेद्दिनः ॥ इतिकूर्मपु
राणे सदाचारे ॥ व्यास उवाच ॥ नाद्याहूदस्य विप्रो नैमो हो ह्ययदिवान्यतः ॥ समूह्योनिं ब्रजति यस्तु भुंक्ते ह्यन
पादि ॥ ब्रह्मासान् यो हि जे भुंक्ते शूद्रस्यो न विगहितम् ॥ जीव वन्ने भवेच्छूद्रो मृतश्चाश्वाभिजायते ॥ ब्राह्मणक्षत्रि
यविशं शूद्रस्य च मुनीश्वराः ॥ यस्यान्नेनोदस्येन मृतस्तद्योनिमाप्नुयात् ॥ न दानेन रत्नकानं च अन्नं वै चर्मका
रिणः ॥ गणान् गणिकास्तं च पंचधान्याविवर्जयेत् ॥ चक्रोपजीविरजकतस्करं वनिनां तथा ॥ गंधर्वलोहकारान्तं

कू.पु.
१४९

शौडनं घटिकानं च भिषजा मन्त्रमेव च विद्वज्जननस्यान्तं परिवेष्टममेव च पुनर्भुवो विशेषेण राश्व विक्रियेण स्तथा ७

सूचकानं विवर्जयेत् ॥ कुलालचिक ॥ नोवर्द्धकेः पतितस्य च ॥ पौनर्भवकृत्रिकयोरभि शस्तस्य चैव हि ॥ सुवर्णकार
शैलष व्याधितस्यातुरस्य च ॥ चिकिसकस्य चैवान्तं पुश्चल्यादा ॥ कस्य च ॥ स्तेननास्तिकयोरन्तं देवतानिंदक
स्य च ॥ सोमविक्रयिणश्चान्तं श्वपाकस्य विशेषतः ॥ भार्याजितस्य चैवास्मै य ॥ स्याचोपपत्तिर्गृहे ॥ उक्तं
स्य कदर्यस्य तथैवोक्लिष्टभोजनः ॥ अपांक्तान्तं च संधानं शस्त्राजीवस्य चैव हि ॥ क्लीवसंन्यासितश्चान्तं मतो
न्मतस्य चैव हि ॥ भीतस्य उदितस्यान्तं अपक्रुद्धं परिकृतं ॥ ब्रह्मद्विषः पापरुचेः श्राप्तान्तं सूतकस्य च ॥ ह
थापाकस्य चैवान्तं शवान्तं च सुरस्य च ॥ अप्रजानांतु नारीणां सूतकस्य तथैव च ॥ कुडुकान्तं विशेषेण सो
मविक्रयिणस्तथा ॥ अवज्ञानं वा वधूतं सरोषं विस्मयान्वितम् ॥ गुरोरपि न भोक्तव्यमन्तं सत्कारवर्जितं ॥ उ
क्तं हि मनुष्यस्य सर्वमेव व्यवस्थितं ॥ यो यस्यान्तं समश्नाति स तस्याश्नाति किल्बिषः ॥ आर्द्रिकः कुलमित्र
श्च गोपो लोदर्शनापितः ॥ एते शूद्रेषु भोज्यान्ता यश्चात्मनि निवेदयेत् ॥ कुशीलवः कुम्भकारः क्षत्रकर्षक
वच ॥ एते शूद्रेषु भोज्यान्ता दत्त्वा मूल्यं पांचवै ॥ पायसं स्नेहपक्कं यद्गौरसाश्चैव सक्तवः ॥ पित्याकं चैव तैलं
च शूद्राः काह्यं हि जातिभिः ॥ घृताकं नोलिकाशकं कुशं भाश्मंतं कंतथा ॥ पलांडुं लशुनं शुक्तं निर्यासं वै विज

रामः
१४९

येत् ॥ छत्राकं विदूराहं च शैलषमेव च ॥ विमलं सुमुखं चैव कवचानि विवर्जयेत् ॥ गृजनं किंभुकं चैव कर्कभांडंतथैव च ॥ उडुं
वरं मलार्कं च नश्चापततिवैद्विजः ॥ वृथा क्लृशरसं यावंपायसा पूयमेव च ॥ अनुपाकृतमी संच देवान्ता निहविंषि च ॥
यवाग्रं मातुलुंगं च भक्ष्या नप्यनुपाकृतान् ॥ नीपंकपित्तं हृत्क्षेत्रं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥ पिण्याकं चोद्धृतं स्नेहं हि
वाधानास्तथैव च ॥ रात्रौ च तिलसंबंधं प्रयत्नेन परित्यजेत् ॥ नास्तीयात्ययसातकं न वीजान्युपजीवयेत् ॥ क्रिया
दुष्टं भवादुष्टं तत्संमर्गि च वर्जयेत् ॥ केशकीटपवन्तं च शक्लेशं च नित्यशः ॥ श्वाघ्रातं च पुनः सिद्धं घटानावे
क्षितं तथा ॥ उदक्ययां च पतितैर्गवाक्रांतं तथैव च ॥ अनर्चितं पर्युषितं पर्यायान्तं च नित्यशः ॥ काककुक्कुट
संस्पृष्टं कृमिभिश्चैव संयुतं ॥ मनुष्ये रप्यवघ्रातं कुक्षिना स्पृष्टमेव च ॥ नरजस्वलयादतं न पुंश्चल्या सरोषया ॥ मल
सहा ससावापि परयानोपयोजयेत् ॥ विपत्सायाश्च गोक्षीरमपेयं मनुरबवीत् ॥ वालाकं हंसदात्पू हंकल
विकंभुकं तथा ॥ तथा कुंवरवल्लूरं जालपादं च कोकिलं ॥ चाषकं जरीटं च श्वेनं गृध्रं तथैव च ॥ उल्लूकं च कृवाकं च भा
संपारावतं त्विषं ॥ कपोतं छिद्दि भक्ष्ये व आमुकुटमेव च ॥ सिंहं व्याघ्रं च मार्जारं चानंश्च करमेव च ॥ शृगालं मर्कटं

कृ. पु. ए
१४२

चैव गृहं च न भक्षयेत् ॥ न भक्षयेत् सर्वभृगान् पक्षिणोऽन्त्यान्वेने चरात् ॥ जलं चरात् स्थलचरात् प्राणिनश्चेति धार
ण ॥ गोधा कूर्मः शशः खड्गी शलक्यश्चेति सप्तमाः ॥ भक्ष्याः पंचनखा नित्यं मनुराहं प्रजापतिः ॥ मत्स्यान्ससत्का
भुंजीयान्मांसं रोखमेव च ॥ निवेद्य देवताभ्यस्तु ब्राह्मणेभ्यश्च नान्यथा ॥ मयूरतिरिचैव कपोतं च कपिं जलं ॥ वध्री न सं
वक्तव्यं भक्ष्यानां प्रजापतिः ॥ राजीवाः सिंह तु डाञ्च तथा पाटी नरो ॥ न प्रक्षेपेते समुद्रिष्टा भक्षणीया मुनीश्व
रे ॥ प्रोक्षितं भक्षयेदेषां मांसं च द्विजकाम्यया ॥ यथाविधि नियुक्तं च प्राणानामपि चात्पये ॥ भक्षयेन्नेव मांसानि शे
षभोजिन लिप्यते ॥ औषधार्थं भक्ष्यं कौवा नियो गायत्र्यकारणात् ॥ आमंत्रितस्तु यश्चाद्धे देवे मांसमुत्सृजेत् ॥ या
वेति पशुरो माणि तावतो न रक्षां प्रजेत् ॥ अर्देयं वाप्यपेयं वा तथैवा मृश्यमेव वा ॥ द्विजातीनामनालोक्य नित्यं
मध्यमिति स्थितिः ॥ तस्मात् सर्वप्रकारेण नित्यं मद्यं विवर्जयेत् ॥ पित्वा पततिकर्मभ्यो न संभाष्यो भवेद् द्विजेः ॥
भक्षयित्वा ह्यभक्ष्याणि पित्वा पेया न्यपि द्विजः ॥ नाधिकारि भवेत्तावदावत्तु न प्रजत्यधः ॥ तस्मात्परिहरेन्नित्यम

रामा
१४२

पृथ

भक्ष्याणि प्रयत्नतः ॥ अपेया निच विप्रो वै तथा विद्याति रो रवं ॥ इति श्रीकूर्मपुराणे भक्ष्याभक्ष्यप्रकरणं ॥ कृषय ऊचुः
अहन्यहनि कर्तव्यं ब्राह्मणानां महा मुने ॥ तदा च द्वाखिल कर्म येन मुच्येत बंधनात् ॥ मास उवाच ॥ वस्ये समा
हितायूयं शुभं गदतो मम ॥ अहन्यहनि कर्तव्यं ब्राह्मणानां क्रियाविधिं ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते तृत्यायधर्मधर्मच
चित्तयेत् ॥ कायलेशं तदुद्धृतं ध्यायत मनसैश्वरं ॥ उषः काले तु संप्राप्ते कृत्वा चावश्यं कुं वुधः ॥ स्नायान
दीपु शुद्धा मुमु शौचं कृत्वा यथाविधिः ॥ प्रातः स्नानेन पूयंते पिपापकृतो जनाः ॥ तस्मात् सर्वप्रयत्नेन प्रा
तस्नानं समाचरेत् ॥ प्रातः स्नानं प्रशंसन्ति दृष्टादृष्ट करं हितम् ॥ कृषीणामृषिता नित्यं प्रातः स्नानात्स
संयः ॥ मुखे सुप्तस्य सततं लाभाद्याः प्रस्रवन्ति हि ॥ ततो नैव चरेत् कर्मण्य कृत्वा स्नानमादितः ॥ अ
लस्मीः कालकली च दुःस्वप्नं दुर्विचिंतनं ॥ प्रातः स्नानेन पापानि पूयंते नात्र संसयः ॥ न च स्नाने विना
पुंसां प्राशस्त्यं कर्म सुस्मृतं ॥ होमे जपे विशेष्ण तस्मात् स्नानं समाचरेत् ॥ अशक्ता वशिरस्कंच
स्नानमस्य विधीयते ॥ आर्द्र एवा स सावाय माज्जनेन कायकं स्मृतम् ॥ अप्रायते समुत्पन्ने स्नानमेव

कृष्णपु. ए.
१४४

महेश्वर एतत्तः ॥ हिरण्यवाहवेतुभ्यं हिरण्यपतये नमः ॥ अं विकापतये तुभ्यं उमायाः पतये नमः ॥ नमोस्तु नील ग्रीवाय
नमस्तु भ्यं पिनाकिने ॥ नमो हिंसाय ते नित्यमादित्याय नमोस्तुते ॥ नमस्ते वज्रहस्ताय अं वकाय नमोस्तुते ॥ प्रपद्ये त्वां विष्णु
पाक्षं माहातं परमेश्वरं ॥ हिरण्यमये गृहे सुप्रभात्मानं सर्वदेहिनां ॥ नमस्यामि महज्ज्योतिर्वह्नाय त्वां पराभूतं ॥ वि
श्वं पशुपतिं भीमं नरनारीशोरीरिणं ॥ नमः सूर्याय रुद्राय भास्वते परमेश्विने ॥ उग्राय सर्वभक्षाय त्वां पश्ये स देव
हि ॥ एतद्देसूर्यहृदयं जप्त्वा स्तवमनुत्तमं ॥ प्रातः कालेथ मध्याह्ने नमस्कुर्याद्दिवा करं ॥ इदं पुत्राय शिष्याय धार्मिका
यद्विजातये ॥ प्रदेयं सूर्यहृदयं ब्राह्मणार्थं प्रदर्शितं ॥ सर्वपापप्रशमनं वेदसारं समुद्धृतं ॥ ब्राह्मणानां हितं पुण्यमृषिसं
घेर्निषवितं ॥ अथागम्य गृहं विप्रः समाचम्य यथाविधि ॥ प्रज्वाल्य वह्निं विधिवज्जुह्याज्जोतवेदसं ॥ भद्रं त्वेकपुत्राय
पत्नी वा शिष्या वाथ सहोदरः ॥ प्राप्यानुतां विशेषेण जुह्यात्पुत्राय यथाविधि ॥ पवित्रपाणिः पूतात्मा शुक्लां वरधरोत्त
मः ॥ अनन्यमानसो वह्निं जुह्यात्संयतेन्द्रियः ॥ विनादर्भेण यत्कर्म विनासूत्रेण वा पुनः ॥ साक्षसंतद्देवता सर्व
नामुत्र ह फलप्रदं ॥ देवता पूजनं कुर्वाणो दुपहारान्निवेदयेत् ॥ दद्यात्पुण्यादिकं तेषां वृद्धांश्चैवाभिवादयेत् ॥

रामः
१४४

गुरुं श्रौवाप्युपासीत हितं चास्य समाचरेत् ॥ वेदाभ्यासं ततः कुर्यात्प्रयत्नाच्छक्तितो द्विजः ॥ जपेदध्यापयेद्विष्णुं न्धारयेद्दे
विचारयेत् ॥ अवेक्षेत च शास्त्राणि धर्मादीनि द्विजोत्तमः ॥ वैदिकांश्चैव निगमान् वेदांगानि च सर्वशः ॥ उपेयादींश्चैवार्थ
योगक्षेमप्रसिद्धये ॥ साधयेद्विधिना ह्यर्थान् कुटुंबार्थे द्विजोत्तमः ॥ ततो मध्याह्नसमये स्नानार्थं मृदमाहरेत् ॥ पुण्यादा
तान् कुशतिलान् गोमयं शुद्धमेव च ॥ नदीषु देवघातेषु तडागेषु सरस्सु च ॥ स्नानं समाचरेन्नित्यं गतं प्रसरणेषु च पर
कीयनिपातेषु स्नायाद्देन कदाचन ॥ पंचपिंडान्समुद्धृत्य स्नायाद्वा संभवे पुनः ॥ मृदे कया शिरः स्नात्यं द्वाभ्यां तांभेस्त
थोपरि ॥ अधश्च तिसृभिकायं पादौषड्विस्तथैव च ॥ मृत्तिका च समुद्धृत्या त्वार्द्रमलकमातृका ॥ गोमयस्य प्रमा
णं तु ते तां गले पयेत्ततः ॥ लेपयित्वा मुतीरसु सलिलैश्च मंत्रतः ॥ प्रक्षाल्य विधिवत्ततः स्नायात्समाहितः ॥ अभिमंजनं लं मंत्रे
र्वेदांगैर्वारिणोः शुभः ॥ भागपूतस्मरेद्वाक्छंधारयन्विष्णुमवयं ॥ आपो नारायणो दूतास्ता एवास्यायनं पुरः ॥ तस्मान्नारायणं देवं
स्तान् काले स्मरेद्बुधः ॥ प्रेक्ष्य कंकारमादित्यं त्रिर्निर्मज्जेज्जलाशये ॥ आवांतः पुनरावा मे नमंत्रेणानेन मंत्रवितं ॥ अंत
श्चरसि भूतेषु गुहायां विश्वतो मुखः ॥ त्वयस्तत्त्वं वषट्कार आपोज्योतिरसौ मृतं ॥ दुपदां वा त्रिरभ्यस्ये द्वाहति प्रणवान्विता

रु. पु. ए.
१४५

सावित्रीवाजपेहिहोस्तथाचैवाधमर्षणं॥ ततःसंमार्जनंकुर्यादापोहिष्णामयोभुवः॥ इदमापःप्रवहत व्याहृतिभिस्त
थैवच॥ ततोभिर्मन्त्रतत्रोयमापोहिष्णादिमंत्रकैः॥ अंतर्जलगतोमन्त्रो जपेत्त्रिरधमर्षणं॥ दुपदांवाथसावित्रीतद्वि
ष्टाःपरमंपदं॥ प्रावर्तयेद्वाप्रणावंदेवंवासंस्मरेद्दरिं॥ दुपदादिवयोमंत्रोयनुर्वदप्रतिष्ठितः॥ अंतर्जलेत्रिरावर्त्यसर्व
पापैःप्रमुच्यते॥ आपःपाणोसमादयजन्नावैमार्जनेकृते॥ विन्यस्यमूद्रित्तोयंमुच्यतेसर्वपातकैः॥ यथाधमेधःकतुराद्य
र्वपापापनोदनः॥ तथाधमर्षणंसूक्तंसर्वपापापनोदनं॥ अथोपतिष्ठेदादित्यमूर्द्धपुष्यान्वितंजलं॥ प्रक्षिप्वालोका
येदेवमुदयंतमसस्परि॥ उदयंवित्रमित्येतच्चक्षुरिति मंत्रतः॥ हंसःशुचिषदेतनसावित्र्याचविशेषतः॥ अन्त्येष्टवेदि
कैर्मंत्रैःसौरैःपापप्रणाशनेः॥ सावित्रीवाजपेत्यश्रजिपयतःसवेस्मृतः॥ प्राक्कलेषुसमासीनःकुशेषुप्राङ्मुखःशुचि
तिष्ठेन्मूर्ध्निक्षिप्यमाणार्कंजप्यंकुर्यात्समाहितः॥ स्फटिकाव्वाक्षरुद्राक्षैःपुत्रंजीवसमुद्रवैः॥ कर्तव्यात्तदामालोस्यादुत्तरादुत्तमा
स्मृताः॥ जपकालेनभाषेतनान्यानिप्रेक्षयेद्बुधः॥ नकंपयस्त्रिंशोवाथदंतान्नैवप्रकाशयेत्॥ गुह्यकारादसाःसिद्धाहरतिप्रसभंय
तः॥ एकांतेसुशुभेदेशेतस्माज्जाप्यंसमाचरेत्॥ वांडालाशेचपतितानदृष्ट्वाचम्यपुनर्जपेत्॥ तैरेवभाषणंकृत्वास्नात्वाचम्यजपेत्
पुनः॥ आचम्यप्रयतो नित्यंजपेदशुचिदर्शने॥ सौरात्मन्त्रात्कृतितोवैपावमानीसुकामतः॥ यदिस्पाक्षिन्तवासावैवारिमध्यागतजपेत्

रामः
१४५

अन्यथाचशुचौभृगपादमेधुवसमाहितः॥ अदक्षिणीसमावृत्यनमस्कृत्यततःक्षितौ॥ आचम्यचयथाशास्त्रंशक्त्यास्वाध्यायमा
चरेत्॥ ततःसंतर्पयेद्देवान् ऋषीन्पितृगणांस्तथा॥ आदाबोकारमुच्चार्यनमोतेतर्पयाभिच॥ देवान्ब्रह्म ऋषींश्चैवतर्प्य
येद्दक्षतोदकैः॥ तिलोदकैःपितृभक्त्यास्वसूत्रोक्तविधानतः॥ अन्वारब्धेनसयेनपाणिनादक्षिणोत्तरं॥ देवर्षेस्तर्पयेद्वि
द्वान्नुदकांजलिभिःपितृभ॥ यतोपवीतीदेवानांनिवीती॥ ऋषितर्पणे॥ प्राचीनावीतिपित्रेत्तुस्त्वनतीथिनभावतः॥ निःपीडा
स्नानवस्त्रवैसमाचम्यचवाग्यतः॥ स्वैर्मंत्रैश्चयेदेवान्पुष्यैःपत्रैरथांबुभिः॥ ब्रह्माणंशंकरंस्त्र्यंतथैवमधुसूदनं॥ अन्यांश्च
भिमतान्देवान्भक्त्याचक्रोधनांतरः॥ अदद्याद्दूर्वापुष्पाणिस्त्रुक्तेनपुरुषेणतु॥ आपोवादेवताःसर्वस्तिनसर्वाःसमर्चिताः॥
ध्यात्वाप्रणवपूर्ववैदेवतानिसमाहितः॥ नमस्कारेणपुष्पाणि विन्यसेद्वैपृथक्पृथक्॥ नविश्वाराधनात्पुरुषंविद्यातक
र्मवैदिकं॥ तस्मादनादिमध्यांतंनित्यमाराधयेद्दरिं॥ तद्विष्णोरिति मंत्रेणस्त्रुक्तेनपुरुषेणतु॥ नैताभ्यांसदृशोमंत्रोवेदे
षूक्तश्चतुर्ष्वपि॥ निवेदयेच्चस्वात्मानंविष्णावमलतैजसि॥ तदास्नातन्मनाःशांतेस्तद्विष्णोरिति मंत्रतः॥ अथवादेवमीशानंभ
गवंतंसनातनं॥ आराधयेन्महादेवंभावप्रतोमहेश्वरं॥ मंत्रेणरुद्रगायत्र्याप्रणवनाथवापुनः॥ ईशानेनाथवारुद्रस्त्र्यंभुवनस
माहितः॥ पुष्यैःपत्रैरथाद्विर्वाचंदनानुविलेपनैः॥ तथोनमःशिवायेति मंत्रेणानेनवाजपेत्॥ नमस्कुर्यान्महादेवमृतं

॥ कृ. पु. ए. ॥

॥ १४६ ॥

सत्यमितीश्वरं निवेदयंती स्वात्मानं यो ब्रह्माणमितीश्वरे ॥ प्रदक्षिणी द्विजः कुर्यात्पंच ब्रह्माणिवज्रपेता ॥ ध्यायेत देव
मीशानं यो मम मध्यगतं शिवं ॥ अथावलोकयेद्देवं हंसः शुचि वस्त्रं च ॥ कुर्यात्पंच विधान्ये तान् गृह्णत्वा समाहितः
देवयतं पितृ यज्ञं भूतयज्ञं तथैव च ॥ मानुषं ब्रह्म यत्तं च पंच यज्ञान् च क्षते ॥ यदस्या तर्पणं दत्तं वा किं ब्रह्म यज्ञः कृतो न हि ॥ कृत्वा मनु
ष्य यज्ञान् वै ततः स्वाध्यायमारभेत् ॥ अग्नेः पश्चिमतो द्यौ भूतयज्ञान् एव च ॥ कुशपुंजे समासीनः कुशपाणिः समाहितः ॥ शा
लान्गालौ किके वाथ जले भूम्या मथापि वा ॥ वैश्वदेवस्तु केतव्यो देवयज्ञः सर्वस्मृतः ॥ यदि स्थालौ किके पक्वं ततो नैतन्नं
यते ॥ शालाग्निना तु तदेवान् विधिरेव सनातनः ॥ देवैस्त्वस्तु हुता दन्तं केषं भूतवलं हरेत् ॥ भूतयज्ञः सविज्ञो यो भूति
दः सर्वदेहिनां ॥ श्वभ्यश्च पतेभ्यश्च पतितादिभ्य एव च ॥ दद्याद्भूमौ वहिर्भूत्वा पक्षिभ्यो धिजोत्तमाः ॥ सायं त्वन्न
स्य सिद्धस्य पत्न्यमंत्रं वलिं हरेत् ॥ भूतयज्ञस्त्वयं नित्यं सायं प्रातरे यथा विधिः ॥ एवं तु भोजयेद्विप्रं पितृनुद्विषसन्न
मं ॥ नित्यं प्रातः तदुद्विषं पितृयज्ञो गतिप्रदः ॥ उद्धृत्य वाथ वा शक्तिं किंचिदन्नं समाहितः ॥ वेदतत्त्वार्थं विदुषो द्विजा
स्त्वोपपादयेत् ॥ पूजयेदतिथिं विप्रं नमस्पर्चयेत्तथा ॥ मनोवाक्कर्मभिः शान्तः स्वागतं स्वगृहं ततः ॥ हंतकार

॥ रामः ॥

॥ १४६ ॥

मथाग्रं वा भिक्षां वा शक्तिं तो द्विजः ॥ दद्यादतिथये नित्यं बुधे तपरपमेश्वरं ॥ भिक्षामाहुर्गसमात्रमग्रं तस्याश्चतुर्गुणं पुष्पा
लं हंतकारं तु चतुर्गुणितमुच्यते ॥ गोदोहमात्रं कालं वा प्रतीक्षेतातिथिं स्वयं ॥ शुभ्यागतं यथा शक्तिं पूजयेदतिथिं तथा ॥ भि
क्षां वै भिक्षवे दद्याद्विधिवद्ब्रह्मचारिणे ॥ दद्यादन्नं यथा शक्तिं धर्मिभ्यो तो भवर्जितः ॥ सर्वेषां मप्यलाभे तदन्नं गोभ्यो निवे
दयेत् ॥ भुंजीत बंधुभिः सार्द्धं वाग्यतो न्नमकुत्सयन् ॥ अकृत्वा तु द्विजं पंच महायज्ञान् द्विजोत्तमाः ॥ भुंजीत चेत्स मूढा
त्मा तिर्यग्योनिं नियच्छति ॥ वेदाभ्यासो न्वहं शक्त्यो महायोग क्रिया क्रमाः ॥ नाशयात्पापानि देवानां सर्वान् तथा
यो मोहादथ वालस्यादकृत्वा देवता चर्चनं ॥ भुक्ते स नरकान् घोरांश्चकरो विहजायते ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कृत्वा कर्माणि यो द्वि
जः ॥ भुंजीत स्वजने सार्द्धं स याति परमं गतिं ॥ इति कूर्मपुराणे व्यासगीतासु ॥ व्यास उवाच ॥ प्राक्पुत्रो नातिभुंजीत सूर्याभिमुख
स्त्व एव च ॥ आसीनत्वा सने मुहं भूम्या पादो नियम्य च ॥ आयुष्यं प्राक्पुत्रो भुंक्ते यशस्यं दक्षिणं मुखः ॥ शिथ्यं प्रत्यङ्मुखो भुं
क्ते नैतं भुक्ते उदङ्मुखः ॥ पंचादं भोजनं कुर्याद्भूमौ पात्रं निधापयेत् ॥ उपवासे न तत्तुल्यं मनुराह प्रजापतिः ॥ उपलि
प्तेषु चोदंशे पादो प्रक्षाल्य वै कशैः ॥ ग्राम्यादीनो न क्रीधात्पंचादं भोजनं चरेत् ॥ महाव्याहृतिभिस्त्वनो परिधायोदके न तु

॥ कृ. पुण. ॥

॥ १४७ ॥

अमृतोपस्तरणमसीत्यपोशानक्रियांचरेत् ॥ स्वाहाप्राणावसंयुक्तां प्राणायामादुतितथा ॥ अपानायततोदुत्वाय
नायतदन्तरं ॥ पुदनायततः कुर्यात्समानायेतिपंचमी ॥ विज्ञाततत्त्वमेतेषां जुहुयादात्मनिदिजः ॥ शेषमन्त्रं यथाका
मंभुंजीतयंजनेर्जुतम् ॥ ध्यात्वा तन्मानसो देवमात्मानं वै प्रजापतिं ॥ अमृतापिधानमसीत्पुपविष्टादपःपिवेत्
आचान्तः पुनराचामेद्वसन्तविलपन्नापि ॥ भुक्ताविमुखमास्थाय तदन्तं परिणामयेत् ॥ ततः संध्यामुपासीतपूर्वोक्त
विधिनाशुचिः ॥ आसीनस्तजपेद्देवीं गायत्रीं पश्चिमां प्रति ॥ नतिष्ठति नुयः पूर्वां नास्ते संध्यां तु पश्चिमां ॥ सम्यग्देवा
समेलोके सर्वकर्मवहिष्कृतः ॥ कृत्वा नैविधिवन्मंत्रैर्भुक्तायज्ञावशिष्टकं ॥ सभृत्यवांधवजनः स्वपेक्षुक्पटो
निशि ॥ नोत्तराभिमुखः सुप्तात्यश्चिमाभिमुखो न च ॥ न चाकाशे न मग्नो वा नाशुचिर्नासने क्वचित् ॥ न शीर्षायां तु ख
द्यायां भून्यागारे तथैव हि ॥ नानुवंशेन पालाशे शयने वा कदाचन ॥ इत्येतदाखिलेनोक्तमहं न्यहनि वै मया ॥ १४७ ॥
ब्राह्मणेनां कृत्यजातमपि वगैर्फलप्रदं ॥ नास्तिक्यादथवावाल्यात् ब्राह्मणेन करोति यः ॥ स याति नरकं धारं ॥ १४८ ॥

॥ १४८ ॥

॥ १४९ ॥

काकयोनौ च जायते ॥ नान्यो विमुक्तये पंथा मुक्ताश्चमविधिं स्वकं ॥ तस्मात्कर्मणि कुर्वीत तुष्टये परमेष्ठिनः ॥
इति कूर्मपुराणे ॥ व्यास उवाच ॥ अथ आहममावास्यां प्राप्य कार्यं द्विजो तमैः ॥ पिंडान्वाहार्यकं भक्त्या भुक्तिमुक्ति
फलप्रदं ॥ पिंडान्वाहार्यकं आर्द्धक्षीणं राजनिशम्यते ॥ अपराह्ने द्विजातीनां प्रशस्तेनामिषेण च ॥ प्रतिपद्य भ
तिहान्यास्तिथयः कुरुष्व दक्षके ॥ चतुर्दशीं वर्जयित्वा प्रशस्तां ह्युत्तरोत्तरां ॥ अमावास्यायुक्तास्तिस्रः पौषमा
सादिषु त्रिषु ॥ तिस्रश्चान्वष्टकाः पुराणमाधी पंचदशी तथा ॥ त्रयोदशी मघा युक्ता वर्षासुतु विशेषतः ॥ सस्य
पाकः प्रादुर्काला नित्याः प्रोक्ता हि नेदिने ॥ नैमित्तिकं तु कर्तव्यं ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥ वांधवानां तु मरणे ना
रकी स्याद्यतो न्यथा ॥ काम्यानि चैव आहानि सस्यते ग्रहणदिषु ॥ अयने विषुवे चैव व्यतीपाते च नन्तकम् ॥ सं
क्रांत्या मक्षयं आर्द्धं तथा जन्मदिनेष्वपि ॥ नक्षत्रेष्वपि सर्वकार्ये काम्ये विशेषतः ॥ स्वर्गे तु लभते कृत्वा कृतिक
सुद्विजोत्तमाः ॥ अपत्यमर्षो हि एषो सौम्ये तु ब्रह्मवर्चसं ॥ रोहिण्यां कर्मणं सिद्धिमाश्नीयां शौर्ष्यमेव च ॥ पुन
सौ तथा भूमिं धियं पुष्ये तथैव च ॥ सवान्कामांस्तथा शार्ङ्गपित्रे सौभाग्यमेव च ॥ आर्यमणे तु धनं विद्यात्फाल्गुन्याय

॥ कूर्म पुराण ॥

॥ २४८ ॥

पनाशनं ॥ तातिशेखंतया हस्तेचित्रायांचवहसुतान् ॥ पाणिज्यसिद्धिस्वातोतुविशारवायांसुवर्णकं ॥ मैत्रेवह
निमित्राणि राज्यंशाक्रेतयेवच ॥ मूलेकर्विलभेद्यानेसिद्धिमाप्तेसमुद्रतः ॥ सवान्कामान्वैश्वदेवैश्वंतुअवेषुच
अविष्टायोतयासाम्येगारुणेचपरंवत् ॥ अजेकपादे रूपं स्यादहिर्भुभेष्टहंसुसं ॥ रेवत्यावहवोगावोद्याधिने
तुरगोस्तथा ॥ याम्येतुजीवितंतस्माद्यस्तुमादुप्रयत्नति ॥ आदित्यवारित्वारोग्यं चानुसौभाग्यमेवच ॥ कोजेसुर्वत्रवि
जयंसर्वा न्कामानुधस्यन् ॥ विद्यामभीष्टां जीवेतुधनं वैभार्गवेपुनः ॥ शनैश्चरेलभेदायुः प्रतिपत्सुसुतान् शुभान्
कन्यकाचैद्वितीयायां तृतीयायां तु नन्दितः ॥ पशून्सुशुश्रुतुर्णां च पंचम्यां शोभनां सुतान् ॥ षष्ठ्यां दूतं कर्त्तव्यं
सप्तम्यां लभते नरः ॥ अष्टम्यामपि पाणिज्यं लभते ॥ इदं सदा स्मान्नवम्यामेकद्विदशम्यां द्विद्विदशम्यां ॥ एका
दश्यां तथा रूपं ब्रह्मवर्चसिनः सुतान् ॥ द्वादश्यां जात रूपं चरजतं कुप्यमेवच ॥ तातिशेखं त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां
तुकुप्रजा ॥ पंचदश्यां सर्वकामान्नाप्नोति ॥ द्वादश्यां सदा ॥ तस्माच्छाईनकुर्त्तव्यं चतुर्दश्यां द्विजातिभिः ॥ शस्त्रेण तु हता
नोतुतच्छाई प्रकल्पयेत् इयं ब्राह्मणसंपत्तौ न कालनियमः कृतः ॥ तस्माद्रोगायवर्गा र्थं श्राईकुर्त्तुं हि जातयः ॥

॥ रामा ॥

॥ २४८ ॥

कर्त्तारं भेषु सर्वेषु कुर्यादभ्युदयं पुनः ॥ पुत्रजन्मादिषु श्राद्धं पार्वणं पर्वणि स्मृतं ॥ अहन्यहनि नित्यं स्यात्का म्येनैमि
त्रिकं पुनः ॥ एकोद्विंशतुवितेयं द्वादश्यां तु पार्वणं ॥ एतत्पंचविधं श्राद्धं मनुना परिकीर्तितं ॥ यात्रायां षष्ठ्यामाख्यातं तत्र य
त्नेन पालयेत् ॥ शुद्धये सप्तमं श्राद्धं ब्रह्मणा परिभाषितं ॥ देविकं चाष्टमं श्राद्धं यत्कृत्वा मुच्यते भयात् ॥ संध्याय त्र्येन कर्त्तव्यं
होमं च दर्शनात् ॥ देशानां च विशेषेण तावत्पुण्यमनंतकं ॥ गयायामक्षयं श्राद्धं प्रयागे मरकटके ॥ गायंति पितरोगाथाः की
र्त्तयंति मनीषिणाः ॥ एष्टव्यावहवः पुत्राः शीलवन्तो गुणान्विताः ॥ तेषां तु समवेतानां यद्येकोपि गायं ब्रजेत् ॥ यांसंप्राप्यानुष
ङ्गायदिश्राद्धं समाचरेत् ॥ तारिताः पितरस्तेन सयाति परमां गतिं ॥ नाराहपर्वते चैव गंगायां वै विशेषतः ॥ वाराणस्यां विशेषे
ण यत्र देवः स्वयं हरिः ॥ गंगाद्वारे प्रयागे च बिल्वके नीलपर्वते ॥ कुरुक्षेत्रे च कुब्रम्बि भृगुर्तुंगे महात्मने ॥ केदारफल्गुनीथे
च नैमिषारण्यके तथा सरस्वतीयां विशेषेण पुष्करेषु विशेषतः ॥ नर्मदायां कुशावर्ते श्रीशैले भद्रकालके ॥ चित्रवर्षो विपाशा
यांगोदावयां विशेषतः ॥ एवमादिषु चान्येषु तीर्थेषु लिखनेषु च ॥ नदीनां चैव तीरेषु तु स्थितिपितरस्तथा ॥ ब्रीहिभिश्च यवै
र्मषैरिदं मूलफलेन वा ॥ श्यामाकैश्च मुकैः शाकैर्नारैश्च प्रियंगुभिः ॥ गोधूमैश्च तिलैर्मुद्गैर्मसिं प्रीणयते पितृन् ॥ आम्रान्याने
वनानिर्द्धूमृद्दीकाभयदालिकान् ॥ विदार्य अकुरुंदाश्च श्राद्धकाले प्रदापये ॥ राजान्मधुयुतान् दद्याच्छतं शर्करया सह ॥ दद्या

कृ. पु. ला.
१४८

नं०
प्रादे प्रयत्नेन मृगाटविषके बुकान् ॥ विदार्यश्च कुसुंदाश्च आह काले प्रदापयेत् ॥ दोमासौ मत्स्यमांसेन त्रीन्मासान्हासितो
नतु ॥ औरभ्रेणाथ चतुरः शकुनेनेह पंचतु ॥ वरमासान्हागमांसेन पार्श्वे तैनाथ सप्तवै ॥ अष्टावेणस्यमांसेन रौरवेण न
वेनतु ॥ दशमासांस्तु प्यंति वराहमहिषा मियै ॥ शशकर्मकयो मसिं मासानेकादशवतु ॥ संवत्सरं तु गवेन पयसा पाय
सेनवा ॥ वाहीणास्यमांसेन तु प्रदिदिश्वार्षिकी ॥ कालशोकं महाशक्ताः खड्गलोहामिषं मधु ॥ आयं तायेव कल्पंते मुन्य
नानि च सर्वशः ॥ कृत्वा लवस्वयं वाथ पूतमाहृत्य वेदिजाः ॥ दद्याद्वा द्वे प्रयत्नेन तदस्यास्य मुच्यते ॥ पिप्पली कुतकं चैव
तथा वैदी ज पूरकं ॥ कृष्ण्डाला बुवा त्रिकुं मसूरं चणकं तथा ॥ कुसुं भिपिंडं मूलं वै तंडुलीयकं मेव च ॥ राजमाषांस्तथा क्षीरं
हिषं च विवर्जयेत् ॥ कोद्वः कोविदारश्च पालं कीमरिचं तथा ॥ वर्जयेत् सर्वयत्नेन आह काले द्विजोत्तम ॥ इतिकर्मपुराण
व्यास उवाच ॥ स्नात्वा यथोक्तं संतर्प्य पितृभ्यः सुदुःखे द्विजः ॥ पिंडान्वाहार्यकं आहं कुर्यात्सोममनोः शुचिः ॥ पूर्वमेव परीक्षेत वा
स्नानं वेदपाठं ॥ तीर्थं तद्व्यकव्यानां प्रदाने सांतिथिः स्मृतः ॥ ये सोमपा विरजसो धर्मज्ञाः शांतचेतसः ॥ व्रतिनो नियमस्था
श्चैतु कालाभिगामिनः ॥ पंचाग्निरप्यधीयानो यजुर्वेदविदेव च ॥ बहुचश्च विषवणास्त्रिमधुर्वाथ गोभवेत् ॥ तृणा
चिकैचिदुदोगो जेषु सामग एव च ॥ अथ दक्षिरसो धेता रुद्राध्यायी विशाघतः ॥ अग्निहोत्रपरो विद्वान्प्राय विद्वेष

रामः
१४८

उंगवित् ॥ मंत्रब्राह्मणं विद्वैवयश्च स्याद्धर्मवाचकः ॥ अथिद्वत्यतिथिश्चैव तथा द्वादशवार्षिकः ॥ ब्रह्मदेयार्थसत्तानो गर्भमुदः सहस्रदः
चान्द्रायणव्रतचरः सत्यवादी पुराणवित् ॥ गुरुदेवाग्निपूजासु प्रसक्तो ज्ञानतत्परः ॥ विपुक्तः सर्वतौ धीरो ब्रह्मभूतो द्विजोत्तमः ॥ महादे
वार्चनरतो वैश्वः पंक्तिपावनः ॥ अहिंसा निरतो नित्यं स प्रतिग्राहिरास्तथा ॥ सत्रिणो दाननिरता विज्ञेयाः पंक्तिपावनाः ॥ युवानः श्रो
त्रियाः स्वस्थामहायज्ञपरायणाः ॥ सावित्रीजापनिरता ब्राह्मणाः पंक्तिपावनाः ॥ कुलीनाश्च तवंतश्च शीलवंतस्तपश्विनः ॥ अग्निधित्ज्ञातको
विप्रो विज्ञेयाः पंक्तिपावनाः ॥ मातापित्रो हिते युक्तः प्रातः स्नायी च वा द्विजः ॥ अध्यात्मविभु निर्द्विषो विज्ञेयः पंक्तिपावनः ॥ ज्ञाननियो
महायोगी वेदांतार्थविचिंतकः ॥ आहार्यः आहूत निरतो ब्राह्मणः पंक्तिपावनः ॥ भोजयेद्योगिनं पूर्वं ॥ वेदविद्याव्रतस्नातो ब्रह्मचर्य
परः सदा ॥ आथर्वणो मुमुक्षुश्च ब्राह्मणः पंक्तिपावनः ॥ असमानं प्रवरकस्त्वसजो त्रस्तथैव च ॥ असंबंधी च विज्ञेयो ब्राह्मणः पं
क्तिपावनः ॥ भोजयेद्योगिनं पूर्वं तत्वेज्ञानरतं परं ॥ अलाभे नैषिकं दातुमुपकुर्वाणकं शुचिं ॥ तदलाभे गृहस्थं तु मुमुक्षुं संगव
र्जितं ॥ सर्वलाभे साधकं वा गृहस्थं मपि भोजयेत् ॥ प्रकृतेर्गुणतत्त्वज्ञो यस्य आतिथ्यतिर्हविः ॥ फलं वेदविदां तस्य सहस्रादतिरिच्यते
तस्माद्यत्नेन योगीन्द्रमीश्वरज्ञो न तत्परः ॥ भोजयेद्व्यकव्येन अलाभादितरा न शुभान् ॥ एष वै प्रथमः कल्पः प्रदाने हव्यकव्ययोः
अनुकल्पस्त्वयं ज्ञेयः सदा सद्गिरनुष्ठितः ॥ मातामहं मातुलं च स्वस्रीयंश्च सुरंगुलं ॥ दोहित्रं विदुषति वंधुं मृत्विग्वाज्यो च भोजये
त् ॥ न प्रादे भोजयेन्मित्रं धनैः कार्यं स्पसग्रहः ॥ पैसाचीदक्षिणा सा हि नैवात्यंत फलप्रदा ॥ कामं प्रादे च यन्मित्रं नाभिरूप

मपितरिं द्विषताहिहविर्भुक्तं भवति प्रेत्यनिफलं ॥ तथा नृचेहविर्दत्तानदातालभतेफलं ॥ यावतोयसतेपिंडानहव्यकव्यधमंत्र
वित् ॥ तावतोयसतेप्रेत्यदीपान्स्थूलानयोगुदान् ॥ ब्राह्मणोऽनधीयानस्तृणाग्निरिवसायति ॥ तस्मै हव्यं नदातव्यं नहिभस्मानि
ह्यते ॥ यथारण्येवीजमुपानवप्रातभतेफलं ॥ अपि विद्यागुणैर्युक्तादीनवृत्तानराधमाः ॥ यत्र तेभुंजते हव्यं तत्र वेदासुरं द्विजाः
यस्य वेदश्च वेदी च विद्येदेते त्रिप्ररुषाः ॥ स वेदुर्ब्राह्मणो न हः ॥ आहो दिषु कदाचन ॥ श्रद्धे प्रेष्यो भूतो राहो हव्यं तं गतामयाजकः ॥ वधवं
धोपजीवी च षडे ब्रह्मबंधवः ॥ दत्तानुयोगे वृत्त्यर्थं पितृ तं मनुरब्रवीत् ॥ वेदविक्रणो ह्येते शूद्रादिषु विगर्हिताः ॥ वेदविक्रयिणो
ये तु परपूर्वा समुद्रवाः ॥ असमानान्याजयंति पतितास्ते प्रकीर्तिताः ॥ असंस्कृताध्यापका ये भृत्या वा ध्यापयंति ये ॥ अधीयते
तथा वेदान् पतितास्ते प्रकीर्तिताः ॥ दृष्ट्वा वकनिर्गताः पंचरात्रविदेजनाः ॥ कापालिकाः पाशुपताः पाषंडा ये च तद्विताः ॥ य
स्याश्चंति हविर्ष्येते दुरात्मानस्तृतापसाः ॥ न तस्य तद्वेदश्चाहं प्रेत्य चेह फलप्रदं ॥ अनाश्रमी यो द्विजः स्यादाश्रमी वा निरर्थकः ॥
मिथ्याश्रमी च ते विप्रा विज्ञेयाः पंक्तिदूषकाः ॥ दुश्शर्मकुनरबीकुष्टीस्त्रिचशपावदंतकः ॥ विद्वज्जननश्चैव स्तेनः क्लीबोत्थ
नास्तिकः ॥ मद्यपो वृषलोऽशक्तो विरही दिधिषूपतिः ॥ आगारदाही कुंडाशी सोमविक्रयिणो द्विजाः ॥ परिवेत्ता तथा हिंस्रः परिवृ
त्तिनिराकृतिः ॥ पुनर्भवः कुसीदश्च तथा नक्षत्रदर्शकः ॥ गीतवादित्रशीलश्च व्याधितः ॥ कारणवचः ॥ हीनाऽङ्गश्चातिरिक्तो गोहव

कीर्तीतथैव च ॥ कन्यादूषी कुंडगोलावभिज्ञास्तोथ देवलः ॥ मित्रधुक् पिशुनश्चैव नित्यभार्यनुवर्तिनः ॥ मातापित्रोर्गुरोस्त्यागीदार
त्यागीतथैव च ॥ कुशोक्षीरचवेदी च याजकोरंगजीविनः ॥ समुद्रपायी कृतहा तथा समयभेदकः ॥ वेदनिंदारतिश्चैव वेदनिंदारतस्तथा
द्विजनिंदारताश्चैव वर्ज्याः ॥ आहोदिकर्मसु ॥ धृतघ्नः पिशुनः क्रूरो नास्तिको देवनिंदकः ॥ मित्रधुक् कुहकश्चैव विशेषात्पंक्तिदूषकाः ॥
सर्वे पुनरभोज्यान्वास्त्वनहश्चैव कर्मसु ॥ अहं हाचाग्निदश्चैव स्नानहोमविवर्जितः ॥ महायज्ञविहीनश्च ब्राह्मणः पंक्तिदू
षकः ॥ अधीतताशनश्चैव स्नानहोमविवर्जितः ॥ तामसो राजसश्चैव ब्राह्मणः पंक्तिदूषकः ॥ बहुनात्र किमुक्तेन विहितान्ये
न कुर्वते ॥ निंदितानि चरंते ते वर्ज्याः ॥ आहोद्यत्नतः ॥ इति कूर्मपुराणे द्वात्रिंशद्भागो व्यासगीता सूत्रादिकल्पसूक्तविशोऽध्यायः
व्यास उवाच ॥ गोमये नोदके भूमिशोधयित्वा समाहितः ॥ सन्निपत्य द्विजात्सर्वानसाधुभिः सन्तिमंत्रयेत् ॥ शोभविष्यति मे
आहं पूर्वघुरभिपूज्य च ॥ असंभवे परेषु वै यथोक्तैर्लक्षणीयुतान् ॥ तस्य ते पितरः श्रुत्वा आहूकालमुपस्थितं ॥ अन्योन्यमन
साध्यात्वासंपतंति मनोजवाः ॥ ब्राह्मणो स्ते सदाश्चंति पितरोऽंतरीक्षगाः ॥ वायुभूता सुतिष्ठंति भुक्ता यांति परंगतिं ॥ आम
त्रिताश्च ये विप्राः आहूकालेऽपस्थिते ॥ वसं युर्नियता सर्वब्रह्मचर्यपरायणाः ॥ अक्रोधनोत्तरो मत्तः सत्यवादी स
माहितः ॥ तावन्मैथुनमध्याने आहूकालेऽपि ॥ आमंत्रितो ब्राह्मणो वै यो न्यस्मिन्कुरुतेक्षणं ॥ स याति नरकं घोरं शू
करत्वं प्रति च ॥ आमंत्रयित्वा यो मोहादप्यनामंत्रयेद्विजं ॥ स तस्मादधिकः पापी विष्णुकोरोभिजायते ॥ आहो निमंत्रितो वि

क. ७.
१५१

प्रोमैथुनं यो धिगच्छति ॥ ब्रह्महत्यामवाप्नोति तिर्यग्योनिषु जायते ॥ निमंत्रितश्च यो विप्रो ह्यध्वानं याति दुर्मतिः ॥ भवन्ति
पितरस्तस्य तं मांसं पांशुभोजनाः ॥ निमंत्रितस्तु यः श्राद्धं प्रकुर्यात्कालं न हि जः ॥ भवन्ति पितरस्तस्य तं मांसं मलभोज
नाः ॥ निमंत्रितस्तु यः श्राद्धं ॥ तस्मान्निमंत्रितः श्राद्धं नित्यं तात्मा भवेद्भिजः ॥ अक्रोधनः शौचपरः कर्ता चापि जितेन्द्रि
यः ॥ श्वोभूते दक्षिणां गत्वा दिशं दर्भं समाहितः ॥ समूलानां हरेद्द्वारि दक्षिणां ग्रासु निश्चलं ॥ दक्षिणां प्रवरां स्निग्धं वि
भक्तं मुभलक्षणं ॥ मुचिं देशं विभक्तं च गोमये जोषलेपयेत् ॥ नदीतीरेषु तीर्थेषु स्वभूमौ चैव सानुषु ॥ विविक्तेषु च तु
ष्यति दत्तेन पितरः सदा ॥ पारक्ये भूमिभागे तु पितॄणां नैव निर्वपेत् ॥ स्वामिभिस्तद्दिह न्येत तन्मोघं क्रियते नरैः ॥ अरव्यः
पथं तानघ स्तीर्थान्यायत नानि च ॥ सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्न हितं बुधैः प्रह ॥ तिलांस्तु विकरेत्तत्र सर्वतो बंधयेदजान् ॥
असुरोपहतं श्राद्धं तिलैः शुद्धं त्यजेत् न च ॥ न तो न्तं वहु संस्कारं नैकं यं जनमव्ययं ॥ चोष्यपेयं समृद्धं च यथा शक्तिं प्रकल्पयेत् ॥
ततो निवृत्ते मध्याह्ने लुप्तं रोमं न खान् द्विजान् ॥ तैलं मभ्यंजनं स्नानं स्नानीयं च पृथग्विधं ॥ पात्रैरौदुम्ब्यैर्दद्याद्देवैर्देवतपपूर्व
कम् ॥ ततः स्नात्वा निवृत्ते भ्यस्त्वभ्युत्थाय कृतांजलिः ॥ पाद्यमाचमनीयं च प्रयच्छेत्तथा क्रमं ॥ ये चात्र विष्टे देवानां
विप्राः पूर्वनिमंत्रिताः ॥ प्राङ्मुखान्यासना न्यध्वान् वैदर्भो विहितानि च ॥ दक्षिणां मुखयुक्तानि पितॄणामासनानि

रैः
रामः
१५१

चा दक्षिणां ये कर्माणि प्रोक्षितानि तिलोदकैः ॥ तेषूपवेशयेद्देवान् आसनं संस्पृशन् द्विजान् ॥ आसधामिति संज
न्यन्तासीरंतं पृथक् पृथक् ॥ द्वौ देवप्राङ्मुखौ चैत्रयश्चोदङ्मुखौ वास्तथा ॥ एकैकं भावये - - एवं माता महेश्वरि
सत्किं यो देशकालौ च शौचं ब्राह्मणसंपदं ॥ पंचैतान् विस्तरं हति तस्मान्ने हेतु विस्तरं ॥ अथिवा भोजयेदकै ब्राह्म
णं वेदपारगं ॥ अतशीलादिसंपन्नं मलक्षणं विवर्जितं ॥ उदुपयात्रे चान्तं सर्वस्मात्प्रकृतात्पुनः ॥ देवतायतने चा
स्य निवेद्या न्यत्प्रवर्तयेत् ॥ प्रास्पृश्यो तदन्तं तु दद्याद्देवैर्ब्रह्मचारिणो ॥ भिक्षुको ब्रह्मचारी च भोजनार्थं मुपस्थितः ॥ उपवि
ष्टुं यः श्राद्धं कामंतं मपि भोजयेत् ॥ अतिथिर्यस्य ता श्रातेन तच्छ्राद्धं प्रशस्यते ॥ तस्मात्प्रयत्ना ध्याद्देवपूज्या ह्यति
थयो द्विजैः ॥ आतिथ्यं रहितं श्राद्धं भुंजते ये द्विजातयः ॥ काकयोनिं व्रजं त्येते दाता चैव न संशयः ॥ हीनो गः पतितः कु
र्षी ब्रह्मी मुक्क सनातिकैः ॥ कुक्कुटः शूकरश्चानौवर्ज्याः श्राद्धेषु दूरतः ॥ वीभत्सममुचिं लग्नं मंत्रं धूर्तैर्जखलं नील
काषायवसनं पाषंडं च विवर्जयेत् ॥ यत्र च क्रियते कर्म पैत्रिकं ब्राह्मण्यति ॥ तत्सर्वमेकं कर्तव्यं वैश्वदेवतपपूर्वकं ॥ य
थोपविष्टा मध्याह्नं स्नानं कुर्व्याद्भुषणैः ॥ स्वयं मभिः शिरोवेष्ट्यैर्धूपकासां नुलेपनैः ॥ ततस्त्वावाहयेद्देवान् ब्राह्मणान्
मनुजान् ॥ उदङ्मुखो यथा न्यायं विष्टे देवा स इत्युच्यते ॥ द्वेपविष्टे गृहीत्वा स्य भोजनं क्षालिते पुनः ॥ शनौ देवी जलं क्षि
प्वा यवो सीतियं वास्तथा ॥ यादिव्यादिति मंत्रेण हस्ते अर्घं विनिक्षिपेत् ॥ प्रदद्याद्गंधमात्स्यादिधूपादीनि च शक्तितः

रू. पु.
१५२

अपसव्यं ततः कृत्वा पितृणां दक्षिणामुखः ॥ आवाहनं तथा कुर्यादुशं तस्वेष्टृचाबुधः ॥ आवाह्यं तनुना तोजये
दायं तु नस्ततः ॥ शन्नो देव उदकं पात्रेति लोसीति तिलोस्तथा ॥ क्षिप्त्वा चार्घ्यं यथा पूर्वदत्त्वा हस्तेष्वेव पुनः ॥ संश्रवां
अततः सर्वान् पात्रेषु कुर्यात्समाहितः ॥ पितृभ्यः स्थानं मे तेन सुव्रतं पात्रं निधापयेत् ॥ अग्नौ करिष्येत्यादाय पृष्ठे
दन्तं घृतं मधु ॥ कुरुष्वमिह नुजातो जुहुयादुपवीतवान् ॥ यतोपवीतिना होमः कर्तव्यः कुशपाणिना ॥ प्राचीना
वीतिपि अंबैर्वैश्वदेवं तु होमयेत् ॥ दक्षिणं पातयेज्जानुं देवान्यरिचरन्सदा ॥ पितृणां परिचर्य सुपातयेदितरं
तथा ॥ सोमाय वै पितृभ्यो स्वधानं म इति ब्रुवन् ॥ अग्नये हव्यं वाहनाय स्वधेति जुहुयात्ततः ॥ अग्न्याभावे तु वि
प्रस्पृश्याणो एवोपपादयेत् ॥ महादेवांति केवाथ गोष्ठे वाथ समाहितः ॥ ततः सौरभ्यं नुजातो गत्वा वै दक्षिणां दिशं ॥
गोमयो नोपलिप्पोर्बे स्थानं कुर्यात्सैकतं ॥ मंडलं चतुरस्रं वा दक्षिणावनतं शुभं ॥ त्रिरुत्तिरेतस्य मध्यं दभेणै
न चैव हि ॥ ततः संस्तीर्य तत्स्थाने दभं नैव दक्षिणाग्रकान् ॥ त्रीन् पिंडान्निर्वपेत्तत्र हविः शेषान्समाहितः ॥ उपविष्टां
कृतं दत्तं निर्वृज्या लोपभाणिनी ॥ तेषु सर्वेषु चाचम्य त्रिराद्यं त्रिशनैरसून् ॥ षड्रतं च नमस्कुर्यात्पितृभ्यो नैव च मेव

रामः
१५२

दित् ॥ उदकं निर्वपेच्छेषं शनैः पिंडातिकैः पुनः ॥ अवजिघ्रेच तान् पिंडान् यथानुप्राप्तमाहितः ॥ अथ पिंडाव
शिष्टान् विधिना भोजयेद्भिजान् ॥ सांसा न्यग्रपानं विविधान् दद्यात्कृशरपायसं ॥ सूपशकफलानि क्षिन्वय्याद
धिघृतं मधु ॥ अन्नं च वै यथाकामं विविधं भक्षय्यायसं ॥ यद्यदिष्टं हि जेन्द्राणां तत्र सर्वं निवेदयेत् ॥ धानो सिलो
अविविधान् शर्करा विविधास्तथा ॥ उष्णमन्नं हि जातिभ्यो दातव्यं श्रेय इष्टता ॥ अन्यत्र फलमूलेभ्यः पातकेभ्य
स्तथैव च ॥ नाश्रुणि पातयेद्या तु न कुपेन्नान्नं तं वदेत् ॥ न पादेन स्पृशेदन्नं न चैनं मवधूनयेत् ॥ कौक्षिना चैव
यद्वृत्तं यद्वृत्तं तुरयो पुनः ॥ यातुधाना विलुपंति जल्यता चोपपादितं ॥ खिन्नगात्रो न तिष्ठेत्सन्निधौ तु द्विजन्म
नां ॥ न चात्र शनैः काकादीन् पक्षिणः प्रतिषेदयेत् ॥ तद्रूपाः पितरस्तत्र समायांति बुभुक्षवः ॥ न दद्यात्तत्र हस्तं न प्र
त्यक्षं लवणं तथा ॥ न चायमेन पात्रेण न चैवाग्रद्वया पुनः ॥ कांचनेन तु पात्रेण राजतौंडुवरेण वा ॥ दत्तं मक्षय
तां याति खड्गेन च विशेषतः ॥ पात्रे तु मन्मथे यो वै प्रादे भोजयते पितृन् ॥ स याति नरकं घोरं भोक्ता चैव पुरोधसा

मपंत्या विषमं रूपं नयान् च दपयेत् याचिता दापिता दाता नरकं याति भीतिं भुंजीत वाग्यता मिष्टं न युः प्रा
कृतानुगुणम् तावदिपितरो प्रातियावन्तोक्ता हविर्गुणा नाशानोपविष्टु भुंजीत प्रथमं दिनं बहूनां पश्यतां स
शः पंत्या हरति किल्बिषं न किंचिद्वर्जयेत् प्रादेनियुक्तास्तु द्विजोत्तमः न मांसं प्रतिवेधेत न चान्नस्यान्नमीक्षयेत् यो न प्रा
ति द्विजो मांसं नियुक्तः पितृकर्मणि सत्रे त्यक्तैर्वा तिस्रा इकस्यांस्तु शोभनम् ततो न मुत्सर्ज्यं कुरुवतो विकल्प
विपुष्पा स्वदिति मित्येवं वाच्यं गोष्ठेषु सुश्रुतं तस्मान्नाम येततः ततो भुक्तवतां तेषामन्नशेषानि वेदयेत्
यथा नृपुस्तथा कुर्यादनुज्ञातास्तु तौ द्विजैः पित्र्यैस्वदितमित्येवं वाच्यं गोष्ठेषु सुश्रुतम् संपन्नमित्युपुद
ये दैवोचरित इत्यपि विस्तृत्य ब्राह्मणं श्रैवपितृपूर्वनुवाग्यता दक्षिणां दिशः प्राकांक्षनुयाचते मासवरा न
पितृन् दातारो नो भिद्वेदता नृश्रद्धास्सक्ततिरेकः अज्ञाचनो मांश्च मग्नमवदुधेयं च नो स्त्विति पिंडांस्तु गोत
विप्रेभ्यो दद्यादग्नौ जलेपि वा मध्यमं तु तव पिंडं मद्यात्पत्नी सुता पित्री प्रसात्पहस्ता वा चम्पशानी शोषणम्

जयेत् क्षातिश्च पितृषु स्वान्भृत्या भोजयेत्ततः पश्चात्स्वये च पत्नीभिः शोषमन्नं समाचरेत् न
शोधत दुष्टिं हं यावन्ना स्तंगतो रविः अथ चारी भवेतां तु दंपत्योरजनी मुखं दत्वा अर्धं तथा भुक्ता से
वते यस्तु मैथुनं महारौरवमासाद्य कीदृशो नो विजायते भवेदक्रोधनाशनः सत्यवादी समाहितः स्वा
भ्यां च तथा ध्यानं कर्त्ता भोक्ता च वर्जयेत् प्रादे भुंक्ते परे प्रादे भुंजेते ये द्विजा नृपाः महापातकिभिस्तुल्या यान्
तिते नरकान् बहून् एषो भिहितः सम्पूज्य ब्राह्मणैः सनातनः अनेन वर्द्धयेन्नित्यं उदासीनो घतस्त्विति
अनश्निरध्वगो वा पितृशैव वसना न्वितः आमप्राद्वं द्विजः कुर्यादृषलश्च सदैव हि आमप्राद्वं तथा कुर्याद्वि
धितः सुसमाहितः तेनाग्नौ करणं कुर्यात्पिंडास्तेनैव निर्वपेत् यो नेन विधिना प्राद्वं प्रकुर्याद्वि द्विजोत्तमः आवाधितो भ
वेदीशस्तेन सम्यक् सनातनः अपि मूलेः फलैर्वापि प्रकुर्यान्निर्दुनो नरः तिलोदकैस्तर्पयेद्वा पितृन् ज्ञात्वा सुमाहितः
न जीवति तको दद्याद्दो मांतं वा भिधीयते येषां वापि पिता दद्यात् तेषां चैव प्रवक्ष्यते पिता पिता महश्चैव तथैव प्रपि
ता महः यो यस्य प्रियते तस्मै देयं नान्यस्य तेन तु भोजयेद्वापि जीवंतं यथा कामं च शक्तिः न जीवंतं मतिक्रम्य द

कू० पु० रा

१५४

दातिश्रुयतेऽतिः॥ अमुष्पायणिकेदद्याद्दीजक्षेत्रिकयोः समं॥ अकसाद्वैसमादद्यान्नियोगोत्पादितोयदि॥ अ-
नियुक्तास्तोयस्तुश्रुतो जायतेति॥ प्रदद्याद्दीजिनेपिंडं क्षेत्रिणोतुततो न्यथा॥ द्वौपिण्डौनिर्वपेताभ्यांक्षेत्रि-
णोर्वाजिनेतथा॥ कीर्तयेदथैकस्मिन्वाजिनक्षेत्रिणांतथा॥ मृतेहानितुकर्तव्यमेकोद्विष्टविधानतः॥ अग्नौचेत्सु-
परिक्षीणकाम्यार्थकामतः पुनः॥ पूर्वाद्देवैवकर्तव्यं प्रादुमभ्युदयार्थिना॥ देववत्सर्वमवस्थान्नवैकार्यतिलक्रिया-
दर्भाश्चजवः कार्यायुगमान्वेभोजयेद्विज्ञानं॥ तांदीमुखस्तुपितरः प्रियंतामिति चार्चयेत्॥ मातृप्रादुर्तुपूर्वस्या-
पितृणां स्यादनंतरं॥ ततोमातामहानांतुष्टौ प्रादुर्तुयं स्मृतं॥ देवपूर्वंप्रदद्याद्देनकुर्यादप्रदक्षिणं॥ प्रादु-
र्तुनिर्वपेत्पिंडानुपवीती समाहितः॥ पूर्वतुमातरः पूज्याभक्त्या चैव गणेश्वराः॥ स्थंडिलेषु विचित्रेषु प्रतिमासु
द्विजातिषु॥ पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यं गंधाद्यैर्भूषणैरीपि॥ पूजयित्वा मातृगणान् कुर्यात्प्रादुर्द्वयवुधः॥ अकृत्वामा-
तृपागंतुयः प्रादुर्परिवेषयेत्॥ तस्य क्रोधसमाविष्टा हिंसा मिच्छति मातरः॥ इति कूर्मपुराणव्यासगीतासु
प्रादुर्कल्पे द्वाविंशोऽध्यायः॥॥ वासुदेवाव॥ दशाहं प्राहराशौ चं सपिण्डेषु विपश्चितः॥ मृतेषु चाथजातेषु वा
ह्येणातां द्विजोत्तमाः॥ नित्यानि चैव कूर्माणि काम्यानि च विशेषतः॥ न कुर्याद्दिहितं किंचित्स्वाध्यायं

रामः

१५४

मनसापि च॥ मुचीनक्रोधनां ह्यन्तान्शा ताग्राहावयेद्विज्ञानं॥ शुक्लान्नेन फलैर्वर्षि वै तानं जुह्यात्तथा॥ न स्पृशेयुरिमान-
न्येन च केभ्यः समाहरेत्॥ चतुर्थेऽपि चमेवाहिसंस्पर्शकथितो बुधैः॥ सूतकेतुसपिंडानां संस्पर्शो निवदुः स्यात्॥ सूतकं सूतिकां चैव वज्रि-
त्वा नृणां पुनः॥ अधीयानस्तथा यज्वा वेदविज्ञपिता भवेत्॥ स्पृश्याः स्युः सर्वे एवैते स्नानान्नापि दशाहृतः॥ दशाहं निर्गुणैः प्रोक्तमा-
शौचं चातिनिर्गुणं॥ एकद्वित्रिगुणैर्युक्तं चतुस्त्र्येकदिनैः शुचिः॥ दशाहंतु परं सम्यक् अधीयीत जुहोति च॥ चतुर्थे तस्य संस्पर्श-
शंभतुः प्राह प्रजापतिः॥ क्रियाहिनस्य सर्वस्य महातेजिण एव च॥ यथेष्टा चरणे स्याद्भरणं तमशौचकर्म॥ त्रिरात्रं दशरात्रं वा द्वाह-
राणां तातु शौचकं॥ प्राक् संस्कारा त्रिरात्रं च दशरात्रं परं॥ ऊनद्विवायिके प्रैते मातापित्रोस्तद्विद्यते त्रिरात्रं च शुचिस्त्वन्या-
यदीह स्यात्तु निर्गुणः॥ अजातदंतमरणे पित्रोरेकाहमिष्यते॥ जातदंतं त्रिरात्रं स्याद्यदि स्यात्तांतु निर्गुणः॥ प्रादंतजननात्सद्यः स-
द्योदादेकरात्रकं॥ त्रिरात्रमौपनयनात्सपिंडानां मुदाहृतं॥ तातमात्रस्य बालस्य यदि स्यात्तमरणे पितुः॥ मातुश्च सूतकं तस्मात्पिता-
स्यात्सृष्ट्यप्येव हि सद्यः शौचं सपिंडानां कर्तव्यं सोदरस्य तु ऊर्ध्वदशाहदिकाहं सोदरो यदि निर्गुणः॥ अथोर्ध्वदन्तजननात्सपि-
डानामशौचकं॥ एकरात्रं निर्गुणानां चोदाहर्द्धं त्रिरात्रकं॥ अदंतजातमरणं संभवेद्यदिस त्रिमासः॥ एकरात्रं सपिंडानां यदि ते अंत-
निर्गुणाः॥ व्रतादेशात्सपिंडानां मर्द्या क्लान्तं विधीयते॥ सद्यः सामेव गुणिना मूर्द्धं स्तविषमं पुनः॥ अर्द्धाक्षरमासतः स्त्रीणां य-
दि स्याद्भर्मसंभवः॥ तदा माससमेस्ता सोमासौ च दिवसेः स्मृतं॥ अत ऊर्ध्वतु पतने स्त्रीणां स्याद्दशरात्रकं॥ सद्यः शौचं सपि

कू. पु. ए०
१५५

डांनां गभ्रिवाचवाततः॥ गर्भमुतावहोरात्रं सपिंडेयं तनिर्गुणे॥ यथेष्टाचरणे जाते त्रिरात्रमिति॥ निश्चयः॥ यदि स्यात्कृतके
सूतिर्मरणोवाभूतिर्भवेत्॥ शेषेणो वभवेत्सुदिरहः शेषं द्विरात्रिकं॥ मरणेन त्रियोगे तु मरणेन समाप्यते॥ आद्यद्विमादशो
चमर्द्धं चैतन्न शुद्धति॥ अथ चैतन्मीरात्रिमतीत्यपरतो भवेत्॥ आद्यद्विमादशो चैतदापूर्वेषामुच्यते॥ देशांतरागतं स्रुत
कुंशावमेव च॥ तावदप्रयतो मर्त्या यावच्छेषः समाप्यते॥ अतीते सूतके प्रोक्तं सपिंडां त्रिरात्रिकं॥ तथैव मरणो स्थानमूदे
सर्वसरो यदि॥ वेदार्थविदधीयानो यो ग्रामावृत्तिकर्षितः॥ सद्यः शौचमनेत्रस्य सर्वावस्था सुसर्वदा॥ स्त्रीणां मसं स्नुता नानुप्रदानात्पर
तः सदा॥ सपिंडां त्रिरात्रं स्यात्संस्कारे भर्तु र्वहि॥ अहस्त्वदत्तकन्यानां जातो वमरणो स्मृतः॥ ऊनद्विवाक्यं न्यरणा सद्यः शौचमुदाह
तं॥ आदन्नालोदरे सद्यस्त्वाचौडादेकरात्रिकं॥ अग्रदाना त्रिरात्रं स्याद्दशरात्रं नतः परं॥ प्रातमक्षना मरणो त्रिरात्रं स्यादगौचकं॥ ए
कोदकानां च तथा सूतके चैतदेव हि॥ पक्षिणी योनि संवंधे वा धवे धुमे चैव च॥ एकरात्रं समुद्दिष्टं गुरौ सप्तम्यं चारिणि॥ प्रेतरा जनि सज्यो
निर्यस्व न्यजाता सुच॥ आचार्य पुत्रे न्यन्या त्वहोरात्रमुदाहृतं॥ एकाहं स्यादुपाध्याय स्वग्रामे अत्रिये पिच॥ त्रिरात्रं सपिं
डेषु स्वगृहे संस्थितेषु च॥ एकाहं वा अश्रुये स्यादेकरात्रं च शिष्येते॥ त्रिरात्रं श्वश्रु मरणो श्वशुरे च तदेव हि॥ सद्यः शौचं समुद्दि
ष्टं सगोत्रे संस्थिते सति॥ मुद्दिष्टो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः॥ वैश्यः पंचदशाहेन मूद्रो मासेन मुच्यते॥ क्षत्रविदश्च द्वाद
यादाये सुविप्रस्य बांधवाः॥ तेषामशौचे विप्रस्य दशाहं शुद्धिरिष्यते॥ राजन्यवैश्यावप्येवं हीनवर्णसु यो निषु॥ स्वमे

रामः
१५५

वा शौचं कुर्यात्तां विमुच्यथ मसंशयं॥ सर्वे तूत्तरवर्णानां शौचं कुर्यात्पुनर्नार्जिताः॥ तद्वर्णविधिद्वयेन स्वतु शौचं स्वयो
निषु॥ षड्रात्रं वा त्रिरात्रं स्यादेकरात्रं क्रमेण हि॥ वैश्यक्षत्रिय विप्रारणां मूद्रेषा शौचमेव हि॥ अर्द्धमासं च षड्रात्रं त्रिरात्रं
द्विजपुंगवाः॥ मूद्रविदसत्रियाणां तु ब्राह्मणे संस्थिते सति॥ दशरात्रेण मुद्दिः स्यादित्याह कमलोद्भवः॥ असपिंडं
द्विजप्रेतं विप्रो निहत्य बंधुवत्॥ अशित्वा च मेहोषित्वा दशरात्रेण मुच्यते॥ यद्युन्नमनितेष्वां तु त्रिरात्रेण ततः मुचिः॥
अनदत्तं नमहेव न वे पूर्वविधीयते॥ तस्मिन्मेठेव सेत॥ सोदकेषु तदेव स्यान्मोक्षप्रेषुराप्तेषु बंधुषु॥ दशाहेन शवस्य
शौसपिंडं चैव मुच्यते॥ यदनिर्हरति प्रेतं प्रलोभात्क्रान्तमानसः॥ दशाहेन द्वाजः मुद्दिष्टो दशाहेन भूमिपः॥ अर्द्धमासेन वे
श्वपस्तु मूद्रो मासेन मुच्यते॥ षड्रात्रेणाश्ववा सर्वे त्रिरात्रेणाश्ववा पुनः॥ अनाथ चैव हि॥ हेतुबाहूराधनवर्जितम्
स्नात्वा सग्राश्वतु द्युतमुच्यते ब्राह्मणा ह्ययः॥ अपरश्चेत्यर्द्धमासं परं वा परं यदि॥ अशौचे स्मृते स्नेहात्तदशौचे न मु
च्यते॥ प्रेतिभूता द्विजविप्रो यो नु गच्छति कामतः॥ स्नात्वा सचेलः स्मृष्टाभिसंघृतं ग्राश्वपविमुच्यते॥ एकाहा त्रिय
मुद्दिष्टं वैश्यस्य स्याद्द्विहेन तु॥ मूद्रो दिनयं प्रोक्तं आराया मशत पुनः॥ अनस्मिन् सद्यः तूद्दिष्टं विरुते ब्राह्मणः स्वक
त्रिरात्रस्या जथा शौचमेकाहं स्वल्पं वा स्मृतम्॥ आश्वि संवत्सरे नाद्विगीकाद्विद्वोजे वैश्ययोः॥ अग्रेषा चैव स

क्ष

वि४

ज्योतिष्वाहरोस्नानमेवतु ॥ अन्वस्थिसंचितेविश्वेवाहरोरोतिचेत्तदा ॥ स्नानेनैवभवेषुद्धिः सचैलेननसंशयः ॥
यस्तैःसहसतंकुर्याच्छ्रयतादीनिचैवहि ॥ बांधवोवापरोवापिसदशाहेनमुद्यति ॥ यस्तेषामन्तमश्नातिसकृदेवा
पिकामतः ॥ तदाशौचेनवृत्तेतुस्नानंरुत्वाविशुद्ध्यति ॥ यावदन्तं समश्नातिदुर्भिक्षाभिहतोनरः ॥ तावत्पहान्यशौ
चीस्यात्प्रायश्चित्तंततश्चरेत् ॥ अन्यशौचं कर्तव्यं हि जानामाग्नितोत्रिणां ॥ सपिण्डानांतु मरणे मरणदिनेषु च ॥ सपिं
डानांतु पुरुषे सप्तमो विनिवर्तते ॥ अमानोदकमावस्तु जन्मनामो ववेदने ॥ पितापितृमह्यैव तथैव प्रपितामहः ॥ ले
पभागस्तु यश्चात्मा सपिंडां सप्तपुरुषं ॥ अहतानां तथा स्त्रीणां सपिंडां सप्तपुरुषं ॥ जायानो भर्तृसापिंडां प्राह देव्यभाष
तिः ॥ येचैकजातान्वहो भिन्नयो नय एव च ॥ भिन्नवर्णास्तु सपिंडां भवत्येषां त्रिपुरुषं ॥ कारवः शिल्पिनो वैशादासी
दासस्तथैव च ॥ दातारो नियमी चैव ब्रह्मविद्वह्नतारिणो ॥ सत्रिणो ब्रतिनस्तवत्सद्यः शौचादुदाहृताः ॥ राजा चैव अभियु
क्ताश्च प्राणा सत्रिण एव च ॥ यस्ते विवाहकार्ये च देवयागे स्तथैव च ॥ सद्यः शौचं समाख्यातं दुर्भिक्षे चाप्युपप्लवे ॥ डिम्बा
हवे हतानां च विद्युतापाथिवैर्हि जैः ॥ सद्यः शौचं समाख्यातं सर्वादिमरणे तथा ॥ अग्निप्रपतने चैव वीराध्वन्युपनाशके

रामः
१५६

जो ब्राह्मणार्थं सन्प्राप्ते सद्यः शौचं विधीयते ॥ नैष्ठिकानां वनस्थानां यतीनां ब्रह्मचारिणां ॥ नाशौचं कीर्त्यते
सद्धिः प्रादुर्दिकं क्वचित् ॥ व्यापादयेत्तथाभानं स्वयं योऽग्निविषादिभिः ॥ विहितं तस्य नाशौचं नाग्निर्नापुदकादि
कं ॥ अथ केचित्प्रमादेन म्रियेदग्निविषादिभिः ॥ तस्याशौचं विधातव्यं कार्यं चैवोदकादिकं ॥ जाते कुमारतदहः
कामं कुर्यात्प्रतिग्रहं ॥ हिरण्यधान्यगोवासस्तिलान्तगुडसर्पिषां ॥ फलानि पुष्पं शाकं चलवाणं काष्ठमेव च ॥ त
क्रंदधिघृतं चैव मेषघंक्षीरमेव च ॥ अशौचिनां गृहा गृहांश्चुष्कान्तं चैव सर्वशः ॥ आहिताग्निर्यथा त्यायं दग्धम
स्त्रिभिरग्निभिः ॥ अनाहिताग्निगृहो रालौकिकेनेतरो जनः ॥ देहभावात्पलाशे स्तुल्लेत्वा प्रतिक्षतिपुनः ॥ दाहः
कार्यो यथा त्यायं सपिंडः ॥ अद्रयान्विते ॥ सकृत्प्रसिंच्यं त्युक्तं नाम गोत्रेण वाग्यतः ॥ दशाहं बांधवैसाहं सर्वविवाहं
वाससः ॥ पिंडं प्रतिदिनं दद्युः सायं प्रातर्थाविधि ॥ प्रेताय तु गृहद्वारि चतुर्थं भोजयेद्दिनात् ॥ द्वितीये हनिकर्तव्यं
क्षरकर्म सवांधवैः ॥ चतुर्थे बांधवैः सर्वैरस्थिसंचयनं भवेत् ॥ पूर्वतु भोजयेद्दिप्रातर्गुग्मांस्त्रींश्चुद्दयाश्चुची
न् ॥ पंचमेनवमेव तथैव कादरो हनि ॥ अयुग्मां भोजयेद्दिप्रातर्नवप्रातृतद्विदुः ॥ एकादशे हि कुर्वीत प्रेतमु
द्दिश्य भावतः ॥ द्वादशे चाथ कर्तव्यमेतिद्ये त्वथ वाहति ॥ एकपवित्रमेकाद्यः पिंडपात्रं तथैव च ॥ एवं मृतादिक
र्तव्यं प्रतिमासं तु वत्सरं ॥ सपिंडीकरणं प्रोक्तं पूरे संवत्सरे पुनः ॥ कुर्याच्चत्वारिपात्राणि प्रेतादीनां हि जोतमी ॥

तेषां

प्रेतार्थपितृपात्रेषु पात्रमासे च येततः ॥ ये समाना इति द्वाभ्यां पिंडानां चैवमेव हि ॥ सपिंडीकरणं श्राद्धं देवपूर्वं
विधीयते ॥ पितृना वा हयेतत्र पृथक् येतं च निर्दिशेत् ॥ ये सपिंडीरुताः प्रेतान्ते वां स्यात्पृथक् क्रिया ॥ यस्तु कुर्यात्पृ
थक् पिंडं पितृहासो भिजायते ॥ मृते पितरिवै पुत्रः पिंडमष्टं समाचरेत् ॥ दद्यान्नान्तं सोदकं भंप्रत्यहं प्रत्यधर्म
चन ॥ पत्नी कुर्यात्सुताभावे पत्न्यभावे तु सोदरः ॥ एष वः कथितं सम्यक् गृहस्थाणां क्रियाविधिः ॥ स्त्रीणां तु भर्तृशुश्रूषा
धर्मा मान्य इहेष्यते ॥ स्वधर्मपरमातिशयी श्वरार्पितमानसाः प्राशुर्वनिपरं स्नानं यदुक्तं वेदवादिभिः ॥ इति कुर्ये शो
चप्रकरणं ॥ **या स उवाच** ॥ अग्निहोत्रं च जुह्यादाद्यं ते ह्यनिशा सदा ॥ दर्शनाच्चाह मासांते पौर्णमासे नैव हि
सस्यान्ते न च सस्ये स्यात्तथ त्वन्ति द्विजोधरैः ॥ पशुना त्वय न स्याते समांते सोमिके म्रिये ॥ तानिष्टान वसस्ये
स्यापशुना चाग्निवान् द्विजात् ॥ नान्ते वद्यान्मां सवादीर्घमायुर्जिजीविषुः ॥ नवान्ते न तथा निष्ठाः प्रशुह
येन चाग्नयः ॥ प्राणानैवाप्नुमिच्छंति नवान्नामिव गर्द्दिनः ॥ सावित्रान् शांतिहोमांश्च कुर्यात्पर्वनित्यशः
पितृभ्यै वाष्टकात्स्वचे नित्यमन्वष्टका सुच ॥ एष धर्मः परो नित्यमुपधर्मो म्रियते ॥ त्रयाणामपि व
र्णाणां गृहस्थाश्च मवासिताः ॥ नास्तिक्या दथ वालस्याद्योगीना धातुमिच्छति ॥ यजेद्देवं न यजेत्तेन स याति

नरकान् वदन् ॥ तामिष्टमंधतामिष्टमहरोस्वरौखे ॥ कुंभीपाकं चैतरेणीमसिपत्रवनंतथा ॥ अन्यांश्च नरकान् द्यौरा
नसंप्राप्नोति स दुर्मतिः ॥ अंत्यजानां कुले विद्याः मृदू योनौ च जायते ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ब्राह्मणो हि विशेषते ॥ अ
ध्यायाग्निं विष्णुं द्वात्मायजेत्परमेश्वरं ॥ नाग्निहोत्रोत्परो धर्मा द्विजानां मिह विद्यते ॥ तस्मादाराधयेन्नित्यमग्नि
होत्रेण शाश्वतं ॥ यस्त्वाध्यायाग्निमालस्यान्नेयं देवमिच्छति ॥ सासौ मूढो न संतोष्यः किंपुनर्नोस्तिको जनः
यस्यैवापि कंभं कुर्यात्पुंभं त्यज्यते ॥ अधिकं वाथ विद्वत्समं पातु च महति ॥ एष वै सर्वयजानां सोमः प्रथमः
इष्यते ॥ सोमेनाराधयेद्देवं सोमं लोकमहेश्वरं ॥ न सोमयागादधिको महेशा राधुने क्रतुः ॥ समो वा विद्यते त
स्मात्सोमेनाभ्यर्चयेत्परां ॥ पिताग्रहे न विप्राणां सदा च विहितः शुभः ॥ धर्मो विमुक्तये सादा ब्रौतः स्म
तौ द्विधा पुनः ॥ श्रोतस्वेताग्नि संबंधः स्मार्तः पूर्वमयोदितः ॥ श्रेयस्करतमः श्रोतस्तस्माद्ब्रौतं समाचरेत् ॥ उभो च विहितौ
धर्मो विदादेव विनिःसृतौ ॥ शिष्टाचारस्तृतीयः सौम्युतिस्मृत्योरलाभतः ॥ धर्मोणाधिगतो ये सत्वेदः सपरिहृणः
तेशिष्टा ब्राह्मणा जेत्या नित्यमात्मगुणान्विताः ॥ तेषामभिमतो यः स्याद्ब्रौतो वा स्मार्त एव हि ॥ स धर्मः कथितः
सद्भिर्नित्येषां मितिधारणं ॥ पुराणधर्मशास्त्राणिवेदानामुपग्रहणं ॥ एकस्माद्ब्रह्मविज्ञानं धर्मज्ञानं तथैक
ता ॥ धर्मजिता समानानां तत्प्रमाणं तस्मै ॥ धर्मशास्त्रपुराणानि धर्मज्ञाने पराः प्रजाः ॥ नान्यतो जायते धर्मो

कू० पु० गा०
१५८

ब्रह्मविद्यातु वैदिकीं तस्माद्दर्मपुराणं च प्रज्ञातव्यं मनीषिभिः इति कूर्मपुराणे व्यासगीतासु व्यास उवाच
एष वोभिहितः कृत्स्नो गृहस्थाश्रमवासिनां हिजातीनां परोधर्मो वर्तमाना निबोधनः द्विविधस्तु गृहीतेयः
साधकश्चाप्यसाधकः ॥ अध्यापनं याजनं च पूर्वस्याहुः प्रतिग्रहः ॥ कुसीदकृषिवाणिज्यं प्रकुर्वीत स्वयंकृतं
कृषेर्भावे वाणिज्यं तदभावे कुसीदकं ॥ आपत्कल्पस्त्वयैशेषः पूर्वोक्ता इह मध्यते ॥ स्वयं वा कर्षणं कुर्याद्वा
णिज्यं वा कुसीदकं ॥ कस्यापापी यसीदतिः कुसीदं तां विवर्जयेत् ॥ क्षात्रवृत्तिं पराभ्रातुं न स्वयंकर्षणं हिजा
तस्मात्सोत्रेण वर्तते तवर्तने मापदि हिजाः ॥ तेन वै वाण्यजीवंस्तवैश्वर्यवृत्तिः कृषिं व्रजेत् ॥ न कथंचन कुर्वीत ब्रा
ह्मणकर्म वा द्विकर्म ॥ लब्धलाभपितृन् देवान् ब्राह्मणांश्चापि पूजयेत् ॥ ते तु प्राप्तस्य वैदोषक्षपयंति न संशयः
यः देवेभ्यश्च पितृभ्यश्च दद्याद्भागं तु विशकम् ॥ विशेद्भागं ब्राह्मणानां कृषिं कुर्वन् न दुष्पति ॥ वणिक्प्रदद्याद्दिगु
रां कुसीदी त्रिगुणं पुनः ॥ कृषीवलोन दोणयुज्यते नात्र संशयः ॥ शिलोच्छ्रीचाप्याददीत गृहस्थः साधकः पुनः
विद्याशिल्पादयस्त्वन्ये बहवो वृत्तिहेतवः ॥ असाधकस्तु यः प्रोक्तो गृहस्थाश्रमसंस्थितः ॥ शिलोच्छ्रीतः
सकथितो गतिपरमविभिः ॥ अमृतताम्रवाजीवेन तनायुषश्चापि च ॥ अथाचिंत्यो दमृतमृतमैश्वर्यं त्वया चिंत्य ॥ कुरु लभान्य
को वा स्यात्कुशीलान्यक एव च ॥ चतुस्मा मापयेत्तेषां हि जाना गृहधिनाम् ॥ अहेहि को वापि भवेत् ॥ ॥ ॥

गमः
१५८

निक एव वा ॥ अथ नरनरो जेत्यो धर्मतो लोकजित्तम ॥ षट्कूर्मको भवेत्तेषां तृणारण्यः प्रवर्तते ॥ द्वाभ्यामेकश्चतु
र्थस्तु ब्रह्मसूत्रेण जीवति ॥ चतुर्थस्तु शिलोच्छ्रीचाप्यामग्निहोत्रपरायणः ॥ इष्टीः पार्वीयणा तीयाः केवला निवपे
॥ होनलोकहत्रे चर्तते वृत्तिहेतोः कथंचन ॥ अजित्तामशतं शुद्धाजीवेद्वाह्यराजीविकां ॥ वाचित्वा चापि
सद्यो नोपि तृन् देवास्तोषयेत् ॥ याचयेद्वा शुचीन्दतानु ननु तृणं त्वयतनं ॥ यस्तु द्वाभ्यां जनकत्वा गृहस्था
स्तोषयेत्सदा ॥ देवानपि तृणं विधिना शुभां यो निव्रजयसौ ॥ धर्मश्चार्थश्च कामश्च अयो मोक्षश्चतुष्टयः ॥ धर्मो
विहृद्ः कामः स्याद्वा ह्येणाना तु नेतरः ॥ यो यो धर्माय नात्मा र्थं सो र्थो न र्थस्त्वथेतरः ॥ तस्माद्दर्थं समासा
द्य दद्याद्देजुहयाज्जपे ॥ इति कूर्मोपरिभागे ॥ व्यास उवाच ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि दानधर्ममनुत्तमं ॥ ब्रह्मणाभि
हितं पूर्वं श्रुत्वा ब्रह्मवादिनां ॥ अथानामुदिते पात्रे श्रद्धया प्रतिपादितं ॥ दानमित्यभिनिर्दिष्टं भुक्तिमुक्ति
फलप्रदं ॥ यद्ददाति विप्रैश्चैभ्यः श्रद्धया परयायुतः ॥ तद्विद्वत्तमं ह्येन्ये शेषं कस्यापि रक्षति ॥ नित्यं नैमित्तिकं का
म्यत्रिविधं दानमुच्यते ॥ चतुर्थं विफलं प्रोक्तं सर्वदानात्तमोत्तमं ॥ अहृत्य हनियत्किंचिद्दीयते नुपकारिणे
अनुद्दिष्टफलं तत्पाद्वाह्यराणामनु नित्यकं ॥ यत्तु पापोपशान्त्यर्थं दीयते विदुषां करे ॥ नैमित्तिकं तदुद्दिष्टं

नंसद्विरनुत्तमम् ॥ अपत्यविजयैश्चर्यस्वर्गार्थं यत्प्रदीयते ॥ दानंतत्काम्यमाख्यातं मृषिभिर्धर्मचिंतकैः ॥ यदी
श्वरं श्रीणानार्थं ब्रह्मवित् सुप्रदीयते ॥ चेतसा भक्तियुक्तेन दानंतद्विमलं शुभं ॥ दानधर्मनिषेवेत पात्रमासा
द्यशक्तिः ॥ नुत्यस्येते हि सात्रं यत्तारयति सर्वतः ॥ कुरु श्वभक्तवसना दैव्यं यदतिरिच्यते ॥ अन्यथा दीयते
यद्दिनतद्दानं फलप्रदम् ॥ श्रोत्रियाय कुलीनाय विनीताय तपस्विने ॥ दत्तिस्थाप्य दरिद्राय प्रदेयं भक्तिपूर्वकं
यस्तु दद्यान्महीभक्त्या ब्राह्मणाय हिताग्रये ॥ स याति परमं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति ॥ इक्षुभिः सततां भूमिं
यवगोधूमशालिनीं ॥ ददाति वेदविदुषे स वै भूयो न जायते ॥ गोवर्म्ममात्रमपि वायो भूमिं संप्रयच्छति ॥ ब्रा
ह्मणाय दरिद्राय सर्वपापात् प्रमुच्यते ॥ भूमिदानात् परं दानं विद्यते नेह किंचन ॥ अन्नदानेन तत्र तत्त्वविद्याया
नंततोऽधिकं ॥ यो ब्राह्मणाय शान्ताय मुच्ये धर्मशालिने ॥ ददाति विद्यां विधिना ब्रह्मलोके महीयते ॥ द
द्याद्दहरहस्त्वन्नं श्रद्धया ब्रह्मचारिणे ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मस्थानमवाप्नुत ॥ गृहस्था यान्नदानेन फ
लमाप्नोति मानवः ॥ आममेवास्पदा तव दत्त्वाप्नोति परं कृतिम् ॥ वैशाखां पौर्णमास्यां तु ब्राह्मणान्स
प्तपंचवा ॥ उपास्य विधिना सम्यक् शुचिः प्रयतमानसः ॥ पूजयित्वा तिलैः कृष्णैर्मधुना च विशेषतः ॥ गं

रामः
१५८

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ श्रीकृष्णार्जुनसंवादे ॥ अर्जुन उवाच ॥ द्रुपदमुनिर्ब्रह्मविद्यायां युधिष्ठिर उवाच ॥ धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः ॥ मामकाः पांडवाश्चैव किमकुर्वत संजय ॥ १ ॥

यः प्रयच्छति ॥ स तेन कर्मणा पापीदहत्या सप्रमंकुलं ॥ यदि स्यादधिको विप्रः शीलविद्यादिभिः स्वयं ॥ तस्मै यत्ने
न दातव्यं अतिक्रम्यापि सन्निधिं ॥ योर्वितं प्रतिगृह्णाति रदात्यर्वितमेव च ॥ तावुभोगच्छतः स्वर्गनिरकतु विपर्य
ये ॥ न वार्यपि प्रपद्येत नास्तिके हेतुकेपि च ॥ न पारं वडेषु सर्वेषु नावेदविदिधर्मवित् ॥ अपूपं च हिरण्यं च गा
ममं पृथिवीं तिलान् ॥ अविद्यां प्रतिगृह्णा नो भस्मीभवति काष्ठवत् ॥ द्विजातिभ्यो धनं लिखेत्प्रशस्तेभ्यो द्विजोत्तमः
अपि राजन्यवैश्याभ्यां न तु भूदा कथं च न ॥ इति संकोचमन्विच्छेत्तने हेतुधनविस्तरं ॥ धनलोभप्रशतस्तु ब्राह्म
णादेव हीयते ॥ वेदानधीत्य सकलान्यतांश्च वापि सर्वशः ॥ न तां गतिं मवाप्नोति संकोचाद्या मवाप्नुयात् ॥ प्र
तिग्रहं नुचिर्न स्यात् यात्रार्थं तु समाचरेत् ॥ स्थित्यर्थादधिकं गृह्णा ह्यणो यात्यधोगतिं ॥ यश्च याचनको नि
त्पं न समुक्तस्य भाजनं ॥ पुद्गे जयति भूतानि यथा चौरस्तथैव सः ॥ गुरुभृत्यांश्चो जिहीर्य न अर्चिष्यन् देवता
तिथीन् ॥ सर्वतः प्रतिगृहीयान्न तु तृणैस्त्वयंततः ॥ एवं गृहस्थो युक्तोत्मा देवतातिथिपूजकः ॥ वर्तमानः सं
यतात्मा याति तत्परमंपदम् ॥ पुत्रे निधाय तत्सर्वं गत्वारण्यं तु तत्त्ववित् ॥ एकाकी विचरेन्नित्यमुदासीनः
समाहितः ॥ वर्तमानः संयतात्मा याति तत्परमंपदं ॥ एवः कथितो धर्मो गृहस्थानां द्विजोत्तमाः ॥ सा

रामः

१६९

तापतिष्ठे नियतं तथा नुष्ठापयेद्विज्ञानं ॥ इति देवमनादि मेकमीशं गृहधर्मैरपि पूजयेद्भजस्व ॥ समतीत्य ससर्वभूतियोर्निष्
कृतिं याति पुनर्नयाति जन्म ॥ इति कूर्मो गृहस्थाधर्मः ॥ वास उवाच ॥ एवं गृहाश्रमं स्थित्वा द्वितीयं भागमायुषः ॥ वातप्रस्थाश्रमं
गच्छेत्सदारः साश्रिरेव च ॥ निक्षेपमाय्यां पुत्रेषु गच्छेद्दुनमथापि वा ॥ दृष्ट्वापत्यस्य चापत्यं जर्जरीकृतविग्रहः ॥ शुक्लमक्षस्य पूर्वाह्ने प्रशस्ते
चोत्तरायणे ॥ गत्वारण्यं तु नियमान्यः कुर्यात्सु समाहितः ॥ फलमूलानि पूतानि नित्यमाहारमाहरेत् ॥ यदाहारो भवेन्नैनं पूजयेत्पि
तदेवताः पूजयेच्चातिथिं नित्यं निष्कम्बं स्नात्वा चाभ्यर्चयेत्सुरान् ॥ गृहादो हृत्य वा शीघ्रादहोसासान्समाहितः ॥ जटाश्रुविभृया
नित्यं नखलोमानि चोत्सृजेत् ॥ स्वाध्यायं सर्वदा कुर्यान्नियच्छेद्वाचमन्त्रतः ॥ अग्निहोत्रं च जुहुयात्सर्वयज्ञान्समाचरेत् ॥ मृत्युर्नैर्विविधैर्मध्यै
शाकमूलफलेन वा ॥ वीरवासा भवेन्नित्यं स्नायाच्चित्रवर्णं शुचिः ॥ सर्वभूतानु कं पी स्यात्प्रतिग्रहविवर्जितः ॥ दर्शनयो
र्णमासेन यजेत नियतं द्विजः ॥ ऋक्षेष्टाग्रायणो चैव चातुर्मास्यानि चाहरेत् ॥ उत्तरायणं च क्रमशो दक्षायणं न संव
च ॥ वासंतशारदेर्मध्यैर्मृत्युन्तेः स्वयमाहूतैः ॥ पुरोडाशांश्च नृश्वैव विधिवन्तिर्वपेत्पृथक् ॥ देवताभ्यश्च तसु ध्यावन्मु
मेध्यतरं हविः ॥ शेषं समुपभुंजीत लवणं च स्वयंकृतं ॥ वर्जयेत्तमधुमासानि भौमानि करवानि च ॥ भस्म एणकरकं च
वश्लेष्मातकफलानि च ॥ न कालकृष्टमश्लीयादुत्तृष्टमपिकेनचित् ॥ न ग्रामजातान्यात्रेपि पुष्पाणि च फलानि
च ॥ श्रावणेनैव विधिनावहीत्यरिचरेत्सदा ॥ न दुह्येत्सर्वभूतानि निर्द्वन्द्वानि भयो भवेत् ॥ न नक्तं किंचिदश्लीयाद्रात्रौ

ध्यानपरोभवत् ॥ जितेन्द्रियो जितक्रोधस्तत्त्वज्ञानैकचिंतकः ॥ ब्रह्मचारी भवेन्नित्यं न पत्नीमभिसंश्रयेत् ॥ यस्तु पत्न्या वनं
गत्वा मैथुनं कामतश्चरेत् ॥ न ब्रतंतद्वेत्तस्य प्रायश्चित्ती भवेत् यते द्विजः ॥ तस्य योजायते गर्भो न स स्पृशे भवे द्विजैः ॥ न वेदेषु
धिकारोऽस्तद्विषये भवेत् ॥ अधः शयीत नियतं सावित्री जपतत्परः ॥ शरणः सर्वभूतानां संक्षिभागरतः सदा ॥ परिभाग
मृषाभागे निद्रालसं विवर्जयेत् ॥ एकाग्रित्तिकेतस्या त्प्रोक्षितं भूमिमाश्रयेत् ॥ मृगैः सह चरेद्दंतसैः सहैव च संवसे
त् ॥ शिलायां शर्करायां वा ससयीत समाहितः ॥ सद्यः प्रक्षालको वा स्यान्माससंचयिकोऽपि वा ॥ वस्त्रासनिकयो वा स्यात्
समानि च य एव वा ॥ त्यजेदाश्वयुजे मासि तु त्यक्तपूर्वसंचितम् ॥ जीर्णानि चैव वा सासि शाकमूलफलानि च ॥ दन्तो
लूषलको वा स्यात्कपोतीं वृत्तिमाश्रितः ॥ अश्वकुहो भवेद्वापि कालपक्षभुगे व वा ॥ नक्तं चान्नं समश्रीयात् दिवा चाह्नयेत्
क्ततः ॥ चतुर्थकालिको वा स्यात्पादाप्यष्टककालिकः ॥ चान्द्रायणविधानैर्वा शुक्ले रुद्धे च वर्तयेत् ॥ पक्षांतयोर्वाप्यश्रीयात्
यवो गन्धकथिता सहितं पुष्पमूलफलैर्वापि केवलैर्वर्तते सदा ॥ स्वाभाविकैः स्वयंशीलेर्धिरवानसमतो स्थितः ॥ भूमौ वा परि
वर्तते तिष्ठेद्वा प्रपदेर्दिनं ॥ स्थानासनाभ्यां विहरेन्न कुचिद्देयं मुत्सृजेत् ॥ ग्रीष्मे पंचतपास्तु स्याद्दृष्टस्वभावावकाशकः ॥ आ
द्रवासास्तु हेमन्ते क्रमशो वर्द्धयत्तपः ॥ उपस्पृशेत्त्रिषवर्णां पितृन् देवांस्तु तर्पयेत् ॥ एकपादेन तिष्ठेत्तमरीचिर्वापि वेत्सदा
पंचाग्निभूमिपो वा स्याद्दुष्पयः सोमपोथवा ॥ पयःपिवेच्छुक्तपक्षेक्षपक्षे च गोमयं ॥ शीर्षपर्णासनो वा स्यात्कुशो

रामः
१६३

र्वावर्तयेत्सदा ॥ योगाभ्यासरतश्च स्याद्द्राध्यायी सदा भवेत् ॥ अथर्वशिरसो ध्येता वेदांताभ्यासरतत्परः ॥ यमासेवेतस
ततं नियमाच्चापि पालयेत् ॥ कृष्णाजिनी तृतीयस्तु शुक्लपवीतिवान् ॥ अथवा ग्रीसमारोप्य स्वात्मनि ध्यानतत्परः
अनग्निरतिकेतस्या न्नित्यं भोक्षपरायणः ॥ तापसेखे वृद्धेषु यात्रिकं भैक्षपमाहरेत् ॥ ग्रहमेधिसु चान्येषु द्विजेषु व
नवासिषु ॥ ग्रामादाहृत्य च श्रीयात् ॥ अष्टौ ग्रामान् च नेव सन ॥ प्रतिग्रहपुटे नैव पाणिना फलकेन वा ॥ विविधाश्चोप
निषद आत्मसंसिद्धये ज्ञापेत् ॥ विद्याविशेषां सावित्रीं रुद्राध्यायं तथैव च ॥ महाप्रास्थानिकं वा संकुर्यादनशनं तु
वा ॥ अग्निप्रवेशमन्यद्वा ब्रह्मार्पणविधौ स्थितः ॥ येऽत्र सम्यग्निममाश्रमं शिवं संश्रयं त्य शिवपुंजनाशनम् ॥ तेषां
संतिपदमैश्वर्यपदं यांति यत्र जगतोऽस्य संस्थितिः ॥ इति कर्मपुराणे वानप्रस्थाश्रमधर्मः ॥ व्यास उवाच ॥ एवं नाश्र
मो ह्यत्वा तृतीयं भागमायुषः ॥ चतुर्थमायुषो भागं सन्मासेन न येत्युमान् ॥ अमी आत्मानि संस्थाप्य द्विजः प्रव्रजितो
भवेत् ॥ योगाभ्यासरतः शांतः प्राणायामपरायणः ॥ यदा मनसि संजातं वैतृष्यं सर्ववस्तुषु ॥ तदा स न्यासमि
च्छंति पतितः स्याद्विपर्यये ॥ प्राजापत्यं निरूप्येष्टिमाग्नेयामथ पुनः ॥ दंतः शुक्लकषायो सो ब्रह्माश्रममुपाश्र
येत् ॥ तान स न्यासिनः केचिद्देवस न्यासिनः परे ॥ धर्मसंन्यासिनश्चात्ये त्रिधा ते परिकीर्तिताः ॥ यः सर्वसंगान्नि

७ वा

व

मुक्तो निर्द्वन्द्वश्चैव निर्भयः प्रोच्यते स तु संन्यासी मुमुक्षुर्विजितेन्द्रियः यस्त्वग्निनात्मा सात्त्वत्वा ब्रह्मा र्पणं प
 रोद्विजः स तेयः सर्वसंन्यासी ब्रह्म यत्त परायणः त्रयारणामपि चैतेषां तानी चाप्यधिकोमतः न तस्य विद्यते
 कार्यं न लिङ्गं वा विपश्चितः निर्म्ममो निर्भयः शान्तो निर्द्वन्द्वः पराभोजनः जीर्णकोपी न वा सास्यान्नग्नौ वा ध्यान
 तत्परः ब्रह्मचारी निराहारो ग्रामादन्नं समाहरेत् अध्यात्मवति वासीत निरपेक्षो निरा मिषः आत्मनैव
 सहायेन सुखार्थं विचरोद्विह नाभिनन्देत् मरणं नाभिनन्देत् जीवनं कालमेव प्रतीक्षेत् निर्देशं भूतको यथा ना
 ध्येत व्यंन वक्तव्यं श्रोतव्यं वा कथंचन एवं ज्ञान परो योगी ब्रह्मभूया य कल्पते एकवासाथ वा विद्वान्कोपी नाघा
 दनोऽपि वा मुंडी शिखी वा धर्मवेत्ति दंडी निःपरिग्रहः कषायवासा स ततं ध्यानयोग परायणः ग्रामांते वृ
 क्षमूले वा वसेद्देवालयेऽपि वा समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः भैक्ष्ये व वर्तयेन्नित्यं नैकान्तादी
 भवेत्कचिन् यस्तु मोहेन चालस्यादेकादी च भवेद्यतिः न तस्य निष्कृतिः कापि धर्मशास्त्रेषु कथ्यते राग
 द्वेष विमुक्तात्मा समलोष्टाश्मकांचनः प्राणिहिंसा निवृत्तश्च मौनी स्या निःपरिग्रहः दृष्टिपूतं न्यसेत्पादं

वस्त्रपूतं जलं पिबेत् सत्यपूतां वदेद्वाचं मनः पूतं समाचरेत् नैकत्र निवसेद्देशे वर्षातो न्यत्र भिक्षुकः स्नान
 शौचपरो नित्यं कमण्डलुकरः शुचिः ब्रह्मचर्यरतो नित्यं घनवासरो भयेत् मोक्षशास्त्रेषु निरतो ब्रह्म
 सूत्री जितेन्द्रियः दंभाहंकारनिर्मुक्तो निर्दोषो मुमुक्षुर्विजितः आत्मज्ञानगुणोपेतो याति मोक्षमवाप्नुयात् अ
 भ्यसेत्सततं वेदं प्राणावाय्वसनासनं स्नात्वा च शरीरं ध्यानेन शुचिर्देवा लयादिषु यज्ञोपवीती प्रांतात्मा
 कुशपाणिः समाहितः ध्येत काषायवसनो भस्म ध्वजतनूक हः अधियज्ञं ब्रह्म जपेदधिदैविकमेव च
 आध्यात्मिकं च सततं वेदांताभिहितं च यत् पुत्रेषु वायुनिवसन् ब्रह्मचारी यतिर्मुनिः वेदमेवाभ्यसेन्न
 त्वं स याति परमां गतिं अहिंसा संत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यं ततः क्षमा दया च संतोषो व्रतान्यस्य विशेषतः वेदांत
 तान निष्ठो वा पंचयज्ञान् समाहितः कुर्यादहरहस्त्रात्वा भैक्ष्यान्नेनैव तेन हि होममंत्रान् जपेन्नित्यं काले
 काले समाहितः स्वाध्यायं चान्वहं कुर्यात्सावित्रिसंध्योर्जपेत् ध्यायेत् सततं देवमेकं ते परमेश्वरम्
 एकांते वर्जयेन्नित्यं कामं क्रोधं परिग्रहं एकवासा द्विवासा वा शिखी यज्ञोपवीतिवान् कमंडलुकरो विद्वान्निदं

कू. पु. रा.
१६४

डीयातित्यरं॥ इतिकूर्मयतिधर्मे आसउवाच॥ एवंस्वाश्रमनिष्ठानांयतीनांनियतात्मनां॥ भैक्ष्येणवर्त्तनंप्रो
क्तंफलमूलैरथापिवा॥ एककालंचरेदैक्ष्यंनप्रसज्येतविस्तरे॥ भैक्ष्येषुसक्तोहियतिर्विषयेष्वपिमज्जति॥ सप्रोगारच
रेदैक्ष्यमलाभेनपुनश्चरेत्॥ प्रक्षाल्यपात्रेभुंजीयादद्भिःप्रक्षालयेत्ततः॥ अथवाप्यदुषादयपात्रेभुंजीतनित्यशः॥
भुक्त्वातुसंत्यजेत्पात्रंपात्रात्पात्रमलोलुपः॥ विधुमेसन्नमुशलेमंगारेभुक्तवर्जने॥ वृत्तेसरावसंपातेभिदोनि
नित्यंयतिश्चरेत्॥ गोदोहमात्रंतिष्ठेत्कालंभिक्षुरधोमुखः॥ भिक्षेत्पुनःसकृत्तृप्तीमादद्यावाग्यतांशुचिः॥ प्र
क्षाल्यपाणीपादौचसमाचम्ययथाविधि॥ आदित्यदर्शयित्वान्नंभुंजीत्प्राङ्मुखो नरः॥ कृत्वाप्राणाहुतिंपंचग्रासा
नष्टौसमाहितः॥ आचम्यदेवंब्रह्मणंध्यायीतपरमेश्वरं॥ अलावृंदारुपांतंचमृण्मयंवैणवंतथा॥ यतेश्चत्वारि
पात्राणिमनुराहप्रजापति॥ प्राग्गोत्रेपररात्रेचमध्यरात्रेतथैवच॥ संध्यास्वह्रिविशेषेणचिंतयेन्नित्यमीश्वरं॥ कृ
त्वाहृत्यप्रनिलयेविश्वारब्धंविश्वसंभवं॥ आत्मानंसर्वभूतानांपरस्मात्तामसःस्थितं॥ सर्वस्याधारमव्यक्तमानं
दुज्योतिरव्ययं॥ प्रधानपुरुषातीतमाकाशंदहनंशिवं॥ तदंतःसर्वभूतानामीश्वरंब्रह्मरूपिणं॥ ध्यायेदनादिम
हेतुमानन्दादिगुणालयम्॥ महंतंपुरुषंब्रह्मब्रह्माणंसत्यमव्ययम्॥ सितेतरारुणाकारमहेशंविश्वरूपिणं॥
त्र्यंकारांतेऽथवात्मानंसंस्थाप्यपरमात्मानि॥ आकाशेदेवमीशानंध्यायीतकाममध्यगं॥ कोरणंसर्वभूता

रामः
१६४

नामानंदैकसमाश्रयं॥ पुत्राणांपुरुषंशंभुंध्यायन्मुच्येतबंधनात्॥ यद्वागुहायांप्रकृतौजगत्संमोहनालये॥ विचिंत्यपरमं
व्योमसर्वभूतैककारणं॥ जीवनंसर्वभूतानांयत्रलोकःप्रलीयते॥ आनंदंब्रह्मणःसूक्ष्मंयत्प्रपतिमुमुक्षुवः॥ तन्मध्योनि
हितंब्रह्मकेवलज्ञानलक्षणं॥ अनंतसत्यमीशानंविचिंत्यासीतसंयतः॥ गुह्यादुद्यतमंज्ञानंयतीनामेतदीरितं॥ योवर्ति
ष्ठेतसितंतसोश्नुतेयोगमैश्वरं॥ तस्माध्यानपरोनित्यमात्मविद्यापरायणः॥ ज्ञानंसमभ्यसेद्ब्रह्मयेनमुच्येतबंधनात्॥ म
न्वानोपृथवात्मानंसर्वस्मादेवकेवलं॥ आनंदमक्षरंब्रह्मध्यायीत्वंचपुनःपरं॥ यस्माद्भवन्तिभूतानियद्भूतानंप्र
जायते॥ सतस्मादीश्वरोदेवःपरस्ताद्योविवस्वतः॥ यदंतरेतेत्कमलंशाश्वतंशिवमव्ययं॥ यद्वाहस्तत्परोयस्तुसदेव
स्तुमहेश्वरः॥ ब्रूतानियानिभिदराणांतथैवोपब्रूतानिच॥ एकैकातिक्रमेतेषांप्रायश्चित्तंविधीयते॥ उत्पतंतुस्त्रि
यंकामानप्रायश्चित्तंसमाहितः॥ प्राणायामसमायुक्तंकुर्यात्सीतपनंशुचिः॥ ततश्चरेत्तनियमान्कृष्टसंयत
मानसः॥ पुनराश्रमागम्यचरेद्भिक्षुरतंदितः॥ नधर्मयुक्तमनृतंहिनस्तीतिमनीषिणा॥ तथापिचनकर्तव्यः
प्रसंगोह्येकदारुणः॥ एकरात्रोपवासश्चप्राणायामशतंतथा॥ कर्तव्यंयतिनाधर्मलिप्सुनापरमायततः॥ अ
त्यंतापहृवेनापिनकार्यंस्तेयमन्यतः॥ स्तेयादनाधिकःकश्चिन्नाधर्मोस्तीतिहिस्मृतिः॥ हिंसाचैवापरोदु

कृ. ५. ए.
१६५

शयाचात्मज्ञाननाशिनी॥ यदेतद्गुणं नाम प्राणाद्येतेव हि श्वराः सतस्य हरति प्राणान्न यो यस्य हरते धनं
एवं कृत्वा सदुशमाभिन्नवृत्तौ ब्रूता च्युत॥ भूयो निर्वेदमापन्नश्चरेद्विष्णुर्दितः॥ अकस्मादेव हि सांतुय
दिभिरुक्तसमाचरेत्॥ कुर्यात्कुर्यात्तिथेः कुर्यात्वा न्द्रायणमथापि वा॥ स्कंदे दिन्द्रियदोषत्वात्प्रियं दृष्टायति
यी॥ तेन धारयितव्या वे प्राणायामास्तुष्टौ दुःश॥ दिवा स्कंदे विरात्रं वे प्राणायामं तथैव च॥ एकां तमध
मांसं धानं वश्चादु तथैव च॥ अत्यक्षलवणं चोक्तं प्राजापत्यं विशोधनं॥ ध्याननिष्ठस्य सततं नश्यते स
र्वपातकाः॥ तस्मान्महेश्वरं ज्ञात्वा तद्धानं परमो भवेत्॥ यद्ब्रह्म परमं ज्योतिः प्रतिष्ठाक्षरमव्ययं॥ यो तत्रापरमं ब्रह्म स
वितेत्यो महेश्वरः॥ एष देवो महादेवः केवलः परमः शिवः॥ तदेवाक्षं महादेवाद्यातिरिक्तं॥ तदेवाक्षरमद्वैतं तदादित्यं
परंपरं॥ यस्मात्प्रहीयते देवः स्वधाग्निज्ञानसंज्ञिते॥ आत्मयोगाद्ध्येतत्वे महादेवस्ततः स्मृतः॥ नो न्यदेवान्मा
हादेवाद्यातिरिक्तं प्रपश्यति॥ तमेवात्मानमन्वेति स याति परमं पदम्॥ मन्यंते ये स्वमात्मानं विभिन्नं परमेश्व
रात्॥ न ते पश्यन्ति तदेवं वृथा तेषां परिश्रमः॥ एकमेव परंब्रह्म वितेत्यंतत्त्वमव्ययं॥ स देवस्तु महादेवो नै

रामः
१६५

तद्विज्ञाय वदते॥ तस्माद्यते तसततं यतिः संयतमानसः॥ ज्ञानयोगरतः शांतो महादेवपरायणः॥ एष वः कथि
तो विप्राय तीनामाश्रमः शुभः॥ पितामहे न विभुना मुनीनां धूर्वमीरितः॥ सत्पुत्रशिष्ययोगीभ्यो दद्याद्विरमनु
जमं॥ ज्ञानं स्वयं भुवा प्रोक्तं यतिधर्माश्रयं शिवं॥ इति मतिनियमानामेतदुक्तं विधानं पशुपतिपरितोषं यद्भवेदे
कहेतुः॥ न भवति पुनरेषां संभवो वा विनाशः॥ प्रणिहितमनसो ये नित्यमेवाचरन्ति॥ इति कूर्मयतिधर्मे
व्यास उवाच॥ अतः परंप्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तविधिं शुभं॥ हिताय सर्वविप्राणां दोषाणां मपनुत्तये॥ अकृत्वा वि
हितं कर्म कृत्वा निंदितमेव वा॥ दोषमाप्नोति पुरुषः प्रायश्चित्तं विशोधनं॥ प्रायश्चित्तमकृत्वा न तिष्ठेद्ब्राह्मणः क
चित्॥ यदाहुर्ब्राह्मणाः शान्ता विद्वंसस्तसमाचरेत्॥ वेदार्थवित्तमः शांतो धर्मकामो गतिमान्निजः॥ स एव स्यात्
परो धर्मेयित्ते कोपिव्यवस्यति॥ अनाहिताग्नेयो विप्रास्त्रयो वेदार्थपारगाः॥ यद्भूयुर्धर्मकामास्तैस्तत्तमं ध

क. पु. ला.
१६६

मंसाधनं ॥ अनेकधर्मशास्त्राङ्गुहापोहविशारदा ॥ वेदाध्ययनसंपन्नाः सप्रैतेपरिकीर्तिताः ॥ मीमांसात्यायतन
तावेदांतकुशलादिजाः ॥ एकविंशतिसंख्याताः प्रायश्चित्तविदंतिवै ॥ ब्रह्महत्यापस्तनो गुरुतत्पगएववा
महापातकिनस्तैरेयश्चतैः सह संवसेत् ॥ संवत्सरं तु पतितैः संसर्गं कुर्वते तु यः ॥ यानशक्त्वा सने नित्यं
तानि वेपतिता भवेत् ॥ याजनं यो निसंभवतथेवाध्यापनं द्विजः ॥ कृत्वा सद्यः पतज्जानन् सहभोजनमेव च ॥
अविज्ञानाच्च यो मोहात् कुर्यादध्यापनं द्विजः ॥ संवत्सरोपपतितं सहाध्ययनमेव च ॥ ब्रह्महत्यादोदशाद्यानिकु
टीं कृत्वा वने वसेत् ॥ भैक्षपाशात्मविमुद्यर्थं कृत्वा वा शिरो ध्वजं ॥ ब्राह्मणानेव सथाने सर्वान् देवागाराणि
वर्जयेत् ॥ विनिंदन् स्वयमात्मानं ब्राह्मणं च संस्मरन् ॥ असंकल्पितयोग्यानि सप्रागाराणिसंविशेत् ॥ वि
धुमैः शनैर्केनित्यं यद्गुरेभुक्तवर्जने ॥ एककाले चोद्देष्टुं दोषं विद्यापयन्तृणां ॥ अन्यमूलफलेष्वपि
वर्जयेत् ॥ यद्देव्यमाश्रितः ॥ कपालपाणिः स्वदागी ब्रह्मचर्यपरायणः ॥ पूर्यते तु द्वादशे वर्षे ब्रह्महत्याव्यपोहति ॥
अकामतः कृते पापे प्रायश्चित्तमिदं शुभम् ॥ कामतो मरणाद्युद्धिर्ते यानान्येन केनचित् ॥ कुर्यादिन

रामः
१६६

शनं चाथ भृगोः पतनमेव वा ॥ ज्वलंतं वा विशेदग्निं जलं वा प्रविशेत् स्वयं ॥ ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा सद्यः प्राणान्यरित्यजेत् ॥ ब्र
ह्महत्यापदेनोदार्थं मन्तरावा मृतस्य तु ॥ दीर्घमया विनं विप्रं कृत्वा नाम यमेव तु ॥ दत्वा चान्नं सुदुर्भिक्षे ब्रह्मत्यां व्यपोह
ति ॥ अश्वमेधावभृथके स्नीत्वा वा मुद्यति द्विजः ॥ सर्वस्वं वा वेदं विदे ब्राह्मणाय प्रदाय तु ॥ सरस्वत्या स्वरुणया संगमेलो कवि
श्रुते ॥ मुद्येत त्रिषण्वं स्नातस्त्रिषण्वो पोषितो द्विजः ॥ गत्वा रामेश्वरं पुण्यं स्नात्वा चैव महोदधौ ॥ ब्रह्मचर्यादिभिर्युक्तो दृष्ट्वा रु
द्रं विमुच्यते ॥ कपालमोचनं नाम तीर्थं देवस्य मूलिनः ॥ स्नात्वा भर्ग्यपितृन् भक्त्या ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ तत्र देवाधिदेवेन भैर
वेणामितोजसा ॥ कपालं स्थापितं पूर्वं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥ समभ्यर्च्य महोदेवं तत्र भैरवरूपिणं ॥ तर्पयित्वा पितृन् स्नात्वा मुच्य
ते ब्रह्महत्याया ॥ इति कूर्मवृक्षत्या प्रायश्चित्तं ॥ अथ यजुर्वेदः ॥ कथं देवेन रुद्रोऽप्यंशं करेण तितेजसा ॥ कपालं ब्रह्मणः पूर्वं म
स्थापितं देहजं भुवि ॥ वासुदेवा च शृणुध्वमृषयः पुण्यां कथां पापघ्नां शिनीं ॥ महात्म्यं देवदेवस्य महोदेवस्य धीमतः
पुरा पिता महोदेव मे रुद्रं गे म हर्षय ॥ प्रोचुः प्रणम्य लोकादि किमेकं तत्त्वमवययं ॥ समाययामहेशस्य मोहितो लोकसंभ
वः ॥ सुविताय परं भावं ब्राह्मदेवर्षिणां तदा ॥ अहं जातो जगद्योनिः स्वयं भूरेक ईश्वर ॥ अनादिमत्परं ब्रह्म मामभ्यर्च्य विमु

रु. प्र. ग.
१६९

ज्योतेः अहं हि स देवातां प्रवर्तकनिवर्तकः न विद्यते चास्पधिको मत्तोलोकेषु कश्चन ॥ तस्यैवं मन्यमानस्य यत्ने नारायणांशजः
प्रोवाच ब्रह्मसत्त्वाकं रोषवान् रविलोचनः ॥ किं कारणमिदं ब्रह्म नुवर्तते तव सांप्रतं ॥ अज्ञानं योगयुक्तस्य न त्वे
तदुचितं मम ॥ अहं कर्ता हिलोकांतां यज्ञो नारायणः प्रभुः ॥ न मां मृतेऽस्य जगतो जीवनं संभवेत् क्वचित् ॥ अहमेव
परं ज्योतिरहमेव परागतिः ॥ मत्प्रेरितेन भवता सृष्टं भुवनमंडलं ॥ एवं विवदमानो तौ परस्परं नयेषिणौ ॥ आ
जगमुर्यत्र तौ देवो वेदाश्च त्वार एव हि ॥ अन्विष्य देवं ब्रह्माणं यज्ञात्मानं च संस्थितं ॥ प्रोचुर्सेविष्यद्दुदयो यदा खं
परमेष्ठिनः ॥ अग्रे वदुवाच ॥ यस्मिन् स्थिता निभूतानि यस्मात्सर्वं प्रवर्तते ॥ यदा हस्तत्परं तत्त्वं स देवः स्यान्महेश्व
रः ॥ यजुर्वेदुवाच ॥ येनेदं भ्राम्यते चक्रं सदा काशांतरं शिवं ॥ योगिभिर्विद्यते तच्च महादेवः सशंकरः ॥ यो यत्तैरिव
लेशी शो योगेन च समर्थते ॥ यमादुरीश्वरं देवं स देवः स्यात्पुनाधृक् ॥ सामवेदुवाच ॥ येनेदं भ्राम्यते चक्रं
सदा काशांतरं शिवं ॥ योगिभिर्विद्यते तच्च महादेवः सशंकरः ॥ अथर्ववेदुवाच ॥ यं प्रपश्यति देवं शंयतं तोयतयः परं
महेशं पुरुषं रुद्रं स देवो भगवान्भवः ॥ एवं स भगवान्ब्रह्मा देवानां मीरितं शुभं ॥ श्रुत्वा ह प्रहसन् वाक्यं विश्वा
त्मापि विमोहितः ॥ कथं तत्परमं व्योम सर्वसंगविवर्जितं ॥ रमते भार्यया सार्द्धं प्रमथे श्रोति शर्विते ॥ इतीरि

रामः
१६९

तेय भगवान्प्राणवात्मा सनातनः ॥ अमूर्तो मूर्तिमान्भूत्वा वाचः प्राह पितामहं ॥ प्रणवदुवाच ॥ न ह्येष भगवान्पत्न्या
स्वात्मनो व्यतिरिक्तया ॥ कदाचिद्रमते रुद्रस्तद्दृशो हि महेश्वरः ॥ अयं स भगवतीशः स्वयं ज्योतिः सनातनः ॥ स्वानंद
भूता कथिता देवी नंदामिका शिवा ॥ इत्येवमुक्ते च तदा यजमूर्तिरजस्य च ॥ ना जानमगमन्नाशमीश्वरस्येवमाय
या ॥ तदंतरे महज्ज्योतिर्विरंचिर्विश्वभावनः ॥ प्रापश्यद्दुतं दिव्यं पूरयत्त गगनांतरं ॥ तन्मध्यसंस्थं विमलं मंडलं
तेजसोज्वलं ॥ व्योममध्यगतं शुभ्रं प्रादुरासीद्द्विजोत्तमाः ॥ सदृष्टा तु वनं दिव्यमूर्द्धलोकपितामहः ॥ तेन तन्मंड
लं घोरमालोकयदनिंदितं ॥ प्रज्वालयति कोपेन ब्रह्माणः परमं शिवं ॥ क्षणादहत् महान् पुरुषो नीललोहितः ॥
त्रिशूलपिंगलो देवो नागयज्ञोपवीतिवान् ॥ तं प्राह भगवान्ब्रह्मा शंकरं नीललोहितं ॥ जानामि पूर्वं भगवन्लला
टे देवशंकरं ॥ प्रादुर्भावं महेशानमामतः शरणं व्रजे ॥ श्रुत्वा स गर्ववचनं पश्यो नैरथेश्वरः ॥ प्राहिणोत्पुरु
षं कालं भैरवं लोकदहकं ॥ स हत्वा सुमहद्युद्धं ब्रह्माणालो कभैरवः ॥ चकर्त तस्य वदनं विरिंचस्याथ पंचमं ॥ निहं
त वदनो देवो ब्रह्मा देवं न शंभुना ॥ ममारकेशयोगेन जीवितं प्राप विश्वरुतः ॥ अथान्वपश्यद्गिरिशं मंडलांतरं

॥ कृ. पु. ए. ॥

१६८

स्थितं समासीदमहादेवामहादेवं सनातनम् ॥ भुजंगराजकलयंचंद्राक्षवभूषणम् ॥ कोटिस्त्रयप्रतीकांशजगत्पूरवि
राजितम् ॥ शाहलक्ष्मवसनंदिव्यमाल्यविभूषितम् ॥ त्रिमूलपाणिदुःखेशं योगिनं भूतिभूषणम् ॥ यमंतरायोगनि
शाः प्रपश्यन्ते हे दीश्वरम् ॥ तमादिदेवं ब्रह्माणं महादेवं दर्शयस्व ॥ यस्य सा परमा देवी शक्तिरकाशगामिनी ॥ सनि
तैश्चर्ययोगात्मा महेशो दृश्यते किल ॥ यस्य शोषजगदीजं विलयं याति मोहनम् ॥ सकृत्प्रमाणां प्राप्नोति एत
रुद्रः खलु दृश्यते ॥ येषामन्वारनिर्गतान् स्वभक्तानेव केवलम् ॥ विमोचयति लोकानां नायको दृश्यते किल ॥ यस्य
वेदविदः शास्त्रानिर्वहन्त्यन्वारिणः ॥ विदंति विमलैस्तं समांभुर्दृश्यते किल ॥ यस्य ब्रह्मादयो देवाः कृष्णयो ब्र
ह्मवादिनः ॥ अर्चयन्ति सदा लिंगं विवेशः खलु दृश्यते ॥ यस्य शोषजगत्सृष्टिर्विज्ञानतरुणी श्वरी ॥ नमुंचन्ति स
दापार्थिवं करः सविलोक्यते ॥ विद्यासहायो भगवान्मस्य सोमं उलान्तकः ॥ हिरण्यगर्भपुत्रो सावीश्वरो दृश्यते एष
पुष्पायदिवापत्रं यत्पादपुगले ॥ दत्वा तरति संसारं रुद्रेणैव दृश्यते किल ॥ सन्निधानेन सकलं नियम
तिसनातनम् ॥ कालः किल स योगात्मा कालकालोद्य दृश्यते ॥ जीवनं सर्वलोकानां त्रैलोक्यस्यैकभूषणं

॥ प्र. ॥

१६८

सोमः स दृश्यते देवः सोमो यस्य विभूषणम् ॥ देव्या सहस्रदासा द्वायस्य योगः स्वभावतः ॥ गीयते परमा मुक्तिर्मा
हा देवः स दृश्यते ॥ योगिनो योगतत्त्वज्ञा विद्योगाभिमुखानि शम् ॥ योगंध्यायन्ति देव्या सो योगी स दृश्यते किल ॥ स
चान्दीक्षमहादेव्या महादेवं सनातनम् ॥ वरासने समासीनमवाप्स्य परमां स्मृतिं लब्ध्वा माहेश्वरीं विद्यां संस्मृतिं भा
वानजः ॥ तोषयामास वरदं सोमं सोमार्द्रभूषणम् ॥ नमो देवाय महते महादेवे नमो नमः ॥ नमः शिवाय शान्ताय शिवायैश
नये नमः ॥ नमो ब्रह्मणे तुभ्यं विद्यायै ते नमो नमः ॥ नमो मूलप्रकृतये महेशाय नमो नमः ॥ नमो विज्ञानदेहाय चित्तये च नमो
नमः ॥ नमस्ते कालकालायै नमो नमः ॥ नमो नमो स्तुतयै रुद्रायै ते नमो नमः ॥ नमो नमस्ते कालाय यमायै ते न
मो नमः ॥ नियन्ते सर्वकार्यं एतौ सोमितायै नमो नमः ॥ नमो स्तुते प्रकृतये नमो नारायणाय च ॥ योगदायै नमस्तुभ्यं योगि
नां गुरवे नमः ॥ नमः संसारनाशाय संसारोत्पत्तये नमः ॥ नित्यानन्दा विभवे नमो स्वानन्दरूपिणे ॥ नमो कार्प्यविहीनाय वि
द्यप्रकृतये नमः ॥ नमो प्रकृतये तुभ्यं तदंतः संस्थिताय ते ॥ नमस्ते योमसंस्थाय योमशक्तये नमो नमः ॥ इति सोमा
द्युक्तेनेशं प्रणम्य पितामहः ॥ पपातदं बुद्धमौ गुणैश्च शतरुद्रियम् ॥ अथ देवो महादेवः प्राणनातिहरो हरः प्रोवाच

यत्र

कूर्मपुराण

१६८

त्याप्यहस्ताभ्यां ॥ तोस्मितवसांप्रतः ॥ दत्वा तस्मै परं योगं मे ॥ यद्यप्यमृतं महत् ॥ प्रोवाचाये स्थितं रुद्रं नीललोहितभीष्मं ॥
एष ब्रह्मास्पजगता प्रथमः परिकीर्तितः ॥ आत्मनो रक्षणीयस्ते गुरुर्ज्येष्ठः पिता तव ॥ अयं पुराणः पुरुषो न हंतव्यस्त्वयामव ॥
स्वयोगैश्चर्यमाहात्म्यान्नामेव शरणं गतः ॥ अयं च यतो भगवान्सर्वो भवता नवः ॥ शान्तिं तस्थो विस्वम्पधारणीं शिस्त्य ॥
या ॥ ब्रह्महत्या अपो हार्थं ब्रतं लोके प्रदर्शयन् ॥ चरस्व सततं भिक्षां संस्थापय स्वचदिजान् ॥ हस्तेन दुक्ता वचने भगवान्परमेष्ठिनः ॥
स्थाने स्वाभाविकं दिव्यं यो तत्परमं पदं ॥ ततः स भगवानीशः कपर्दी नीललोहितः ॥ याह्या मासवदनं ब्रह्मणः कालभैरवम् ॥
चरत्वं पापनाशार्थं ब्रतं लोकहिता वरं ॥ कपालहस्ते भगवान्भिक्षां गृह्णातु सर्वतः ॥ उत्कैवंप्राप्तिं लोके न्यां ब्रह्महृत्वेति वि ॥
क्रतो दंष्ट्रा करालवदनं ज्वालामालातिभीषणम् ॥ यावद्दाराणसी दिव्यां पुरीं मेघगमिष्यति ॥ तोक्छुभीषणं कालमन्य ॥
छस्वशूलिने ॥ एवमाभाष्य कालाग्निं प्राह लोकमहेष्ठिनः ॥ अटस्वलोकान्खिलां भिक्षार्थी मन्त्रियोगतः ॥ यदा इक्ष्वासि देवेश ॥
नारायणमनामयं ॥ तदा सौ वक्षति स्पष्टमुपायं पापशोधने ॥ स देवदेवता वाक्यमाकर्ण्य भगवान्हरः ॥ कपालपाणि विष्णुत्वा ॥
चचार भुवनत्रयं ॥ आस्थाय विरुतं वेधं दीप्यमानं स्वतेजसा ॥ श्रीमत्पवित्रं सुचिरं लोचनत्रयं संयुतं ॥ सहस्रसूर्यप्रतिमं सिद्धं ॥

रामः

१६८

मथ पुंगवे ॥ मातिका लागित नयनो महादेवः समावृतः ॥ पीत्वा तदमृतं दिव्यमानंदः परमेष्ठिनः ॥ लीला वि ॥
लासवदुल्लोका नांगतिरीश्वरः ॥ तं दृष्ट्वा कालवदनं शंकरं कालभैरवं ॥ रूपलावण्यसंपन्नं नारीकुलमगादथ ॥
गायंती विविधं गीतं नृत्यं तिस्रपुरः प्रभोः ॥ सस्मितं प्रेक्ष्य वदनं दंतभ्रूभंगमेव च ॥ स देवदानवादीनां देशानभ्येत्य ॥
शूलवान् ॥ जगाम विष्णोर्भवतं यत्रास्ते पुरुषोत्तमः ॥ संप्राप्य दिव्यभवनं शंकरो लोकशंकरः ॥ स ह वै भूतप्रवरैः प्रवेष्टु ॥
मुपचक्रमे ॥ अविज्ञाय परं भावं दिव्यं तत्पारमेश्वरं ॥ न्यवारय त्रिशूलं कंदारपालो महाबलः ॥ शरवचक्रगदापाणौ ॥
पीतवासा महाभुजः ॥ विष्वक्सेन इति व्यातो विष्णोरंशसमुद्भवः ॥ अथ तं शंकरगणोद्युधे विष्णुसंभवं ॥ भीषणो ॥
भैरव इति शालाकालवेल इति श्रुतः ॥ विजितकालवेलं तं क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ उद्रायाभिमुखं रौद्रं विक्षेप च सुदर्शनं ॥
अथ देवो महादेवस्त्रिपुरारिस्त्रिशूलधरः ॥ तमापतंतं सामर्षमा लोकयदमित्रजितः ॥ तदंतरं महदुतं युगांतदहनोप ॥
सम ॥ मूलेनोरसिनिर्भिद्य पातयामास तं भुवि ॥ सशूलाभिहतोऽत्यर्थं त्यक्त्वा स्वंपरमं बलं ॥ तत्पाजजीवितं दृष्ट्वा मृ ॥
गोव्याधहतो यथा ॥ निहत्य विष्णुपुरं धंसो धं प्रमथ पुंगवे ॥ विवेश चांतरगहं समादाय कलेवरम् ॥ निरीक्ष्य ज

कृ. पु. ७
११०

गतो हेतुं सत्वरं भगवान्हरिः॥ शिरी ललाटे संमिधरक्तधारा मपातयत्॥ गृहाण मिश्रां भगवन्मदीयाममित्युते॥ विद्य
ते नान्यदुचितं तव त्रिपुरमर्देन॥ नमो पूर्ण कपालं तद्गुणः परमेष्ठिनः॥ दिव्यं वर्ष सहस्रं तु सप्तधारा प्रवादिता॥ अ
थावरी काल रुद्रं हरिर्नारायणः प्रभुः॥ संस्तुय विविधैर्भावेर्द्रुमानपुरः सरम्॥ किमर्थमेतद्ददं ब्रह्मणे भवतु
तम्॥ प्रोवाच हतप्रखिलं देव देवो महेश्वरः॥ समाह्वय हृषीकेशो ब्रह्म हत्यामया सुतः॥ प्रार्थयामास भगवान् विमुंचे
ति त्रिशूलिनम्॥ नतया जगत्सापक्ष्म व्याहृतापि सुरारिणा चिरंध्यात्वा जगद्योनिः शंकरं प्राह सर्ववित्॥ वज्रस्वदिव्यं भग
वन्पुरी वाराणसी भुभाम्॥ यत्राखिलजगद्दोषं सविनाशयतीश्वरः॥ ततः सर्वाणि गुह्यानि तीर्थान्यायत नानिच॥ जगाम
लीलया देवो लोकानां हितकाम्यया॥ संस्तुयमानः प्रमथैर्महायोगै रितस्तः॥ नृत्यमानो महायोगी हस्तन्यस्त कलेवरः॥
तमभ्यधावद्गुगवान्हरिर्नारायणः प्रभुः॥ समास्थाय परं स्तुं नृत्यदर्शनलालसः॥ निरीक्षमाणो गोविन्दं दृष्ट्वा द्रुतशसनः॥
संस्मृतो नन्तयोगात्मानुत्यतिस्मपुनः पुनः॥ अथसानुचरो रुद्रः सहर्षिर्द्रुमवाहनः॥ भजे महादेवपुरी वाराणसी मिति क्रतुम्
प्रविष्टमात्रे विष्टेशो ब्रह्म हत्या कपदिनि॥ राहेत्युक्तामहानादं पातालं प्रापदुःखिता॥ प्रविश्य परमं स्थानं कपालं ब्रह्मणे हरः गण

रामः
११०

नामयतो देवः स्थापयामास शंकरः॥ स्थापयित्वा महादेवो ददौ तव वरं वलं॥ उक्ता स जीवमस्त्विति विस्ववेसो वृणा निधिः॥ ये स्मरं
ति ममाजस्रं कपालं वेशमुत्तमम्॥ तेषां विनश्यति सिद्धिर्महा मुत्र च पातकं॥ आगत्य तीर्थप्रवरे स्नानं कृत्वा विधानतः॥ तर्पयित्वा पिबु
देवान्मुच्यते ब्रह्म हत्याया॥ अथाश्वतं जगद्वात्वा ये सिन्धुस्थाने वसन्ति वै॥ देहांते तत्परं ज्ञानं ददाति परमपदं॥ इतीदमुक्ता भगवान्स
मालिङ्गजनाहृतम्॥ सह प्रमथ सैन्येन क्षणादन्तराधीयत॥ सलङ्घा भगवान्कृत्वा विषक्ते नैविशू लितः॥ स्वदेशमगमन्तूरां गृ
हीत्वानुपमं वपुः॥ एतद्दः कथितं पुण्यं महापातकनाशनं॥ कपालमोचनं तीर्थस्थारणः॥ प्रियतरं शुभम् यद्दं पठते ध्यायं ब्राह्म
णां तां समीपतः॥ मानसैर्वाचकैः पापैकायिकैश्च प्रमुच्यते॥ इति कूर्मपुराणे कपालमोचनमाहात्म्यम्॥ आस उवाच॥ सुप्र
पक्तसुरान्ता चामग्निवर्षा पिवेत वा॥ निर्दग्धकायः स तथा मुच्यते तु द्विजोत्तमः॥ गोमूत्रमग्निवर्षा गौसकृद्दसमेव वा पयोषु
तं जलं वाथ मुच्यते पातकी ततः॥ जलाद्वा साप्रयतो ध्यात्वा नारायणं हरिं॥ ब्रह्म हत्याव्रतं वाथ चरेत्पापोपशान्तये॥ सुवर्णस्तेयक
दिप्रो राजानमभिगम्यतु॥ स्वकर्मरत्यापयन् नृयात्मा भवानन्वशास्त्विति॥ गृहीत्वामुशलं राजा सकृद्द्वयतु तं स्वयं॥ बधेन भुङ्क्ते
ते स्तेनो ब्राह्मणस्तपसाथवा॥ स्मिन्नेनादाय मुशलं लंगुलं वापि वाहिरं॥ शक्तिं वोभयतस्तीक्ष्णं॥ आधसं दंडमेव च॥ राजा ते नानु
गंतव्यो मुक्तकेशो न धावत॥ आचक्षणेन तयापि पापकर्मो स्मिन्नाधिमां॥ शासनाद्वा विमोक्षादास्तेन स्तेनविमुच्यते॥ अथासिवा

ला १

कू. ३. ५
७१

तु तं राजास्तेन स्यात्प्रोतिकि लिखितं तपसापनुनु सुस्त सुवर्णस्तेयजंमलं चिरवासादिजोर एचरेद्र ह्म ह्मणाव
तो स्तात्वाश्च मेधावभृथे पूतः स्यादथवा द्विषः प्रदद्याद्वाथ विप्रेभ्यः स्वात्मतुल्यं हिरण्यकं चरेद्वावत्सरं कृच्छ्रं
ब्रह्मचर्यं परायणः ब्राह्मणः स्वर्णहारी तु तत्पापस्यापनुत्तये गुरुभार्या समागम्य ब्राह्मणः कामदुर्मोहित
अवगृहेति वयं दीप्रांतदत्ता ह्यसौ ह्यसौ स्वयं वा शिशुं दृष्ट्वा नुत्सत्पाधाय चांजलौ प्रतिषेद्ध सिरा मा
शामानिया तादजिह्मगः गुर्वर्थवाहतः शुद्धे चरेद्वा ब्रह्महव्रतं शाखांतु कंठकोपेतां परिगृह्णाथ वत्सरं
धः शयीत नियतः शुद्धेते गुरुतत्पगः कृच्छ्रं चाहं चरेद्दिप्रश्चर वासा समाहितः अश्वमेधावभृथके स्ता
त्वावा शुद्धति द्विजः कालेऽष्टमे वा भुंजीतो ब्रह्मचारी सदाव्रती स्थानासनाभ्यां विहरांश्चिरहो भ्युपयस्तुयः
अथः शयीत्रिभिर्वर्षेस्तद्विषो हतिपातकं चान्द्रायणानि वा कुर्यात्पंचवत्वारि वा पुनः पतितैः सह युक्तानाम
थ वक्ष्यामि निष्कृतिं पतितेन तु संसर्गो यो येन कुरुते द्विजः स तत्पापापहो दार्थं तस्यैव व्रतमाचरेत् स प्रकृच्छ्रं
चरेद्वाथ संवत्सरमंतं द्वितः षाण्मासिकेऽथ संसर्गो प्रायश्चित्ताई माचरेत् त्रिभिर्वर्षेऽप्यहंति महापातकि नो म
लं पुण्यतीर्थाभिगमनात्पृथिव्यां वाथ निष्कृतिः ब्रह्महत्यासुरापानं स्तेयं गुर्वंगनागमं कृत्वा तश्चापि संसर्ग

रामः

७१

ब्राह्मणः कामकारतः कुर्यादनशनं विप्रः पुण्यतीर्थे समाहितः ज्वलंतं वा विशेषदग्निं ध्यात्वा देवं कपर्दिनं न
ह्यन्या निष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः तस्मात्पुण्येषु तीर्थेषु दहेद्वापि स्वदेहकं इति कूर्ममहापातकप्रा
यश्चित्तम् वासुवाच गत्वा दुहितरं विप्रः स्वसारं वा स्नुषा मपि प्रविशेज्ज्वलनं दीपं मतिपूर्वमिति श्रुतिः
मातुः स्वसां मातुलानीतथैव च पितुः स्वसां भागिनेयीं समासु कुर्यात्कृच्छ्राति कृच्छ्रकौ चान्द्रायणं च कुर्वीत
तस्य पापस्य शुद्धये ध्यायेद्देवं जगद्योनिं मनादिनिधनं हरिं भ्रातृभार्या समासु कुर्यात्तत्पापशान्तये चान्द्रायणानि चत्वारि पंच वासु समाहितः पितृघ्नेसीं चत्वारि पंच वा मातुरेव च मातुलस्य सुतां वा पिगत्वा चांद्रायणं चरेत् सखिभार्या समासु कुर्यात्कृच्छ्रं तथैव च अहोरात्रोषितो भूत्वा स प्रकृच्छ्रं समाचरेत् उदक्यागमेन विप्रास्त्रिरात्रेण विद्वति चारणाली गमने चैव स प्रकृच्छ्रं त्रयं विदुः सहस्रां पतने नास्य नान्यथा निष्कृतिः स्मृता मातृगोत्रां समासाद्य समानप्रवरांतथा चान्द्रायणेन शुद्धे तप्रयत्नात्मा समाहितः ब्राह्मणो ब्राह्मणीं गत्वा कृच्छ्रमेकं समाचरेत् कन्यकां दूषयित्वा तु चरेच्चान्द्रायणं व्रतं अमानुषीषु पुरुष उदक्यामेव यो निष्कृतिः सित्काजले चैव कृच्छ्रं सातपथं चरेत् बंधकी गमने विप्रास्त्रिरात्रेण विप्रुध्यति गविमैथुनं नास्यैव चरेच्चान्द्रायणं व्रतं अजादिमैथुनं गत्वा प्राजापत्यं चरेद्दिजाः पतितो च स्त्रियं गत्वा त्रिभिः कृच्छ्रं वि

शुध्यति ॥ पुष्कली गमने चैव रुद्धं चांद्रायणं चरेत् ॥ नदी शैल लूषिकां चैव रजकीं वेणुजीविनीं ॥ गत्वा चांद्राय
 णं कुर्यात्तथा च मेपि जीविनीं ॥ ब्रह्मचारी स्त्रियं गच्छेत्कथंचित्काममोहितः ॥ सप्तागारं चरेद्देवैः वसि
 त्वा गृहभाजिनं ॥ उपस्थो विषवरोऽप्येव पाकं परिकीर्तयन् ॥ संवत्सरेण चैकेन तस्मात्पापादिमुध्यति ॥ ब्र
 ह्महत्याव्रतं चापि वरासासानां चरेद्यमी ॥ मुच्यते ह्यवकीर्णं तु ब्राह्मणानां मते स्थितः ॥ सप्तरात्रमरुत्वा तु भेदपचय
 ग्निपूजने ॥ रेतसश्च समुत्सर्गो प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ओंकारपूर्विकाभिस्तु महाबाहुतिभिः सदा ॥ संवत्सरं तु जु
 ह्वानो न क्लंभिक्षाशनः शुचिः ॥ सावित्रीं च जपेन्नित्यं मत्पूरः क्रोधवर्जितः ॥ नदी तीरेषु तीर्थेषु तस्मात्पापात्प्र
 मुच्यते ॥ व्यास उवाच ॥ हत्वा तु क्षत्रियं विप्रः कुर्याद्ब्रह्महणो व्रतं ॥ अकामतो वै वरासासान् दद्यात्पंचसतीं गवा
 न् ॥ अहं वाचरेन्नियतो वनवासी समाहितः ॥ प्राजापत्यं सांतपनं सप्त रुद्धं तथा त्रयं ॥ प्रमाद्यकामतो वै शं
 कुर्यात्संवरद्वयं ॥ जोसहस्रस्य पादं च दद्याद्ब्रह्महणो व्रतं ॥ रुद्धातिरुद्धो वा कुर्याच्चान्द्रायणमथापि वा ॥ सं
 वत्सरं व्रतं कुर्याच्छूद्रहत्वा प्रमादतः ॥ जोसहस्राद्वा पादं वा दद्यात्तत्पापशान्तये ॥ अशौवर्षाणि षट्तीथात्

कुर्याद्ब्रह्महणो व्रतं ॥ पराकेणाप्यवापुर्द्विरित्याह भगवानजः ॥ मंडूकं नकुलं काकं दंशकं च मूखकं ॥ श्वानं हत्वा
 द्विजः कुर्यात्षाडशाहमहाव्रतं ॥ पयःपिवेत्रिंशत्तु श्वानं हत्वा ह्यतं दितः ॥ मार्जरं वा धनकुलं योजनेन वा धनो
 व्रजेत् ॥ रुद्धं द्वादशरात्रं तु कुर्यादश्ववधे द्विजः ॥ अश्वीकांश्चापि सीदद्यात्सर्पहत्वा द्विजोत्तमः ॥ पलालभारकं
 च ॥ सैसकं चापि माषकं ॥ घृतकुभं वराहं तु तिलद्रोणस्तु तिरिं ॥ मुकंद्विहोयनं वत्सं कौचं हत्वा त्रिहायनं ॥ ह
 त्वाकं संवलाकं च तथा वह्निं मेव च ॥ वानरं श्वेन भासं च स्पर्शयेद्वा ह्यणायगां ॥ क्रव्यादांस्तु मृगान् हत्वा धेनुं द
 द्यात्पयस्विनीं ॥ अक्रव्यादौ वत्सतरीं मुष्टं हत्वा तु रुष्टुलं ॥ किंचिदेव तु विप्राय दद्यादस्थिमतां च वै ॥ अनस्थां
 चैव हिंसायां प्राणायामेन मुध्यति ॥ फलदानं तु वृक्षाणां घेदनेन यमकशतं ॥ गुल्मवल्लीलतानां च वीरुधां
 च विनाशने ॥ अन्नजानां च सत्वानां मण्डूजानां च सर्वशः ॥ फलपुष्पोद्भवानां च घृतप्राणां विशोधनं ॥ हस्ति
 नां च वधे दृष्टं सप्त रुद्धं विशोधनं ॥ चांद्रायणं पराकं वा गां हत्वा तु प्रमादतः ॥ मतिपूर्ववधे वा स्याः प्रायश्चि
 त्तं न विधत्ते ॥ इति कूर्मप्रायश्चित्ते ॥ व्यास उवाच ॥ मनुष्याणां च हरणं हत्वा स्त्रीणां गृहस्य च ॥ वापीकूपज

लानां च शुद्धे चांद्रायणेन तु ॥ इव्याणामत्यसाराणं स्तेयेन परवेश्मनः ॥ चरेच्छांतपनं कृत्वा तन्निर्गतात्मा शुद्धये
 तथा धान्यस्य चौर्यं तु कृत्वा कामाद्भिजोत्तमः ॥ स्वजातीयगृहादेव ह्युद्धेन विमुह्यति ॥ भक्ष्यभोज्यापहरणाया
 नशय्यासनस्य च ॥ पुष्पमूलफलानां च पंचगव्यं विशोधनं ॥ तृणाकाष्ठदुमाणं च मुष्कान्नस्य गुडस्य च ॥ तैल
 च ममामिषाणां च त्रिरात्रं स्याद्भोजनं ॥ मणिमुक्ताप्रवालानां ताम्रस्पर्जतस्य च ॥ अयःकांस्योपलानां च द्वा
 दशाहं करणशनं ॥ कार्पासक्षौमवस्त्राणां द्विशफैकशफस्य च ॥ पक्षिणां प्रोषधीनां च रज्ज्वाश्चैव च हं रतः ॥ न
 नरमांसाशनं कृत्वा चान्द्रायणमथाचरेत् ॥ काकं चैव तथा श्वानं जग्ध्वा हस्तिनमेव च ॥ बाराहं कुक्कुटं चाथ
 सप्तर्ष्येण मुह्यति ॥ क्रव्यादानां च मांसानि पुरीषं मूत्रमेव वा ॥ गोगोमायुकपीनां च तदेव ब्रतमाचरेत् ॥ उ
 पोष्यद्वादशाहं तु कुष्मांडैर्जुहुयाद्भुतं ॥ नकुलोत्कमाज्ज्वां रजग्ध्वा शांतपनं चरेत् ॥ श्वापदोष्टुखरान् जग्ध्वा
 द्वादशाहमभोजनं ॥ कपोतं हिंदिभं चैव मुकं सारसमेव च ॥ उल्कं जालपादेवा जग्ध्वाप्येव ब्रतं चरेत् ॥ शिशु
 मारं तथा चापमत्स्यमांसं तथैव च ॥ जग्ध्वाप्येकं कलाहारं तदेव ब्रमाचरेत् ॥ कोकिलं चैव मत्स्यादीन् मं

इकं भुजगंतथा ॥ गोमूत्रयावकाहारे मासे नैकेन मुह्यति ॥ जले च रंश्च जलजान् प्रतुदन्तखविक्किरान् ॥ रक्तपादा
 नथोजग्ध्वा सप्ताहमेतदाचरेत् ॥ शुनां मांसं मुष्कमांसमात्मार्थं च तथा कृतं ॥ भुक्तामांसं चरेत्तच्च तत्पापस्या
 पनुत्तये ॥ वार्तिकं भूस्तरां शिगुं कुं भांडं करकं तथा ॥ प्राजापत्यं चरेद्गृध्वाखखं कुभीकमेव च ॥ पलांडुं ल
 शुनं चैव भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत् ॥ नासिकांतं दुलीयं च प्राजापत्येन मुह्यति ॥ अश्वमेधं कंतथापोतं सप्तर्ष्ये
 ष्येण मुह्यति ॥ प्राजापत्येन मुह्यति ॥ स्यात्काकभांडस्य भक्षणं ॥ अलावुं किं मुकं चैव भुक्त्वाप्येतद्भुतं चरेत् ॥ उदुम्बरं च बालेयं
 सप्तर्ष्येण मुह्यति ॥ हृथाकसरसं यावंपासापूपशकुलं ॥ भुक्त्वा चैवं विधत्वा न्यत्रिरात्रेण विमुह्यति ॥ पीत्वा क्षीराण्यपेया
 नि ब्रह्मचारी समाहितः ॥ गोमूत्रयावकाहारान् मासे नैव विमुह्यति ॥ अनिर्दृशाया गोक्षीरमाहिषं त्वाजमेव च ॥ संधिन्या
 श्वविबत्सायाः पीत्वा पक्ष्मिदं चरेत् ॥ एतेषां च विकाराणि पीत्वा मोहेन वा पुनः ॥ गोमूत्रयावकाहारः सप्तरात्रेण मुह्यति
 भुक्त्वा चैव न भ्रातृसूतके मृतके तथा ॥ चान्द्रायणेन मुह्येत ब्राह्मणास्तु समाहितः ॥ यस्पनाह्वयेत विद्वान्तयस्यान्तं
 प्रदीयते ॥ चांद्रायणं चरेत्सम्पत्कृतस्यान्तप्राशने द्विजः ॥ अभोज्यानां च सर्वेषां भुक्त्वा चान्तमुपस्कृतं ॥ अंत्यावसा

कू. पु. रां
१७४

यिनांचैव सप्रकृष्टेण शुद्धति ॥ विरामूत्रं चांडालानं द्विजो भुक्ता सभ्यकृचान्द्रायणं चरेत् ॥ बुद्धिपूर्वतुल्यध्यातुं पुनः
संस्कारमेव च ॥ असुरामघपानेन चरेच्चान्द्रायणं व्रतं ॥ अतो ह्यननं भुक्ता तु प्राजापत्येन शुध्यति ॥ विरामूत्रप्रा
शनं कृत्वारेतं तदा चरेत् ॥ अनादिष्टेषु चैकाहं सर्वत्र तद्यथार्थतः ॥ विदूराहखरोष्ट्राणां गोमायोः कपिका
कयोः ॥ प्राशपमूत्रपुरीषाणि द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ अताना त्प्राशपविरामूत्रं सुरासं स्पर्शमेव च ॥ पुनः सं
स्कारमर्हति त्रयो वराणि द्विजातयः ॥ आत्मादापक्षिणां चैव प्राशपमूत्रपुरीषकर्म ॥ महासांतपनं मोहात्
थाकुर्याद्विजोत्तमः ॥ भस्ममंडूककुररकिष्किरेरुध्रमाचरेत् ॥ प्राजापत्येन शुध्यंति ब्राह्मणो द्विजश्च भो
भोजने ॥ क्षत्रिये सप्रकृष्टं स्याद्वैश्वे चैवातिरुध्रकं ॥ शूद्रो द्विजो भुक्ता कुर्याच्चान्द्रायणं व्रतं ॥ सु
भांडोदरे वारिपीत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ स्वमुष्टिषु द्विजो भुक्ता कुर्यात्त्रिरात्रेण विमुध्यति ॥ गोमूत्रया
वकाहारः पीतशेषं च वागवां ॥ आपौ मूत्रपुरीषाद्यैर्दूषिताः प्राशयेद्यदा ॥ तदा सांतपनं कृच्छ्रं व्रतं

रामः
१७४

पापविशोधनं ॥ चांडालकूपभीडेषु यदज्ञानातिवेज्जलं ॥ चरेत्सांतपनं कृच्छ्रं तत्पापस्यापनुत्तये ॥ चांडालेन
तु संस्पृष्टं पीत्वा वारिद्विजोत्तमः ॥ त्रिरात्रेण विमुध्येत्तु पंचगव्येन चैव हि ॥ महापातकिं संस्पर्शं भुक्ते स्नात्वा द्विजो य
दि बुद्धिपूर्वतुल्यध्यातुं मूढात्मा सप्रकृष्टं समाचरेत् ॥ स्पृष्ट्वा महापातकिनं चांडालं वारजस्वलां ॥ प्रमादाद्भोजनं कृत्वा
त्रिरात्रेण विमुध्यति ॥ स्नानार्हं यदि भुंजीत अहोरात्रेण शुध्यति ॥ बुद्धिपूर्वतुल्यध्यातुं भगवानाहुपद्मजः सू
क्तपयुषितादीनि गवादिप्रतिदूषितं ॥ भुक्तोपवासं कुर्वति कृच्छ्रपादमथापि वा ॥ संवत्सरं ते कृच्छ्रं तु चरे
द्विप्रः पुनः पुनः ॥ अज्ञातभुक्तशुद्ध्यर्थं तातस्य तु विशेषतः ॥ व्यासमुवाच ॥ ब्राह्मणायाजनं कृत्वा परेषामेत्यकर्म
च ॥ अभिचारमहीनं तु त्रिभिः कृच्छ्रैर्विमुध्यति ॥ ब्राह्मणादिहतानां च कृत्वा दाहादिकीः क्रियाः ॥ गोमूत्रयाव
काहारः प्राजापत्येन शुध्यति ॥ तैलाभ्यक्तोऽथ वा तैवाकुर्यान्मूत्रपुरीषके ॥ अहोरात्रेण शुध्येत शमश्रुकर्म
णि मेथुने ॥ एकाहेन विवाहाग्निं परिहाय्य प्रमादतः ॥ कृच्छ्रचान्द्रायणं कुर्यात्तत्पापस्योपशान्तये ॥ प

निताद्वयमादायतदुत्सर्गेणमुद्यति ॥ चरेच्चविधिनाकृष्णमित्याहभगवान्प्रभुः ॥ अनाशकान्तिवृत्तास्तप्र
वृज्पावसितास्तथा ॥ चरेयुस्त्रीरिहृष्टाणित्रीणिचांद्रायणानिच ॥ पुनश्चजातकर्मादिसंस्कारैः संस्क
तादिजाः ॥ शुद्धास्तेतद्वतंसम्पक्वचरेयुर्दर्मदर्शिनः ॥ अनुपासितसंघस्तुतदहर्जापकोवसेत् ॥ अ
नश्नन्संयतमनारात्रौचेद्विमेवाहि ॥ अकृत्वासमिधानंशुचिः स्नात्वासमाहितः ॥ गायत्र्यास्तुसह
स्रस्पर्जपंकुर्याद्विशुद्धये ॥ उपासीतचरेत्संध्यां गृहस्थो हि प्रमादतः ॥ स्नात्वाविशुद्धतेसद्यः पश्चात्सं
यतमानसः ॥ वेदोदितानि नित्यानि कर्माणि च विलोप्य च ॥ स्नात्वा कव्रतलोपंचकृत्वा चोपवसेद्दिनम् ॥ सं
वत्सरंचरेत्कृष्णमग्न्येदीद्विजोत्तमः ॥ चान्द्रायणंचरेद्वात्योगोप्रदानेनमुद्यति ॥ नास्ति कथं यदिकुर्वीत प्रा
जापत्यंचरेद्दिजः ॥ देवद्रोहंगुसद्रोहतप्रलयेणमुद्यति ॥ उष्ट्रयानंसमारुह्य खरयानंचकामतः ॥ त्रिरात्रे
ण विशुद्धेत न तोवाप्रविशे जलं ॥ षष्ठान्नकालतामासं संहिजपरवच ॥ होमश्च शकलानित्यमपंत्या

नां विशोधनं ॥ नीलरक्तं वसित्वा तु ब्राह्मणो वस्त्रमेवाहि ॥ अहोरात्रोषितः स्नातः पंचगव्येन मुद्यति ॥ चांडालश्च
तकशवां ॥ वेदधर्मपराणानां चांडालस्तु भाषणे ॥ चान्द्रायणे न मुद्दिः स्यात् प्राजापत्येन वा पुनः ॥ उ
द्धतनादिनिहतं संस्पृश्य ब्राह्मणः क्वचित् ॥ चान्द्रायणे न मुद्दिः स्यात् प्राजापत्येन वा पुनः ॥ उच्छिष्टो यद्यना
चान्न चांडालादीं स्पृशेद्दिजः ॥ प्रमादेन जपेत्स्नात्वा गायत्र्यसहस्रकं ॥ दुपदानां शतं वापि ब्रह्मचारि
माहितः ॥ त्रिरात्रोषोषितः सम्पक्वपंचगव्येन मुद्यति ॥ चांडालस्तु तकशवांस्तथानारी रजस्वताम् ॥ स्पृ
ष्ट्वा स्नायाद्विशुद्धये स्पृष्टं पतितं तथा ॥ चांडालस्तु तकशवैः संस्पृशेद्यदि - - - प्रमादात्तत्राचम्य जपं
कुर्यात्समाहितः ॥ तत्स्पृष्टं स्पर्शनं स्पृष्टा बुद्धिपूर्वद्विजोत्तमः ॥ आचमेतद्विशुद्धये प्राह देवः पितामहः ॥ भुंजा
नस्तु विप्रस्य कदाचित्संश्रवेत्तु दम् ॥ कृत्वा शौचं ततः स्नायादुपोष्य जुहुयाद्भुतम् ॥ चांडालं तु शवं स्पृष्ट्वा कृष्ण
कुर्याद्विशुद्धये ॥ स्पृष्ट्वा भक्तस्तु संस्पृश्य न होरात्रेण मुद्यति ॥ मुरां स्पृष्ट्वा दिजः ॥ कुर्यात्प्राणायामत्रयं शुचिः ॥

कृ. पु. ए

७६

ब्राह्मणस्तुभुनादष्टस्यहंसायंपुनःपिवेत्। नाभ्या ऊर्ध्वं तु दक्षस्य तदेव द्विगुणं भवेत्। स्यादेतत्रिगुणं वा ह्य
मूर्द्धि स्यात्तच्चतुर्गुणम्। स्नात्वा जपच्च सावित्रीं अभिदृष्टो द्विजोत्तमः। अनानुरासति धने कदाई न स भुञ्जति
आहिताग्निरूपस्थानं न कुर्वाद्यस्तु पर्वाणि। कृतौ न गच्छेद्वायं वा सोपिक कदाई माचरेत्। विना द्विरमुखाप
तः शरीरं सन्निधेयवतु। सचे लोजनमा पुन्यगामालभ्य विशुध्यति। बुद्धिपूर्व्यनुदितो जपेद नर्तने द्विजः॥ गा
यत्रय सहस्रं तु यद्वा चोपवसेदुती। अनुगच्छेच्च यः श्रुं प्रेती भूतं द्विजोत्तमः। गायत्रय सहस्रं स्य जप्यं कुर्यान्नदी
धुवः। कृत्वा तु सपथं विप्रो विप्रस्य वध संयुतं। मृधैव पावकाने कुर्वाद्यो प्रायणं व्रतं पंक्त्या विशेषदानं तु कृत्वा क
वेण भुञ्जति। धार्यां यथा कस्या रुद्य स्नाने संप्राशये हुतं संप्रेक्षादित्यमशुचिर्दृष्ट्वा भिचं इमेव वा। मानुषा स्थि
च संस्पृश्य स्नानं कृत्वा विशुध्यति। कृत्वा तु मिथ्या धर्मैर्न चरेद्देहं तु वत्सरं। कृतं प्रो ब्राह्मणं गृहे पंच संवत्सरं
तं हुंकारं ब्राह्मणस्योक्ता त्वं कारं च गरीयसा। स्नात्वा नम्र न ह शोभं प्रणिपत्य प्रसादयेत्। गोडयित्वा दृष्टेना

रामः

७६

पिकं वधापि वाससा। विधा देवा विनिर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत्। अवगुणाचरेत् कृच्छ्रमति कृच्छ्रं निपातयेत्। कृच्छ्र
ति कृच्छ्रो कुर्वीति विप्रस्योत्पाद्य शोणितं। गुरोरग्रे तु मूत्रं तु कृत्वा कुर्याद्विशोधनं। एकरात्रं त्रिरात्रं वा न त्याप स्योप
शान्तये। देवर्षीणामभिमुखं निष्टीवाक्रोशने कृते। उक्त्वा च दहे जिह्वां दातव्यं च हिरण्यकं। देवोद्यानेषु यः कु
र्यान्मूत्रोच्चारं स ह्यद्विजः। किंवा किंमेतु धर्मचरे चंद्रायणं तु वा। देवतायतने मूत्रं कृत्वा मोहाद्विजोत्तमः। शिष्टं स्य
कर्तनं कृत्वा चंद्रायणमवाचरेत्। देवतानामृषीणां च देवानां चैव कुत्सनं। कृत्वा संप्रकृत्वा कुर्वीत प्राजापत्यं द्विजोत्तमः
तैस्तु संभाषणं कृत्वा स्नात्वा देवानां समर्चयेत्। दृष्ट्वा वीक्षंतं भास्वं तं स्मृत्वा विधेयं संसरेत्। यः सर्वभूता पिपाति विस्ते
शानं विनिर्देति। न तस्य निवृत्तिः शक्या कर्तुं वर्षातैरपि। चंद्रायणं चरेत् पूर्व कृच्छ्रं चैवाति कृच्छ्रं। प्रसन्नः शरणं दे
तस्मात्पाया द्विमुच्यते। सर्वसदानं विधिवत् स्मरस्य विशेषनं। चंद्रायणं च विधिना कृच्छ्रं चैवाति कृच्छ्रं। पुराण
सोत्राभिगमनं सर्वपापविनाशनं। देवताभ्यर्चनं नृणां भरोषाद्यविनाशनं। अमावास्यातिथिं प्राप्य यः स ग्राहयेद्भवम्
ब्राह्मणं पूजयित्वा तु सर्वपापैः प्रमुच्यते। कृत्वा ह्यष्टमहादेवं तथा कृत्वा चतुर्दशीं संपूज्य ब्राह्मणं विदा सर्वपापैः प्रमुच्यते

त्रयोदश्यां तथारात्रौ सोपहारस्त्रिलोचनं ॥ इष्टानुप्रथमेयामे मुच्यते सर्वपातकैः ॥ उपोषितश्च तु दृष्टो कृष्णपक्षे समाहितः ॥
यमाय धर्मा जाय मृतवे चान्नकाय च ॥ वैवस्वताय कालाय सर्वपापहराय च ॥ प्रत्येकं तिलसंयुक्तान् दद्यात्सप्तोदकाञ्जलीन् ॥
स्नात्वा नद्यां तु प्रवीहे मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ब्रह्मचर्यमधः शय्यानुपवासं हि जप्त्वं ॥ ब्रतेषु तेषु कुर्वीत शान्तः संयतमानसः ॥ अथ
वास्यायां ब्रह्मणं समुद्दिश्य पितामहं ब्राह्मणेनैव समभ्यर्च्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥ वध्यामुपोषितो देवशुक्लपक्षे समाहितः ॥
सप्तम्यामर्च्यैवानुमुच्यते सर्वपातकैः ॥ भरण्यां तु चतुर्थ्यां वा शनैश्चरदिने यमं ॥ पूज्यते सप्तजन्माद्यैर्मुच्यते पातकैर्नरैः ॥ ए
कादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य जनार्दनं ॥ द्वादश्यां भुक्त्वा क्षमाहापापैर्विमुच्यते ॥ तपो जपस्तीर्थसेवा देवब्राह्मणपूजनं ॥
ग्रहणं दिव्यकालेषु महापातकक्षोधनं ॥ यः सर्वपापयुक्तोऽपि पुरणं तीर्थेषु मानवः ॥ नियमेन त्यजेत्प्राणमुच्यते सर्वपातकैः ॥
ब्रह्मघ्नो वा कृतघ्नो वा महापातकी वा ॥ भक्तारमुद्धरेन्नारी प्रविश्य स ह्यवतः ॥ एतदेव परस्त्रीणां प्रायश्चित्तं विदुर्वधाः ॥ सर्वपा
पसमुद्धृतो नात्र कार्या विचारणा ॥ पतिव्रता तु या नारी भर्तुः शुश्रूषणे रता ॥ न तस्या विद्यते पापमिह लोके परत्र च ॥ पतिव्रता
धर्मरता रुद्राण्येव न संशयः ॥ सास्यां पराभवं कर्तुं शक्नोतीह ननः ॥ कीर्तयन् यद्यारामस्य भुभगा सीता त्रैलोक्यविश्रुता ॥ यत्नी

दाशरथेर्देवी विजिते राक्षसेश्वरं ॥ रामस्य भायं भुभगां रावणो राक्षसाधिपः ॥ सीतां विलोलनयनां च कमेकाम
मोहितः ॥ गृहीत्वा मायया वेष्टयन् चरन्ती विजनेवने ॥ ससाहर्तुमिति चक्रे तापसी धर्मभागिनीं ॥ विज्ञाय सा च तद्
वं स्मृत्वा दाशरथिं पतिं ॥ जगाम शरणं वह्निमावसथ्यं भुवि स्मिता ॥ उपतस्थे महायोगं सर्वदोषविनाशनम्
कृताञ्जलीरामपत्नी वीक्ष्य स्थितमिवाच्युतं ॥ नमस्यामि महायोगं कृतांतं गहनं परम् ॥ दाहकं सर्वभूतानामपी
शान्तं कालत्रपिरां ॥ योगिनं कृतिः ॥ प्रपद्ये पावकं देवं साक्षिरां विश्रुतो मुखं ॥ आत्मानं दातव्यं पुण्यं सर्वभूतहृदि
स्थितं ॥ प्रपद्ये शरणं वह्निं ब्रह्मणं ब्रह्मरूपिणं ॥ योगिनं कृतिवसनं भूतेशं परमं पदम् ॥ तं प्रपद्ये जन्मूतिं प्रभ
वं सर्वतेजसां ॥ महायोगेश्वरं वह्निमादित्यं परमेश्वरं ॥ प्रपद्ये शरणं रुद्रं महाग्रासं त्रिशूलिनं ॥ कालाग्निं
योगिनामीशं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ प्रपद्ये त्वां विष्णुपादं भूभुवः स्वः स्वरूपिणं ॥ हिरण्ययोगं देसु प्रेम
हांतममि तो जसं ॥ वैष्णवं प्रपद्ये हं सर्वभूतव्यवस्थितं ॥ हव्यकव्यवहं देवं प्रपद्ये वह्निमीश्वरं ॥ प्रपद्ये तत्
परंतत्त्वं वरेण्यं सवितुः शिवं ॥ भार्गवाग्ने परं ज्योतिरक्षमां कव्यवोहनं ॥ आविरेसी ॥ इति वदुष्यं कंजद्वारामपत्नी

क. पु. ला.
७८

यशस्विनी॥ ध्यायंती मनसा तस्यो राममुन्मीलितेक्षण॥ अथावसथो भगवान् दृष्ट्वा होमहेश्वरः॥ आ विरा
सी सुदीप्तात्मा तेजसा संदहन्निव॥ दृष्ट्वा मायामयीं सीतां सरावणवधे॥ सीतामादाधर्मिष्ठां पावकोत्तरा
धीयत॥ तां दृष्ट्वा तादृशीं सीतां रा॥ वरारक्षसेश्वरः॥ समादाय यथौलंकां सागरांतरं संस्थितां॥ कृत्वा थरा
वणवधं रामो लक्ष्मणा संयुतः॥ विवेश पावकं दीपं ददाह ज्वलनोपिता॥ जग्ध्वा मायामयीं सीतां पावको
भूपतिप्रियं॥ प्रगृह्य भर्तुं श्रृणोकराभ्यां सा सुमध्यमा॥ चकार प्रणतिं भूमौ रामाय जनकात्मजा॥ स
ष्टाक्षं मनारामो विस्मया कुललोचनः॥ न नाम वदं शिरसा तोषयामास राघवः॥ तमाह देवो लोका
नां दाहको द्रव्यवाहनः॥ यथा वृत्तं दाशरथिभूतानो मेव सन्निधौ॥ इयं सामिधिलेशेन पार्वतीरुद्रवत्
भा॥ आराध्य हरिवल्लभा॥ भर्तुं शुश्रूषणे पता सुशीला पापतिव्रता॥ भवने चेश्वरे गुप्ता मयारावरा
कामिता॥ यानीताराक्षसेन्द्रेण सीता भगवती मया॥ मायामयी च सृष्टा न्यारावणस्पवधे मया॥ यदर्थ

रामः
७८

भगवता दृष्ट्वा रावणो राक्षसेश्वरः॥ मायापहां हतानवहतो नैवहतो लोकविनाशकः॥ गृहाण वै नो विमलां जानकीं क्व
नान्मम पश्य नारायणं देवं स्वात्मानं प्रभवाम्ययं॥ इत्युक्त्वा भगवांश्चंद्रो विश्वात्मा विद्यतो मुखः॥ नमितो राघवेणाश्रितः
वान्नरधीयत॥ एतत्पतिव्रतानां वैमाहात्म्यं कथितं मया॥ स्त्रीणां सर्वा वसमनं प्रायश्चित्तमिदं स्मृतं॥ अशेषपापपुक्तस्त
पुरुषो संयतव्रतः॥ स्वदेहं पुण्यतीर्थेषु त्यक्त्वा मुच्येत् किल्बिषात्॥ प्रथिव्यां सर्वतीर्थेषु स्नात्वा पुण्येषु वादिजः॥ मुच्यते
पातकैः सर्वैः समस्तैरपि पुरुषः॥ इत्येवं प्राणवोद्यमो युष्माकं कथितो मया॥ महेशाराधनाया यज्ञानयोगश्च शाश्वतः॥ यो
नेन विधिना युक्तं ज्ञानयोगं समाचरेत्॥ स पश्यति महादेवं नान्यः कल्पशतैरपि॥ स्थापयेद्यः परं धर्मं ज्ञानं तत्परमेष्ठि
न तस्मादधिको लोके स योगी परमो मतः॥ यः संस्थापयितुं शक्ते न कुर्यान्मोहितो जनः॥ स योगयुक्तो भगवान्
नात्यर्थं भगवत्प्रियः॥ तस्मात्सदैव दातव्यं ब्राह्मणेषु विशेषतः॥ धर्मयुक्तेषु शान्तेषु शुद्ध्याच्चाचिनेषु च यः पठेत्सु
तो नित्यं संवादममं देवादि॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो स गच्छेत्परमां गतिं॥ आ देवा देविके कार्ये ब्राह्मणानां च सन्निधौ॥ पठे
न्नित्यं सुमनाः श्रोतव्यं च द्विजातिभिः॥ योर्थं विचार्य युक्तात्मा ब्राह्मणं स्याद्विजगृहीतः॥ स दोषकं नुकृत्य याति
देवं महेश्वरं॥ एतावदुक्तं भगवान् व्याससत्यवतीसुतः॥ समाश्वास्य मुनीन् सर्वांश्च जगाम च यथागतम्॥ इति कृष्ण

कृष्णपत्र

७५

पुराणे व्यासगीतासुपरिभागेपतिव्रतामाहात्म्ये ॥ कृष्णपत्र ॥ तीर्थानि गानिलोके स्मिन् विप्रो नो निमहात्तिव
तानि त्वं कथयास्वाकं रोमहर्षणसो प्रतं ॥ रोमहर्षण उवाच ॥ दृष्टुं धर्मं कथयिष्ये हं तीर्थानि विविधानि च ॥ कथितानि सु
निश्रेयाः पुनात्यासप्तमे कुले पंचयोजनविस्तीर्णं ॥ दृष्टुं परमेष्ठिनः ॥ प्रयागं प्रथितं तीर्थं तस्य माहात्म्यमीरितं ॥
अन्यच्च तीर्थं प्रवरं कुरुणा देवनिर्मितं ॥ कृष्णीणां मासमेव कुरुं सर्वपापविशोधनं ॥ तत्र स्नात्वा विशुद्धात्मा दंभमात्य
ज्जितः ॥ ददाति यत्किंचिदपि पुनात्युभयतः कुलं ॥ गयतीर्थं परं गुह्यं पितृणां चातिवृद्धं ॥ कृत्वा पिंडं प्रदानं तु न भू
यो जायते नरः ॥ सह देवाभिगमनं कृत्वा पिंडं ददाति यः ॥ तारिताः पितरस्ते न्यासंति परमां गतिं ॥ तत्र लोकादिज्ञाया यत्
ज्ञापरमात्मना ॥ शिवा तले परं न्यतः तत्र पिंडं प्रदापयेत् ॥ गयाभिगमनं कर्तुं यथा को नाभिगच्छति ॥ शोचंति पितरस्तं तु ह्य
तस्मिन् विप्रः ॥ गायंति पितरो गीतं कीर्त्तयंति महर्षयः ॥ गयां यास्यति यः कश्चि सोऽस्मान् संतारयिष्यति ॥ यदि स्यात्पातकोपेतः
स्वधर्मरतिवर्जितः ॥ गयां यास्यति वंशोत्थसोऽस्मान् संतारयिष्यति ॥ एष्टव्या बहवः पुत्राः शीलवन्ते गुणान्विताः ॥ तेषां तु स
मवेता नां यद्येकोपि यात्रं जेतुं ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन यात्रां तु विधेयतः ॥ प्रदद्याद्विधिवत्पिंडानुगयां गत्वा समाहितः ॥

राम

७५

धन्यास्तु खलु ते मर्त्या गयायां पिंडं दायिनः ॥ कुलान् पुभयतः सप्तसमुद्राणां पुत्रयुः परं ॥ अन्यच्च तीर्थं प्रवरं सिद्धावासमुदाह
तं ॥ प्रभासमिति विख्यातं तत्रास्ते भगवात्मवः ॥ तत्र स्नानं तपः श्राद्धं ब्राह्मणानां च पूजनं ॥ कृत्वा लोकमवाप्नोति ब्र
ह्मणोक्षय्यमुत्तमं ॥ तीर्थं त्रैयं वकं नाम सर्वदेवनमस्कृतं ॥ पूजयित्वा तत्र रुद्रं ज्योतिष्णो मफलं भवेत् ॥ सुवर्णाक्षं
महादेवं समभ्यर्च्य कपर्दिनं ॥ ब्राह्मणान् पूजयित्वा तु गारापत्यं लभेद्भुवं ॥ सोमेश्वरं तीर्थं विरं रुद्रस्य परमेष्ठिनः ॥ स
र्वव्याधिहरं पुराणं रुद्रसालोक्य कारकं ॥ तीर्थानां परमं तीर्थं विजयं नो मशोभनं ॥ तत्र लिङ्गं महेशस्य विजयं नाम
विश्रुतं ॥ षण्मासान्त्रियता हारो ब्रह्मचारी समाहितः ॥ उषित्वा तत्र विप्रेन्द्रः प्रयाति परमं पदं ॥ अन्यंतु तीर्थं
प्रवरं पूर्वदेशे सुशोभनं ॥ एकाग्रं देवदेवस्य गारापत्यं फलप्रदं ॥ दत्त्वा त्रिशिवभक्तानां किंचिच्च स्वमहीभुजां स
र्वभौमो भवेद्वाज्यं मुमुक्षुर्मोक्षमाप्नुयात् ॥ महानदीजलं पुराणं सर्वपापविध्वंसनं ॥ ग्रहणे तदुपसृष्टं मु
च्यते सर्वपातकैः ॥ अन्याच विरजाना मनदी त्रैलोक्यविश्रुता ॥ तस्यां स्नात्वा नरो विप्रा ब्रह्मलोके मही

नाश

कृष्ण
१८०

यते तीर्थनारायणस्यान्यत्नाम्नातुपुरुषोत्तमं तत्र नारायणः श्रीमान्नास्ते परमपूज्यः पूजयित्वा परं विलुप्तात्वा
त्रिजोत्तमाः ब्राह्मणपूजयित्वा तु ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् तीर्थानां परमं तीर्थं गोकर्णं नाम विक्रान्तं सर्वपापहरं शंभो
निर्वासः परमेष्ठिनः दृष्ट्वा लिंगं तु देवस्य गोकर्णं परमुत्तमं दृष्ट्वा तत्र भूते कामान् रुद्रस्य दयितो भवेत् उतरे च पि गोकर्णं
लिंगं देवस्य त्रिभुवनं महादेवस्य चित्वा शिवसांख्यमाप्नुयात् तत्र देवो महादेवः स्थाणुरित्यभि विवृते तं दृष्ट्वा सर्व
पापेभ्यो मुच्यते तन्नाशान्तरः अन्यदेषमं स्थानं विलोके च महात्मनः संपूज्य परमं विलुं चेतद्दीपं महीयते सर्वनारा
यणे देव रुद्रेण त्रिपुरारिणा कृत्वा यत्तस्य मथनं दृष्ट्वा तु विसर्जितं समं ताद्योजनं क्षेत्रं सिद्धिर्वा एव नित्यं पुण्य
मायतनं विलोके तस्मिन् पुरुषोत्तमः अन्यत्कोकानुकं विलोके स्तीर्थं मद्रुतकर्मणाः युतो नृपतर्कैर्मर्त्यो विलोकात् पूज्य
माप्नुयात् शालग्राममहातीर्थं विलोकेऽपि ति विवर्द्धनम् प्राणं स्तत्र नैरस्यत्कादृशी केशं प्रपश्यति अमृतीर्षमि
ति रम्या तं सिद्धिवा सन्तु शोभनं आस्ते ह्यशिरानित्यं तत्र नारायणः स्वयं तीर्थं त्रैलोक्यविख्यातं ब्रह्मणः परमेष्ठिनः
पुष्करं सर्वपापघ्नं नाना ब्रह्मलोकदं मनसा संस्मरेद्युष्मत्पुष्करं वैद्विजोत्तमः हीयते पातकैः सर्वैः शक्ते एव सहस्रो दत्ते

रामः
१८०

तत्र देवाः सगंधर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः उपासते सिद्धसंघाद्ब्राह्मणां पद्मसंभवं तत्र स्नात्वा भेदुद्बो ब्रह्मणां
रमेष्ठिनं पूजयित्वा द्विजवरान् ब्रह्मणं वै प्रपश्यति तत्राभिगम्य देवेशं पुरुहूतमनिन्दितं सुर्यो जायते मर्त्यः
सर्वकामानवाप्नुयात् सप्तसारस्वतं तीर्थं ब्रह्माद्यैः सेवितं परं पूजयित्वा तत्र रुद्रमश्वमेधफलं लभेत् य
त्र मंकाणको रुद्रप्रपन्नः परमेश्वरं आराधयामास परंपंचाक्षरपरायणः नमः शिवायेति मुनिर्जपित्वा
पंचाक्षरं परं आराधयामास शिवं तपसा वैष्टध्वजं प्रज्ज्वालात्तपसामुनिस्मैकरा कस्तदा नन
र्तहर्षवेगेन तात्वारुद्रः समागतः तं ग्राह्यं भागवान् रुद्रः किमर्थं नर्तितं त्वया दृष्ट्वा तु देवमीशानं नृत्यति
स्मपुनः पुनः सोन्वीक्ष्य भगवानीशः सगर्वमवशात्मकं देहं विदार्थ्य वै तस्मै भस्मराशिं मदर्शयत् पश्य
मं मधुरीरोत्थं भस्मराशिं द्विजोत्तमं महात्म्यमेतत्तपसा त्वोद्दृशोऽन्योन विद्यते यत्सर्वं हि भवतान
र्तितं मुनिपुंगव न युक्तं तापसस्ये तत्त्वज्ञोऽप्येवाधिकोऽस्य हं प्रत्याभाष्य मुनिः प्रष्टुं सरुद्रः किल विश्व
दृक् आस्थाप्य च परं भावं ननर्त च गतो हरः सहस्रशीर्षा भूत्वा स सहस्राक्षः सहस्रपात् दंष्ट्राकरालवद

कृ. पु. ए
१८९

नो ज्वालामालाभयंकरः॥ सोऽप्यपदधेशस्य पार्श्वे तस्य त्रिशूलिनः॥ विशाललोचना मेकां देवीं चारुविला
सिनीं॥ सूर्यायुतसमप्रख्यो प्रसन्नवदनां शिवां॥ सस्मितां प्रेक्ष्य विश्वेशं तिष्ठंती ममि तद्वर्ति॥ दृष्ट्वा संक्रु
हृदयो वेपमानो मुनीश्वरः॥ नमामि शिरसारुद्रं रुद्राध्यायं जपन्वशी॥ प्रसन्नो भगवान्नीशस्त्राम्बको
भक्तवत्सलः॥ पूर्वखड्गं सजग्रदिवीचां तर्हि ता भवत॥ आलिङ्ग्य भक्तं प्रणतं देवदेवः स्वयं शिवः॥ नभो तव्यं
त्वया वत्स प्राह किं ते ददाम्यहं॥ प्रणम्य मूर्ध्ना गिरि शंहरं त्रिपुरसूदनं॥ विज्ञापयामास तदा हृष्टतुष्टमना
मुनिः॥ नमोऽस्मिन् महो देवमहेश्वर नमोऽस्मिन्॥ किं ते तद्गवद्भूषं सुघोरं विश्वतो मुखं॥ काच सा भगवत्पार्श्वे
राजमाना व्यवस्थिता॥ अंतर्हि ता च सहसा सर्वमिच्छामि वेदितुं॥ इत्युक्ते व्याजहारे मंत दामं करणकं हरः
महेशः स्वात्मनो योगं देवीं च त्रिपुरानलः॥ अहं सहस्रनयनः सर्वात्मा सर्वतो मुखः॥ दाहकः सर्वपाशा
नां कालः कालहरो हरः॥ मयैव प्रेर्यते कृत्स्नं चैतनाधिष्ठितात्मकं॥ सोऽतर्यामी सुपुरुषो ह्यहं वेपुरुः॥

रामः

१८९

खोत्रमः॥ तस्य सा परमा माया प्रकृतिस्त्रिगुणात्मिका॥ मुनिभिः प्रोच्यते शक्तिर्जगद्योनिः सनातनी॥ स ए
ष मायया विश्वं व्यामोहयति विश्ववित्॥ नारायणः परोऽन्तो महादेव इति श्रुतिः॥ एवमेतज्जगत्सर्वं सर्वदा
स्थापयाम्यहं॥ योजयामि प्रकृत्या हं पुरुषं पंचविंशकं॥ तया वै संगतो देवः कूटस्थः सर्वतोऽमलः॥ सृजत्य
शेषमेव मे स्रजं प्रकृतेः परं॥ स देवो भगवान्ब्रह्मा विश्वरूपः पितामहः॥ तवैतत्कथितं सम्पदं प्रभुत्वं प
रमेष्ठिनः॥ एकोऽहं भगवान्कालो ह्यनादिश्चांतकृद्दिभुः॥ समाख्याय परं भावं प्रोक्तोऽहं मनीषिभिः॥ अहमेव सा
पराशक्तिर्देवी विद्येति विश्रुता॥ दृष्ट्वा हि भगवान्मूर्ध्ना विद्यादेहस्त्वहं ततः॥ एवमेतानि तत्त्वानि प्रधानपुरु
षेश्वरः॥ विष्णुर्व्यास भगवान्मूर्ध्ना काल इति श्रुतिः॥ त्रयमेतदनाद्यं तं ब्रह्म तेषु ब व्यवस्थितं॥ तदात्मकं तद
त्यक्तं तदक्षरमिति श्रुतिः॥ आत्मानन्दः परं तत्त्वचिन्मात्रं परमं पदम्॥ आकाशे निष्कलं ब्रह्म तस्मादन्व न विद्ये
एवं विज्ञाय भवता शक्तियोगश्रयेण तु॥ संप्रपन्नं वंदनीयोऽहं तत्त्वपश्यसीश्वरः॥ एतावदुक्तो भगवान्ज्ञाता माद
र्शनं भव॥ तत्रैव भक्तियोगेन रुद्रमाश्रयेन्मुनिः॥ एतत्प्रविशन्तु लंतीर्थं ब्रह्म विसेवितं॥ संसेव्य ब्रह्म विदुः सुखं ते स

कूर्मपुराण

१८२

वपातकैः। इति कूर्मपुराणे। सततवाचं। अन्यत्र वित्रं विपुलं तीर्थं त्रैलोक्यविक्रतं। रुद्रकोटिरिति ख्यातं रुद्र
स्पष्टमेव न। पुराणपुण्यतमेकाले देवदर्शनतत्परा। कोटिब्रह्मर्षयोदान्तास्तं देशमगमत्परं। अहं इक्षामिमि।
शंभुर्वैवपिना। कनं च न्योन्यं भक्तिमुक्तानां व्याघातो जायते किल। हिताय सर्वभूतानां गिरिगोयोगिनं गुरु
कोटिशः सुखं वरुडानुरुद्रकोटिस्ततो भवेत्। ते स्म सर्वमहादेवं हरं गिरिगुहाशायं। पश्यंति धार्वतीनाथं हृष्टपु
ष्टधियो भवन्। अमन्यन्त महादेवं पूर्वमेवाहमीश्वरं दृष्टवानि तिष्ठन्त्यतेरुद्रन्यस्तधियो भवन्। अथान्तरिक्षे
लंप्रेक्षन्ते स्म महतरं ज्योतिस्तत्रैव ते सर्वे तिष्ठेयमपदं। एतसावाधु चितंतीर्थं पुण्यतमं क्रतुं तत्र गत्वानिष्क
वानि नृस्याद्वासनं लभेत्। अथान्यत्पुण्यं नगरीदेशः पुण्यतमः शुभः। तत्र स्नात्वा पितृभूयः कुलानां तारयेत्।
कालं जरं महातीर्थं लोके रुद्रो महेश्वरः। कलंजरितवाङ्मयं यत्र भक्तप्रियो हरः। श्वेतो नाम शिरो देवको राजर्षिप्रवरः पुरा
सरासी तन्मस्कारः। पूजयामास शूलिनं संस्थाप्य विधिना लिङ्गं भक्ति योगे पुरस्सरः। न जाप रुद्रमनिशं तत्र संन्यस्य
मानसः सतं कालो यदीप्तात्मा मूलमादाय भीषणः। हंतुं सो भाग्यतं देशं सराजाय त्रिष्टुतिः। विक्षपराजभया विहृष्टहृत्

पञ्च

विम

रामायनमः

१८२

समागतं। कालं कालं जरं मीमं चंद्रीपितमस्तकं। उभाभ्यामथ दृष्ट्वा भ्योऽष्टद्वयै लिङ्गं मे श्वरं। न नाम शिरसारुद्रं जजापशतरु
द्रियं। जपामाह राजानं नमंतमसरुद्रं। एहो हीति पुरस्थित्वा कृतान्तः प्रहसन्निव। तमुवाच भयाविहो राजारुद्रपरायणः।
एकमीशानं च नरतं विहया न्यानि स्मर्य। इत्युक्तं ये तं भगवानब्रवीद्गीतमानसं। रुद्रार्चनं तोवा न्योमदृशे को न तिष्ठति। एकमु
त्कातुराजानं काले लोकप्रकालनः। ववंधपाशे राजापि जजापशतरुद्रियं। अथांतरिक्षे विपुलं प्रदीप्तं तेजो राशिं भूतभर्तुः पुराणं
ज्वाला मालाभिर्दृतं व्याप्य विधुं प्रादुर्भूतं संस्थितं संदर्शय। तन्मध्ये सौ पुरुषं श्वेतवर्णं देवदेवैर्दले खोज्वलांगं। तेजो भाशिं पश्य
ति स्फातिकुसो मेने च। स्मिन्नाथ आगच्छतीति। आगच्छन्ते नातिदूरे षट्पञ्चाकाले रुद्रं देवदेवा सहस्रं। अपे तभीरखिलस्मे कनाथं
राजर्षिन्ते ननु मे भ्या त्रगाम। आ लोका सो भगवानुग्रहं देवो रुद्रो भूतभर्ता पुराणः। एकं भक्तं मत्परं मां स्मरं तं देवं भीमं काला
ह्वये ममेति। कृत्वा वाक्यं गोपतेरुद्रभावाः कालात्मा सो मन्यमानः स्वभावः। अधा भक्तं पुनरेवाप्यस्पृशेत्। रुद्रो रुद्रं त्वभिदुदुवे सोपि
वेगात् प्रस्थायांतं शैलपुत्री महेशः। सो न्वीक्षन्ति विश्वमाया विधिजः। साय हं वै वामपादे च कालं श्वेतस्येनं पश्यतो व्याजधो न। ममा
रसो तिभीषणे महेशपादघातिनः। रराज देवता शिवः सहो मया पिना कधकु। निरीक्ष्य देवमीशं दृष्ट्वा मानसो हरः। न नाम शं तमय

शं

कूर्मपुराण

१८३

संसारजपुंगवस्तु नमो नवाग्रहेतवे हराय विश्वसंभवे नमः शिवाय धीमते नमो पञ्चबोदायिने नमः शिवाय शांतये महाविभूतये नमः
विभागहीनरूपिणे नमो गणधिपायते नमो सुते गणे शिने प्रपन्नदुःखनाशिने अनदिनित्यभूतये वराहसिंहधारिणे नमो वृषध्वजाय
ते कपालमालिने नमः नमो महानशायते विवाहनायते नमः अथानुष्टुभं करः प्रणम्य तत्परं नृपं स्वगाणपत्यमप्येस्वरपतामघो
रुः सहो मया सपार्षदः सराजपुंगवो हरः मनीषिहृन्वनिताः साणददृश्यतामगात् काले महेशनिपते लोकनाथः पिता महः अथाच तव
रुद्रं सजीवोयं भवत्विति नास्तिकश्चिदपीशानदोषलेशोऽप्ययं कृतां तस्यैव भवता तत्कार्ये विनियोजितः स देवदेवस्त्वं नादेवदेव
रो हरः तथा स्त्विष्याह विद्यात्मा सोऽपि तादृशो भवतु इत्येतत्परमं तीर्थं कलंजरमिति कृतं गत्या भ्यर्च्य महादेवं गाणपत्यं वंदितुं
इति कूर्मकालपरमं स्तुतिं उवाच इतोऽप्यन्यतमं स्थानं गच्छाद्भुवतमंहितं महादेवस्य देवस्य महालयमिति श्रुतं तत्र देवादिदेवेन
रुद्रेण त्रिपुरारिणा शिलातले पदं न्यस्तं नास्तिकानां निदर्शनं तत्र पाशुपताः शांता भस्मोद्गलितविग्रहाः उपासते महादेवं वेदाध्या
यनतत्पराः स्नात्वा तत्र पदं शार्ङ्गद्वयभक्तिपुरस्सरं नमस्कृत्य शिरसा रुद्रसामीप्यमाप्नुयुः अन्यच्च देवदेवस्य स्थानं शंभो
महात्मना केदारमिति संख्यातं सिद्धानामालयं शुभं तत्र स्नात्वा महादेवमभ्यर्च्य वृषकेतने पीले चैवोदकं शुद्धं गाणपत्यमवाप्नु

रामः

१८३

यात् अद्वादानादिकं कृत्वा ह्यक्षयलभते फलं द्विजातिप्रवरैर्जुष्टं योगिभिर्यतमानैः तीर्थं प्रस्तावतरां सर्वपा
पविनाशनं तत्राभ्यर्च्य श्रीनिवासं विष्णुलोकमहीयते अन्यच्च भगधारणं स्वर्गलोकगतिप्रदं अक्षयं विंदते
स्वर्गतत्रगत्वा द्विजोत्तमः तीर्थं कनखलं पुराणं महापातनाशनं तत्र देवेन रुद्रेण यज्ञोदक्षस्य नाशितः तत्र गंगा
मुपस्पृश्य शुचिर्भावसमन्वितः मुच्यते सर्वपापैस्तु ब्रह्मलोके व्रजे नरः महातीर्थमिति ख्यातं पुराणं नारायण
प्रियं तत्राभ्यर्च्य हृषीकेशं श्रेतद्वीपं नित्यं प्रति अन्यच्च तीर्थप्रवरं नाम्ना श्रीपर्वतं शुभं तत्र प्राणान्परित्यज्य
रुद्रस्य दयितो भवेत् तत्र स्नात्वा पितृदेवान्तरपूजित्वा यथाविधि सर्वपापविशुद्धात्मा गोसहस्रफलं लभेत्
पवित्रसलिलापुराणं कावेरीविपुलानदी तस्यां स्नात्वा दकं पीत्वा मुच्यते सर्वपातकैः त्रिरात्रौ पापितो वाथ
रुद्रसामीप्यमाप्नुयात् द्विजातीनां तु कथितं तीर्थानां मिह सेवनं तत्र सन्निहितं स्कंदेनेकापरनमस्तुता
यस्य वाङ्मनसोऽप्युद्देहस्तौ पादौ च संयतो अलोलुपो ब्रह्मचारी स तीर्थफलमश्नुते स्वामितीर्थं महातीर्थं

क. पु.

१८४

त्रिषु लोकेषु विश्रुतं ॥ तत्र सन्निहितं स्कंदे नेका परने मस्तुता ॥ स्नात्वा कुमार धारायां कृत्वा देवादि तर्पणं ॥
आराध्य परमं देवं स्कंदेन सह मोदते ॥ नदं त्रिलोक्य विख्याता ताम्रपरीति नामतः ॥ तत्र स्नात्वा पितृ-
भक्त्या तर्पयित्वा यथाविधि ॥ पापकर्मणि पितृन् स्तारयेन्नात्र संशयः ॥ चंद्रतीर्थे मितिरव्यातं कावेर्या च भवक्षयं ॥ ती-
र्थे तत्र भवेदं सृष्टानां सद्गतिप्रदं ॥ विष्णुपादे प्रपश्यंति देवदेवं सदा शिवं ॥ भक्त्या ये तेन पश्यंति यमस्य सदनं द्विजा-
देविकायां ह्येषा मतीर्थं सिद्धिनिवेदितं ॥ तत्र स्नात्वा लोकं दुत्वा योगसिद्धं च विंदति दशाश्वमेधिकं तीर्थं सर्वपापविनाशनं
दशानामश्वमेधानां संप्रोप्नोति फलं नरः ॥ पुंडरीकमहातीर्थं ब्राह्मणैरुपसेवितं ॥ तत्राभिगम्य पुक्तात्मा पुंडरीकफलं लभेत्
तीर्थानां पुरमं तीर्थं ब्रह्मतीर्थं मिति श्रुतं ॥ ब्राह्मणमर्चयित्वा तद्ब्रह्मलोके महीयते ॥ सरस्वत्या विनशनं प्रक्षप्रक्ष वरं शुभं
व्यासतीर्थं परं तीर्थं मेनाकश्च न गौतमः ॥ यमुना प्रभवश्चैव सर्वपापविशोधनः ॥ पितृणां दुहिता देवि गंधकादीनि विष्णुता-
तस्यां स्नात्वा दिवं यांति मृतो याति स्मरो भवेत् ॥ कुबेरतुङ्गं पापघ्नं सिद्धचारणं सेवितं ॥ प्राणं स्तत्र परित्यज्य कुबेरानुचरो भवेत् ॥

रामा

१८४

उमातुंगमितिख्यातं तत्र सारुद्वल्लभा ॥ तत्राभ्यर्च्य महादेवं गोसहस्रफलं लभेत् ॥ भृगुतीर्थं तपस्तप्तुं
श्राद्धदानं तथा कृतं ॥ कुलान्पुभयतः सप्तपुनातीति श्रुतिर्मम ॥ काश्यपस्य महातीर्थं कालसर्पिरिति श्रु-
तं ॥ तत्र श्राद्धादिदेयानि नित्यं पापक्षये प्रया ॥ दशांतायां तथा दानं श्राद्धं होमस्तपो जपः ॥ अक्षयं चाव्ययं
चैव कृतं भवति सर्वदा ॥ तीर्थं द्विजातिभिर्जुष्टं नाम्ना वै कुरुजांगलं ॥ दत्वा तु दानं विधिवद्ब्रह्मलोके मही-
यते ॥ वैतरण्यां महातीर्थं स्वर्गं नद्यां तथैव च ॥ धर्मपृष्ठे च सरसि ब्रह्मणाः परमेशुभे ॥ भरतस्योश्रमे पुराणपु-
रणे श्राद्धवटेशुभे ॥ महाद्रुदे च कौशिकां दत्तं भवति चाक्षयं ॥ मुंडपृष्ठे यदं न्यस्तं महादेवेन धीमता ॥ हिता-
य सर्वभूतानां नास्तिकानां निदर्शनं ॥ अन्येनापि तु कालेन नरो धर्मपरायणः ॥ पापानां मुक्त्यस्त्या-
शुजीणां त्वचमिवोरगः ॥ नाम्ना कनकनंदेति तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतं ॥ उदीच्या मुंडपृष्ठे स्पृष्ट्वा ब्रह्मविगण-
सेवितं ॥ तत्र स्नात्वा दिवं यांति सशरीरा द्विजातयः ॥ दत्तं चापि तदा श्राद्धं मक्षयं समुदाहृतं ॥ अरोस्त्रिभिर्न

कू० पु० रा०

१८५

रः स्वात्वा मुच्यते क्षीणकल्मषः ॥ मानसे सरशि स्नात्वा शक्यत्वासनं लभेत् ॥ उत्तरं मानसं गत्वा सिद्धिं प्रा
प्नोत्यनुत्तमाम् ॥ तस्मिन्निवर्तयेच्छ्राद्धं यथाशक्ति यथावलं ॥ कामं सलभते दिवं मोक्षोपायं च विंदति
पर्वतो हिमवान्नाम नानाधातुविभूषितः ॥ योजनानां सहस्राणि सोशीतिस्त्वायतो गिरिः ॥ सिद्ध
चारणसंकीर्णो देवर्षिगणसेवितः ॥ तत्र पुष्करिणीरम्या सुषुम्नानामनामतः ॥ तत्र गत्वा द्विजो
विद्वान्ब्रह्महत्यां विमुच्यते ॥ श्राद्धं भवति चाक्षय्यं तत्र दत्तं मेहदयं ॥ तारयेच्च पितृन्सर्वान् दशपूर्वा
न् दशावरान् ॥ सर्वत्र हि वायुरणो गंगा पुण्या समंततः ॥ नद्यः समुद्रा पुण्याः समुद्रश्च विशेषतः ॥ व
दर्याश्रमनासाद्य मुच्यते कलिकल्मषात् ॥ तत्र नारायणो देवो नरेशो सनातनः ॥ देवदारुवनं पुण्यं सिद्धं गंधर्व
सेवितं ॥ महादेवेन देवेन तत्र दत्तं महद्वरं ॥ मोहयित्वा मुनीन्सर्वान् पुनस्तैः संप्रपूजितः ॥ प्रसन्नो नगवानी
शो मुनीन्द्रा इह भावितान् ॥ इहाश्रमवरेण्ये निवसिष्ये य सर्वथा ॥ सद्भावना समायुक्ततः सिद्धिं गवाण्या

रामः

१८५

य येन मामभ्ययन्ती ह लोके धर्मपरायणः ॥ तेषां ददामि परमं गणपत्यं हि शाश्वतं ॥ त्रयं नित्यं वसिष्ठा मिसह नारायणे
न च प्राणानि ह नरस्यत्कानभूयोजन्म विन्दति संस्मरंति च ये तीर्थदेशान्तरगतानराः ॥ तेषां च सर्वपापानि नाश
यामि द्विजोत्तमाः ॥ श्राद्धं दत्तं तपो होमः पिंडनिर्वपणं तथा ध्यानं जपश्च नियमं सर्वमत्राक्षयं कृतं ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन
इच्छ्यं हि द्विजातिभिः ॥ देवदारुवनं पुण्यं महादेवनिषेवितं ॥ यत्रेश्वरो महादेवो विष्णुर्वापुरुषोत्तमः ॥ तत्र सन्निहिता गंगा
तीर्थान्यायतनानि च ॥ इति कूर्मपुराणायतनवर्णने ॥ कल्पयजुः ॥ कथं दारुवने देवो भगवानृषभध्वजः ॥ मोहयामा
स विप्रेऽनसूतवकुर्विहार्हसि ॥ स्तुतुमाच पुरा दारुवने रम्ये देवदेवनिषेविते स पुत्रदारा मुनयस्तपश्चेरुः सहस्रसं
प्रदत्तं विविधं कर्म प्रकुर्वीणो यथा विधिः ॥ यजंति विविधैर्धर्मैर्न पतिव महर्षयः ॥ तेषां प्रवृत्तिविन्यस्तचेतसामथमूढ
धृक् रव्यापस्तुमहर्षिषं यौ दारुवनं हरः ॥ कत्वा विष्णुगुरुं विष्णुपार्श्वे देवो महेश्वरः ॥ ययौ निवृत्तविज्ञानः ॥ स्थापनार्थं वरां
कराः ॥ आस्थाय विपुलं वेधं मूनविंशतिवत्सरः ॥ सत्सुगमो महाबाहुः पीनांशश्चास्त्रलेधनः ॥ चामीकरवपुः श्रीमान्मूर्ति

कू-५

१८६

चंद्रनिभाननः मन्तमातंगगमनो दिग्वासाजगदीश्वरः जातरूपमयीमालासवरत्नरत्नकृतो दधानो भगवानीशः
समागच्छतिसंस्तितः योनन्तः पुरुषा योनिलोकानामवयो हरिः स्त्रीवेशं विभुगच्छाय सो न्वगच्छस्त्रिस्तनम् संप्र
चंद्रवदनं पीनोन्नतपयोधरं सुविस्तरं सुप्रसन्नं नृपुंरकद्वयं सुपीतवसनं दिव्यं श्यामलं चारुलोचनं दधारहं सत्त्व
विलासिसुमनोहरं एवं स भगवानीशो देवदारुवने हरः च चारुहरिणमिक्षां माययामो ह्यं जगत् दृष्ट्वा चरंतं विभु
शतत्रतत्रपि नाकिनं माययामो हितानार्थं देवदेवं समन्वयुः विभ्रस्तवस्त्राभरणं सत्कालज्ञापतिव्रता सदै
वतेन कामार्ता विलासिन्यश्चरंति हि कृष्णी एणं पुत्रकाये सुपुं वानो यतमानसाः अन्वगच्छ हृवी केशं सर्वकामप्रप
डिताः गायंति नृत्यंति विलासिता कनारी गणमायिनमेकभीशं दृष्ट्वा सपत्नी कमतीव कांतं मिच्छं त्प्यालिंगनमाचरं
ति पदे निपेतु स्मितमाचरंति गायंति गीतानि मुनीशपुत्राः आलोच्य पद्यापतिमादिदेवं भूभंगमन्मो विचरंति तेन
आशमयेषामयवामुदेवो मायी मुरारिर्मनविप्रविष्टः करोति भागान्नमसा प्रवृत्तिं मायानुभूयन्त इति विसम्पु
विभाति विद्यामरभूतिभर्ता समाधवस्त्री गणमध्यविष्टः शेषपत्न्यासनसन्निविष्टो यथैकशक्त्या सह देवदेवः करोति

रामः

१८६

नक्तं परमं प्रभावं तदा धिक्कृतः पुनरेव भूयः योः सो समा रुद्र हरिः प्रभावं तदीशतत्वा मृतमादिदेवः दृष्ट्वा ना
रीकुलं देवः रुद्रं पुत्राणामपि केशवं मोहयंतं मुनिश्रेष्ठाः कोपं संदधिरेभृशं अतीव पुरुषं वाक्यं प्रोचुर्देवं कपर्दि
नं शैयुश्च शोषैर्विविधैर्मायया तस्य मोहिताः तपांसितस्य भगवान्प्रत्याहं नाथ शंकरः यथादित्यप्रकाशेन तारका
नभसि स्थिताः ते भगवन्तपसो विप्राः स मे तद्वयमध्वजं को भवानथ देवेशं पृच्छंति स्म विमोहिताः अब्रवीद्भगवा
नीशस्तपश्चतुर्मिहागतः इदानीं भार्यया देशं भवद्भिरिह सुव्रताः तस्य ते वाक्यमाकर्ण्य भृगवाद्या मुनिपुंगवाः
ऊचुर्गृहीत्वा वसनं त्यक्त्वा भायंति पश्चरन् अथोवाच विहस्पेशः पिनाकी नीललोहितः संप्रेक्ष्य जगतो योनिं पा
श्वस्थं वज्रनादनं कथं भवभिच्छाषिभिः स्वभार्यापोषणोत्सुकैः त्यक्तव्याममभार्येति धर्मज्ञैः शान्तमानसैः अ
षय ऊचुः व्यभिचारवतानां र्यः संत्याज्याः यतिनेरितं अस्माभिरेषा सुभगा तादृशी त्यागमर्हति देवदेव उवा
च न कदाचिदियं विप्रामनसाप्यन्यमिच्छति नाहमेनामपि तथा विभुं चामि कदाचन अषय ऊचुः दृष्ट्वा
व्यभिचरं तीयमस्माभिः पुरुषाधम उत्सृत्य सत्यं भवता गम्यतां सत्यमेव तु एवमुक्त्वा महादेवः सत्यमेव मये

कूर्मपुराण

१८

रितं भवतां प्रतिभाद्येतेषु सौविचारहः ॥ सो गच्छद्विराणासाई मुनीन्द्रस्य महात्मनः ॥ वसिष्ठस्य गृहं पुराणं निक्षि
र्थापरमेश्वरः ॥ दृष्ट्वा समागतं देवं वीक्ष्यमाणमरुंधतीं ॥ वसिष्ठस्य प्रिया भार्या प्रत्युद्गम्य नतामच ॥ प्रक्षाल्य पादौ विम
लं दत्वा चासनमुत्तमं ॥ संप्रेक्ष्य शिथिलं गान्धर्वमभिधातुं हतं द्विजैः ॥ सांत्वयामास भैषज्यैर्विषस्य वदनासती ॥ चकार मह
महतीं पूजां प्रार्थयामास भार्यया ॥ को भवान्कुत आयातः किमाचारो भवानिति ॥ सर्वेषामेव देवानां सिद्धांतां प्रवरो
स्म्यहं ॥ यदेतन्मण्डलं मुदं भाति ब्रह्ममयं सदा ॥ एषैव देवतामसंधारयामि स देवततः ॥ इत्युक्ता प्रययौ श्रीमाननुग
ह्यपतिव्रता ॥ ताडयांचक्रिरे दंडैर्नैषुभिर्मुष्टिभिर्द्विजाः ॥ हत्वा चरंतं गिरिशं नगं विहृतलक्षणं ॥ प्रोचुरेतद्रवो हिंगं उत्पा
दयामि दुष्मते ॥ तानब्रवीन्महायोगं करिष्यामीति शंकरः ॥ युष्माकं नाम के लिंगे यद्विरोधो भिजायते ॥ तदोत्पातावभूवुर्हि
लोकानां भयसंशितः ॥ न राजते सहस्रं पुष्पबालपृथिवीपुनः ॥ निःप्रभाश्च ग्रहाः सर्वे चक्षुर्भवे च महोदधिः ॥ अपरश्च
नुसृयात्रैः सप्तभाष्पापतिव्रता ॥ कथयामास विप्राणां भयदाकुलितेश्च ॥ तेजसामास यन्कृत्स्नं नारायणमहा
यवान् ॥ भिक्षमाणः शिवो नूनं दृष्टो स्मार्कं गृहे स्थितिः ॥ तस्यावचनमाकर्ण्य शंकमाना महर्षयः ॥ सर्वेऽप्युर्महायोगं ब्रह्मणः

रामः

१८

विश्वसंभवं ॥ उपाश्रयमानममलैर्योगिभिर्ब्रह्मवित्तमैः ॥ चतुर्वेदे मूर्तिमद्भिः सावित्र्या सहितं प्रभुं ॥ आसीनमास नेर
मेनानाश्रय्य समन्विते ॥ प्रभासहस्रकलिलेनैश्वर्याभिसंयुते ॥ विभाजमानं वपुषा सुस्मितं शुभलोचनं ॥ चतु
र्मुखं महाबाहुं छंदोमयमलं प्रभुं ॥ विलोक्य देवं वपुषं प्रसन्नवदनं मुभं ॥ शिरोभिर्धरणां गित्वा तोषयामासुरीश्वरं ॥ ता
न्प्रसन्नमना देवश्चतुर्मुखः ॥ व्याजहार मुनिश्रेष्ठाः किमागमनकारणं ॥ तान्प्रसन्नमना हाराः परमात्मन
तापयांचक्रिरे सर्वैरुत्वा शिरसि चोजलिं ॥ ऋषय ऊचुः ॥ कश्चिदस्त्वनं पुण्यं पुरुषोती वशोभने ॥ भार्यया चारुसर्वांगः प्रवि
ष्टो नृप एव हि ॥ मोहयामास वपुषा नारीणां कुलमीश्वरः ॥ कन्यका नां प्रिया चास्पृक्षयामास पुत्रकान् ॥ अस्माभिर्विविधाः शा
पाः प्रदत्ताश्च पराहृतः ॥ ताडितोऽस्माभिरत्यर्थं लिंगं भुवि निपातितं ॥ अतर्हितश्च भगवान्सेभार्षी लिंगमेव च ॥ उत्पाताश्च भवचोरा
सर्वभूतभयंकराः ॥ कएषु पुरुषो देवभीतास्त्रपुरुषोत्तम भवन्तमेव शरणं प्रपन्ना वयमच्युतः ॥ त्वं हि वेत्स्य जगत्सि न्यत्किं विदपि
चक्षिते ॥ अनुग्रहेण विश्वेश तदस्मान्नुपातय ॥ विहापितो मुनिगणो विस्मात्माकमलोद्भवः ॥ ध्यात्वा देवं त्रिभूलोकं कृतोजस्त्रिभा
षत ब्रह्मोवाच ॥ हा कष्टं भवतामय जाते सर्वार्थनाशनं ॥ अपेक्षितं यथाचौरे भवद्विरिह मोहितैः ॥ कांक्षन्ति योगिनो नित्यं यतं तितयत यो निधिम् ॥ यमेव

कृ. ३

१५८

तंसमासाद्याहमवदिरूपेक्षितं यंसमासाद्य देवानामैश्वर्यपरिवलं ध्रुवम् नमासाद्याक्षयनिधिं हामवदिरूपेक्षितं यत्समा
संतिजनितं विश्वेशत्वमिदं तव तदेवोपेक्षितं दृष्ट्वा निधिभाग्यविवर्जिते यस्मिन्समाहितं दिव्यमैश्वर्यं यत्तद्व्ययं तमासाद्य
निधिं ब्रह्मोहमवदिरूपेक्षितं एष देवो महादेवो विज्ञेयस्तु महेश्वर एष वै प्रजापतिः सर्वसृष्ट्यतेकः स्वतेजसा एष च कीचक
च श्रीवत्सकृतलक्षणः योगीकृतयुगे देवस्वेतायां यज्ञोच्यते हापरे भगवान् गालो धर्मकेतुः कलाभवेत् रुद्रस्य सूर्ये यस्ति
सोया इहार्च्येति देवता तमो ह्यग्नी रजो ब्रह्मा सर्वविलुपति स्थिति मूर्तिरन्या स्मृतत्वा स्पष्टिवासा वैशिवा क्रवा यत्र तिष्ठति
यद्ब्रह्मा योगे न तु समन्वितं यां वास्पणार्थं भाग्यं न तद्विभिधीहिता सो हि नारायणो देवः परमात्मसनातनः तस्मात्सर्व
मिदं जातं तत्रैव चलयं ब्रजेत् स येषमोच्येत् कृत्स्नं स एष परमाणाति सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् एकमृगो
महानात्मा पुराणो ह्यक्षरो हरिः चतुर्वेदश्चतुर्मूर्तिस्त्रिमुर्तिश्चिगुणोपरं एकमूर्तिरनन्ता त्मानो राय एतुति श्रुतिः सतस्परा
हो भगवानापो मय तनुः प्रभुः स्तूयते विविधैर्मन्त्रैर्गुणैर्मोक्षकांक्षिभिः संहृत्य सकलं विश्वं कुर्यात्ते पुरुषा तमः शतयोगा
मृतं पीत्वा एतद्विशोः परंपदं न जायते न म्रियते न च विनश्यत् मूलं प्रकृतिर्यत्तागीयते वैदिको राज न तो निशायो
हतायां सिद्धिरु रविलं जगत् अजस्पना भोतही जंक्षिपत्येकं महेश्वरः तं मां वित्तमहात्मानं ब्रह्माणं विश्वतो मुखम्

रामः

१५८

महांतं पुरुषं विश्वमपांगमं ननु तमं न तं जानीष्व जनकं मोहितास्तस्य मायया देवदेवं महादेवं भूतानामीश्वरं हरं ए
ष देवो महादेवो घृणादिभगवान् हरः विष्णुना सह संयुक्तः करोति विकरोति च न तस्य विद्यते कार्यं न तस्माद्विद्यते परं
स वेदान्प्रदो पूर्वयोगमाया तनुर्मम समाधीमायया सर्वं करोति विकरोति च तमेव पुरुषं भक्त्या ब्रजध्वंशरांशिवं
इतीरिता भगवता मरीचिप्रमुखं प्रभुं प्रणम्य देवं ब्रह्माणं पृच्छंति स्म सुदुःखिताः मुनय ऊचुः कथं पश्येमतं वंदे
पुनरेव पिनाकिनं ब्रह्मविश्वामरेशानत्राता त्वं शरणं विराणं ब्रह्मोवाच यदृष्टं भवता तस्य लिंगं भुवि निपातितं त
लिंगानुष्ठातितं स्पृष्ट्वा लिंगमनुत्तमं पूजयध्वं सपत्नीकाः सौदरं पुत्रसंयुताः वेदिकैरेव नियमैर्विविधैर्ब्रह्मचा
रिणाः संस्थाप्य शंकरैर्मन्त्रैर्ऋग्यजुसामसंभवे तपः परं समास्थाय गुरांतः शतरुद्रियं समाहिताः पूजयध्वं
सपुत्राः सहबंधुभिः सर्वे प्रांजलयो भूत्वा मूलपाणिं प्रपद्यथ ततो द्रक्ष्यथ देवेशं दुर्दर्शमलतात्मभिः तं दृष्ट्वा सर्वम
जानमधर्मं विनश्यति ततः प्रणम्य वरदं ब्रह्माणममि तौ जसं जगुः संहृष्टमनसो देवदारुवनं पुरा आरा
धयितुमारब्ध्वा ब्रह्माणं कथितं यथा अजानं तः परं भावं वीतरागविमत्सराः स्थंडिलेषु विचित्रेषु पर्वतानां गु

क. पु. रा.
१५५

हसुच ॥ नदीनांचविविक्तेषु पुलिनेषु भेषु च ॥ शैवालभोजनाः केचित्केचिदंतर्जलेशयाः ॥ केचिदभ्रावकाशा
स्तपादां गुह्याग्रनिष्ठिताः ॥ दंतोत्खलिनश्चान्ये अश्मकुट्टास्तथापरे ॥ शाकपत्राशिनः केचित्सद्यः शालाम
रीचिपाः ॥ वृंतमूलफलाहाराः शिलाशय्यास्तथापरे ॥ कालं नयंति तपसा पूजयंतो महेश्वरं ॥ ततस्तेषां प्रसादा
र्थं प्रपन्नार्तिहरो हरः ॥ चकार भगवान्बुद्धिबोधयंस्तान् वृषध्वजः ॥ देवः कृतयुगे ह्यस्मिन् शृंगे हिमवतः शुभे
देवदारुवनं प्राप्नोति परमेश्वरः ॥ भस्मपांडुरदिग्धांगो नम्रो विहृतलक्षणाः ॥ उत्सुकव्यग्रहस्तश्वरक्त
पिंगललोचनः ॥ क्वचिन्नृत्यति शृंगारं क्वचिद्रौतिमुहुर्मुहुः ॥ आश्रमेद्युक्ते भैक्षं याचते च पुनः पुनः ॥ मायां
कृत्वात्मनो रूपं देवस्तद्वनमागतः ॥ कृत्वा गिरिसुतां देवीपार्श्वे देवः पिनाकधृक् ॥ सा च पूर्ववदेवेशो देवदारु
वनंगता ॥ दृष्ट्वा स मागतं देवं देव्या सह कपदिनं ॥ प्रणमुः शिरसा भूमौ तोषयो मासुरीश्वरं ॥ वैदिके विविधे
मंत्रैः सूक्तैर्महादेवैः परैः ॥ अथ वा शिरसा चान्यैरुद्राद्यैर्व्रह्मभिर्भवं ॥ नमो देवाधिदेवाय महादेवाय ते नमः ॥ अं

रामः
१५५

वकाय नमस्तुभ्यं त्रिशूलवरधारिणे ॥ नमो दिग्वाससे तुभ्यं विहृताय पिनाकिने ॥ सर्वप्रणतदेवाय स्वयमप्रणता
त्मने ॥ अंतकांतकृते तुभ्यं सर्वसंहारकारिणे ॥ नमो स्कन्धत्यशीलाय नमो भैरवरूपिणे ॥ नरनारीशरीराय योगिनां गु
खे नमः ॥ नमो दांताय शांताय तपशाय हराय च ॥ विभीषणाय रुद्राय नमस्ते हस्तिवाससे ॥ नमस्ते लेलिहानाय
श्रीकंठाय च ते नमः ॥ अद्यौरूपरूपाय वामदेवाय वै नमः ॥ नमः कनकमालाय देव्याः प्रियकराय च ॥ गंगासलिल
धाराय शंभवे परमेश्वरिणे ॥ नमो योगाधिगम्याय योगिनां पतये नमः ॥ प्राणापाननमस्तुभ्यं नमो भस्मांगधारिणे
नमस्ते घनवाहाय दंष्ट्रिणे वह्निरेतसे ॥ ब्रह्मराष्ट्राशिरोहंत्रे नमस्ते कालरूपिणे ॥ आगतिस्ते न जानीमो गतिं नैव च नै
व ॥ विश्वेश्वर महादेवो सिसोक्षि नमोस्तुते ॥ नमः प्रथमनाशाय प्रहारे सर्वसंपदां ॥ कपालपाणये तुभ्यं नमो नुडकपालिने ॥
नमः कनकपिंगाय चारिणिं गायते नमः ॥ नमो वज्रकर्त्रे लिंगाय ज्ञानलिंगाय ते नमः ॥ नमो भुजगहारय कारिणं कारप्रिया
य च ॥ विश्वेश्वर महादेवो योगि योगप्रियाय च ॥ किरीटिने कुंडलिने कालकालाय ते नमः ॥ महादेव महादेव महादेव त्रिलो

ने

॥ कृ. पु. ए. ॥

॥ १६ ॥

चन ॥ सम्यतायत्नतमोहात्त्वमेवशरणं हि नः ॥ न त सर्वं भगवानेव कुरुते योगमायया ॥ एवं कृत्वा महादे-
वं प्रकृष्टैरंतरात्मभिः ॥ ऊचुः प्रणम्य गिरिशं पश्यामस्त्वां यथापुरा ॥ तेषां सस्तव माकर्ण सोमः सोमविभू-
षणः ॥ स्वमेव परमं रूपं दर्शयामास शंकरः ॥ ततो दृष्ट्वा तु गिरिशं देव्या सह पि नाकिनं ॥ यथा पूर्वस्थिता विप्राः
प्रमेमुर्दृष्टमानसाः ॥ ततस्ते मुनयः सर्वे संस्तूय च महेश्वरं ॥ भृग्वंगिरावसिष्ठश्च विश्वामित्रस्तथैव च ॥ गौ-
तमोऽत्रिः मुकेश्वैव पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ मरीचिः कश्यपश्चापि संवर्तश्च महातपाः ॥ प्रणम्य देवदेवेशं इदं वचनम-
ब्रवीन् ॥ कथं त्वां देवदेवेश कर्मयोगेन वा प्रभो ॥ अनेन चाथ योगेन पूजयामः स देव हि ॥ केन वा देव मार्गेण संपू-
ज्यो भगवानिह ॥ किंतु सेव्यमसेव्यं वा पूजयेम ब्रवीहि नः ॥ देवदेव उवाच ॥ एतद्दः संप्रवक्ष्यामि गृहं गहनमुत्तमं ॥ ब्र-
ह्मण कथितं पूर्वमाद्यैव महर्षयः ॥ सांख्ययोगो हि ध्यातेयः पुरुषाणां वसाधनं ॥ योगेन सहितं सांख्यं पुरुषा-
णां विमुक्तिदं ॥ न केवलं हि योगेन दृश्यते पुरुषः परः ॥ तानंतु केवलं सम्यगपरंच फलप्रदं ॥ भवंतः केवलं योगं
समाश्रित्य विमुक्तये ॥ विहाये सांख्यं विमलं अकुर्वत परिश्रमम् ॥ एतस्मात्कारणाद्भिप्रां नृणां केवलकर्मणां

॥ रामः ॥

॥ १६ ॥

आगतो हि मम देशं तापयन्मोहसंभवं ॥ तस्माद्भवद्भिर्विमलं ज्ञानं कैवल्यसाधनं ॥ तानंतु केवलं प्रयत्नेन श्रोतव्यं
भाव्यमेव च ॥ एकः सर्वत्र गोप्तात्मा केवलश्चित्मात्रकः ॥ आश्रित्य चैतत्परमं तन्निष्ठास्तत्परायणाः ॥ पश्यन्ति मां
महात्मानो यतयो विश्वमीश्वरं ॥ एतच्च परमं ज्ञानं केवलं यन्निरंजनं ॥ अहं हि देवो भगवान्मम मूर्तिरियं शिवा ॥ ब्रह्-
मि साधनानीह सिद्धये कथितानि तु ॥ तेषामभ्यधिकं ज्ञानं मामकं द्विजपुंगवाः ॥ तानयोगरताः शांता मामेव परमं
गताः ॥ ये हि मां भस्म निरता ध्यायन्ति सततं हृदि ॥ मद्रक्तिपरमानित्यं यतयः क्षीणकल्मषाः ॥ नाशयाम्यचिरात्तेषां
घोरं संसारसागरं ॥ निर्मितं हि मया पूर्वं ब्रतं पाशुपतं मुभं ॥ गुह्याद्गुह्यतमं सूक्ष्मं वेदसारं विमुक्तये ॥ प्रशान्तः संय-
तमना भस्मोद्भूतविग्रहः ॥ ब्रह्मचर्यरतो नित्यं ब्रतं पाशुपतं चरेत् ॥ यद्वा कौपीनवसनः स्याद्देवस नो मुनिः
वेदाभ्यासरतो द्विहान्ध्यायन्यशुपतिं शिवं ॥ एष पाशुपतो योगः सेवनीयो मुमुक्षुभिः ॥ भस्मोद्भूतैस्तु सततं निष्कामैरिति
हि श्रुतिः ॥ वीतरागभयक्रोधो मन्मथामा मुपाश्रिताः ॥ ब्रह्मोनेन योगेन पूता मद्रावमागताः ॥ अन्यानि चैव शा-

सूर्यप्राण
१८१

स्वाणिलोके स्मिन्मोहनानितु वेदवादनिरुद्धानिमयैव कथितानितु ॥ वामेपाश्रुपतंसोमं नाकुलं चैव भैरवं
असेवमेताकथितं वेदवाद्यंतथोत्तरं ॥ वेदमूर्तिहराविद्यानान्यशास्त्रार्थवादिभिः ॥ तायते मत्स्वरूपं तु मुक्ता
वेदं सनातनं ॥ स्थापयध्वमिमं मार्गं पूजयध्वं महेश्वरं ॥ अचिरादैश्वरं ज्ञानं उत्पत्ति न संशयः ॥ मयि भक्तिस्तु
विमला भवतामस्तु सत्तमा ॥ ध्यानमात्रेण सान्निध्यं दास्यामि मुनिसत्तमाः ॥ इत्युक्त्वा भगवान्सोमस्तत्रैवांत
रधीयत ॥ देवदारुवने तस्मिन् पूजयंति स्म शंकरं ॥ ब्रह्मचर्यरताः शांताः सांख्ययोगपरायणाः ॥ समेत्य ते महा
त्मानो मुनयो ब्रह्मवादिनः ॥ वितेतिरेव हन्वा दान् स्वात्मज्ञानसमाश्रयान् ॥ किमस्य जगतो मूलमात्रावस्था किमेव हि ॥ कोपि
स्यात्सर्वमावानो ध्यानमार्गो वेतं विना ॥ आविरासीत् महादेवो गौरी गिरिविराजता ॥ कोटिसूर्यप्रतीकाशमहाज्वालासमावृता
स्वभाभिर्निर्मलाभिश्च पूजयंति न भस्तु ॥ तामन्वपश्यन् गिरिजाममेयां ज्वालासहस्रांतरसन्निविष्टां ॥ प्रणामुरे नाम
स्मिन्नेशवल्ली जानंति ते तत्परमस्वर्गजं ॥ अस्माकमेवापरमेशपत्नी गतिस्तथात्मा गगनाभिधाना ॥ पश्यंति चात्मा

रामः

१८२

नमिहेव कुरुते तस्यामथेत मुनयः प्रहृष्टा निरीक्षितान्ते परमेशपत्नी नदन्ते देवमशेषहेतुं ॥ पश्यंति शंभुं कविमीशितारं
रुद्रं रुद्रं मुनयः पुराणम् ॥ अलोक्य देवीमथ देवमीशं प्रणम्य नन्दमवापुरग्राम् ॥ ज्ञानं तदैशं भगवत्प्रसादादविर्भवो जन्मनि
राशहेतुः ॥ श्यां हि जगतो यो निरेका सर्वात्मिका सर्वनिपात्मिका च ॥ माहेश्वरी शक्तिरनादिमाया व्योमाभिधाना दिविराजती च
अस्मात्प्रहान्य परमेश्वरस्तान् महेश्वरः शिव एको य रुद्रः ॥ चकार विश्वं परशक्तिं निष्ठां मायां समारुह्य च देवदेवः ॥ एको देवः
सर्वभूतेषु गूढो मायां रुद्रः सकलानि क्लेशा ॥ स एव देवी न च तद्भिन्नमेतद्वात्मा ह्यमृतत्वं प्रजंति ॥ अन्तर्हितो ह्यगवान
येशो देवा शक्त्या सह देवाधिदेवः ॥ आराध्यंति स्म तमेव देवं नौकसस्ते पुनरेव रुद्रः ॥ एतद्वा कथितं सर्वदेवदेवविचेष्टितं ॥ देवेन
कथितं पूर्वं पुराणाय नमया श्रुतं ॥ यः पठेच्छृणुयान्ति यं मुच्यते सर्वपातकेः ॥ आवयेद्वा द्विजांस्सर्वांश्च यांति परमां गतिम् ॥ ७
इति कूर्मपुराणे उत्तरभागे देवदारुवनप्रवेशे ॥ सप्त उवाच ॥ एषा पुण्यतमा देवी देवगंधर्वसेविता ॥ नर्मदा लोकविरचिता तीर्थ
नामुत्तमानदी तस्यामृणुध्वं माहात्म्यं मार्कण्डेयेन भाषितं ॥ युधिष्ठिराय तद्गुह्यं सर्वपापप्रणशनं ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कृत्वा
स्तुविविधाधर्मास्त्वत्प्रसादान् महामुने ॥ माहात्म्यं च प्रयागस्पतीर्था निविधिवानि च ॥ नर्मदासर्वतीर्थानां मुखे ह भवत रिता ॥

॥ कर्मपुराण ॥

॥ १५२ ॥

तस्यास्तिदानीं महात्म्यं वक्तुमर्हसि सत्तम ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ नर्मदा सरितां श्रेष्ठारुद्रदेहादिनिर्गता ॥ तारयेत्सर्वभूतानि स्था
वराणि चराणि च ॥ नर्मदायास्तु महात्म्यं पुराणो यन्मया श्रुतं ॥ इदानीं तत्प्रवक्ष्यामि श्रुणुष्वैकमनाः शुभं ॥ पुराणा कनखले गंगा
कुरुक्षेत्रे सरस्वती ॥ यामेवायदिवारणे पुराणा सर्वत्र नर्मदा ॥ त्रिभिः सारस्वतं तोयं स प्राहेन च यामुनं ॥ सद्यः पुनाति गांगेयं दर्शना
देवना नर्मदां ॥ कलिंगदेशे पश्चाद् द्वे पर्वते मरकटके ॥ पुराणच त्रिषु लोकेषु रमणीयामनोरमा ॥ स देवा सुरगंधर्वा नृपयश्वत
पोधनाः ॥ तपस्तप्ता तुराजेन्द्रसिद्धिं च परमांगताः ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्निमस्थोजितेन्द्रियः ॥ उपोष्य रजनीमेकां कुला
नां तारयेच्छतं ॥ योजनानां शतं सायं श्रूयते सरिदुत्तमा ॥ विस्तारेण तुराजेन्द्रयोजनद्वयमांगता ॥ षष्टितीर्थसहस्राणि
षष्टिकोट्युस्तथैव च ॥ पर्वताश्च समुद्रांस्तिसृषुं त्य मरकटके ॥ ब्रह्मचारी शुचिर्भूत्वा जितक्रोधोजितेन्द्रियः ॥ सर्व
द्विसानिहृतस्तु सर्वभूतहिते रतः ॥ एवं सर्वममाचारो यस्तु प्राणान्परित्यजेत् ॥ तस्य पुण्यफलं राजंशु एवावहितो नृप
शतं वर्षं सहस्राणि स्वर्गे मोदति पांडव ॥ असुरो गणसंकीर्णो दिव्यस्त्री परिवारितः ॥ दिव्यगंधानुलिप्तश्च दिव्यपुष्पापशोभि

॥ रामः ॥

॥ १५३ ॥

दिवि

तः श्रीदेवेषु देवतैः सह मोदते ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो राजा भवति धाम्नि ॥ गृहं तुल्यमते सो वै नानारत्नविभूषितैः स्तंभैर्मणि
मयैर्दिव्यैर्वज्रवैद्युद्युग्मैर्विभूषितं आलेख्यवाहने ॥ शुद्धैर्दससमन्वितं राजराजेश्वरः श्रीमान्सर्वस्त्रीजनवल्लभा ॥ जीवेद्दशशतं सा
यं तत्र भोगसमन्वितः ॥ अथ वद्विप्रवेशे च न लेवानाशके कुरुते ॥ अनिवर्त्तिका गतिस्तस्य पवनस्य यथा म्वरे पश्चिमे पर्वततटे स
र्वपापविनाशनः ॥ इदं जले म्वरो नाम त्रिषु लोकेषु विक्रतः ॥ तत्र पिंडप्रदानेन संशोपासनं कर्म ॥ दशवर्षं सहस्राणि पितरस्त
पितास्युर्न संशयः ॥ दक्षिणे नर्मदा तीरे कपिलारव्या महानदी सरत्वा र्जुनसंछन्ना नातिदूरे अवस्थिता ॥ सा तु पुराणमहाभागा त्रि
षु लोकेषु विक्रता ॥ तत्र कोटिशतं सायं तीर्थानां तु व्यवस्थितं यस्मिंस्तीर्थे विदुः साः पतिताः कालवर्षेणात् ॥ नर्मदा तोयं स्पृष्ट्वा
पानिते परमांगतिं द्वितीया तु महाभागा विशालकरांशुभा ॥ तत्र तीर्थेन स्नात्वा विशस्यो भवति क्षाणत् ॥ कपिला च विशाला च श्रूयते
सरितुदुमा ॥ ईश्वरेण पुरा शोक्तं लोकानां हितकाम्यया ॥ अनाशकं तपः कुर्यात्तस्मिंस्तीर्थे नराधिप ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा रुद्रलोकं स
गच्छति ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्मधमेधफलं लभेत् ॥ ये वसंतु नरे कृते रुद्रलोकं वसंतिते सरस्वत्यां च गंगं च नर्मदायां युधिष्ठिरसमं रत्ना
नं नर्मदानं च यथापेक्षं करोष्वीत ॥ परित्यजति प्राणान् पर्वते मरकटके वर्षकोटिशतं सायं रुद्रलोकं महीयते ॥ नर्मदा योजनं पुराणफेनेभिर्मितं
कुरुत पवित्रां शिरसा वंद्यं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ नर्मदा सर्वतः पुराणा ब्रह्मरूपं पहारिणी ॥ अहोरात्रोपवासेन मुच्यते ब्रह्महत्याया ॥ जनेश्वरं ती

॥ कृ. पु. ए. ॥
॥ १५३ ॥

तीर्थवरं सर्वपापविनाशनं तत्र गत्वा नियमवान् सर्वकामसुखमेनरः चंद्रस्योपरगोतुगलादभरकंटे के ॥ अथ मेधादशगुणं
पुण्यमाप्नोति मानवः ॥ एष पुण्यो गिरिको नामागंधर्वसेवितः ॥ नानाकुमलताकीर्णो नानापुष्पोपशोभितः ॥ अत्र सन्निहितो रा
जदेव्या सह महेश्वरः ॥ ब्रह्मविष्णुस्तथा वैदेविद्याधरगणैः सह ॥ प्रदक्षिणं तु यः कुर्यात्तिदिशं भरकंटे के ॥ पुंडरीकस्य यज्ञस्य कर्त्तृत्वा
प्नोति मानवः ॥ सावेरी नाम विपुला नदी कृष्णवर्णा शिनी ॥ तत्र स्नात्वा महादेवमर्चयेत्पुण्यं भवजं ॥ संगमेन नर्मदायाः सुरुद्रलोके महीयते ॥
इति कूर्मो नर्मदा माहात्म्ये ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ नर्मदा सरितां श्रेष्ठा सर्वपापप्रणाशिनी ॥ तानद्यः कथिता पूर्वमीश्वरेण स्वयं भुवा
मुनिभिः संस्तुता ॥ येषां नर्मदा प्रवरा नदी रुद्रगन्धाविनिष्क्रान्ता लोकानां हितकांक्षया ॥ सर्वपापहरा नित्यं सर्वदेवनमस्कृता ॥
संस्तुता देवगंधर्वैरप्सरामिस्तथैव ॥ इतरे चैव तत्कूले तीर्थत्रैलोक्यविश्रुतं ॥ नाम्ना भद्रं पुण्यं सर्वपापहरं शुभं ॥ तत्र स्नात्वा
नरो राजदेवैः सह मोदते ॥ ततो गच्छेत्तराजेन्द्र तीर्थमाश्रातकेश्वरं ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजगोसहस्रफलं लभेत् ॥ ततो द्रव्यं श्रंग
छेन्नियतो नियताशनः ॥ सर्वपापविभुदात्मा रुद्रलोके महीयते ॥ ततो गच्छेत्तराजेन्द्र केदारं नामतः ॥ तत्र स्नात्वा दक्षिणं पीत्वा सर्वमि
कामानवाप्नुयात् ॥ पिप्पलेशं ततो गच्छेत्सर्वपापविनाशनम् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजरुद्रलोके महीयते ॥ ततो गच्छेत्तराजेन्द्र विमले

॥ रामः ॥
॥ १५३ ॥

नामः

रमुत्तमं ॥ तत्र प्राणान्परित्यज्य रुद्रलोकमाप्नुयात् ॥ ततः पुष्करणीं गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र इन्द्रस्यार्द्ध
सनं व्रजेत् ॥ ततो गच्छेत्तराजेन्द्र वलितीर्थमनुत्तमं ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्सिंहासनपतिर्भवेत् ॥ शक्रतीर्थं ततो गच्छेत्कूले चैव तु द
क्षिणे ॥ उपोष्य राजनी मेको स्नानं कृत्वा यथाविधि ॥ आराधयेन्महायोगं देवं नारायणं हरिं ॥ गोसहस्रफलं प्राप्य विष्णुलोकं संगच्छ
ति ॥ अथ तीर्थं ततो गच्छेत्सर्वपापहरं नृणां ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र शिवलोके महीयते ॥ नारदस्य तु तत्रैव तीर्थं परमशोभनं ॥ स्ना
तमात्रो नरस्तत्र गोसहस्रफलं लभेत् ॥ तत्र तप्तपः सर्वं नारदेन महर्षिणा ॥ प्रीतस्तस्य ददौ योगं देवदेवो महेश्वरः ॥ ब्रह्मणो निर्मि
तं लिंगं ब्रह्मेश्वरमिति स्मृतं ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन्ब्रह्मलोके महीयते ॥ अथ तीर्थं ततो गच्छेत्संक्रान्तां मुच्यते ध्रुवं ॥ वटेश्वरं ततो
गच्छेत्पर्याप्तं जन्मनः फलं ॥ अथ तीर्थं ततो गच्छेत्सर्वपापविनाशनं ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र सर्वदुःखैः प्रमुच्यते ॥ ततो गच्छेत्तरा
जेन्द्रपिंगलेश्वरमुत्तमं ॥ अहोरात्रोपवासेन त्रिरात्रफलमाप्नुयात् ॥ तस्मिंस्तीर्थे तुराजेन्द्रकपिलायः प्रयच्छति ॥ तस्य यावन्ति
रोमाणि तत्प्रसूतिकुलेषु च ॥ तावद्दृष्य सहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ यस्तु प्राणपरित्यागं कुर्यात्तत्र नराधिप ॥ अक्षयं मोक्ष
ते कालं यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ नर्मदा तीरमाश्रित्य तिष्ठंते ये च मानवाः ॥ ते मृताः स्वर्गमायांति नात्र कार्या विचारणात् ॥ त

॥ कृ. पु. ए ॥

॥ १५४ ॥

तो दीपेश्वरं गच्छेद्वासतीर्थं तपोधनं ॥ निवर्तिता पुरा तत्र व्यासभीता महानदी ॥ हुंकारिता तु व्यासेन दक्षिणेन ततो गता ॥ प्रदक्षिणं तु यः कुर्यात् तस्मिंस्तीर्थे युधिष्ठिरः ॥ प्रीतस्तस्य भवेद्वा सो वांछितं लभते फलं ॥ ततो गच्छेत्तराजेन्द्र इक्ष्वाकुनद्यास्तु संगमं ॥ तत्रैलोक्य विश्रुतं पुण्यं तत्र संनिहितः शिवः ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजर्गणपत्यमवाप्नुयात् ॥ स्कंदतीर्थं ततो गच्छेत्सर्वपापप्रणाशनं ॥ आजन्मनः कृतं पापं स्नातस्तत्र व्यपोहति ॥ तत्र देवाः सगंधर्वा भक्तात्मजमनुत्तमं ॥ उपासते महात्मानः स्कंदं शक्तिधरं प्रभुं ॥ ततो गच्छेदांगिरसं स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ गोसहस्रफलं तत्स्पर्शदलोकं सगच्छति ॥ अङ्गिराय त्रदेवेशं ब्रह्मपुत्रो दृषध्वजम् ॥ तपसाराध्य विश्वेशं लब्धवान्योगमुत्तमं ॥ कुलतीर्थं ततो गच्छेत्सर्वपापप्रणाशनं ॥ स्नानं तत्र प्रकुर्वीत तत्रैव मेदफलं लभेत् ॥ कोटितीर्थं ततो गच्छेत्सर्वपापप्रणाशनं ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजर्गणपत्यमवाप्नुयात् ॥ चन्द्रभागां ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र सोमलोके महीयते ॥ नर्मदादक्षिणे कुले संगमेश्वरमुत्तमं ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजर्गणपत्यमवाप्नुयात् ॥ नर्मदा उत्तरे कुले तीर्थं परमशोभनं ॥ आदि त्याय तनोरभ्यमीश्वरेण सुभाषितं ॥ तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र आनंदं सतु कामतः ॥ तस्य तीर्थं प्रभावेण लभते चाक्षयं फलं ॥ दरिद्रा व्याधिता ये तु नरा दुष्कृतकारिणः मुच्यं

॥ रामः ॥
॥ १५४ ॥

ते सर्वपापेभ्यो सूर्यलोकं प्रयांति च ॥ मार्गेश्वरं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र स्वर्गलोकमवाप्नुयात् ॥ ततः पश्चिमतो गच्छेत्सरुदालयमुत्तमं ॥ तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र शुचिर्भूत्वा प्रयत्नतः ॥ द्विजायकां च नंदद्याद्यथा विभवविस्तरं ॥ पुष्यकेन विमानेन वायुलोकं सगच्छति ॥ ततो गच्छेत्तराजेन्द्र अहिष्पातीर्थमुत्तमं ॥ तत्र स्नात्वा तु राजेन्द्र शुचिर्भूत्वा प्रयत्नतः ॥ द्विजायकां च नंदद्याद्यथा विभवविस्तरं ॥ पुष्यकेन विमानेन वायुलोकं सगच्छति ॥ ततो गच्छेत्तराजेन्द्र अहिष्पातीर्थमुत्तमं ॥ स्नातमात्रो सरोभिस्तु मोदते कालमक्षयं ॥ चैत्रमासे तु संप्राप्ते शुक्लपक्षे त्रयोदशी कामादरविनेतस्मिन् अहत्यां यस्तु जयेत् ॥ यत्र तत्र नरोत्पन्नो वरस्तत्र प्रियो भवेत् ॥ स्त्रीस्तत्र भो भवेत्पुमान् कामदेवस्य ॥ अयोध्यायां समासाद्य तीर्थं शक्रस्य विश्रुतं ॥ स्नातमात्रो नरस्तत्र सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ सोमग्रहे तु राजेन्द्र पापक्षयमवाप्नुयात् ॥ त्रैलोक्यविश्रुतं राजसोमतीर्थं महाफलं ॥ यस्तु वांछायं कुर्यात्सोमतीर्थं स चाहितः ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा सोमलोकं सगच्छति ॥ अग्निप्रवेशायः कुर्यात्सोमतीर्थं नराधिप ॥ जले वा नाशकं वापि नासौ मर्यादाभिजायते ॥ तत्र गच्छेत्तराजेन्द्र इक्ष्वाकुतीर्थमुत्तमं ॥ अमुं रायोधिना स्नत्वा मुदेवेन कोटिशाः ॥ तत्र तीर्थं समुत्पन्नं विशुद्धीको भवेदिह ॥ अहोरात्रोपवासेन ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ न

॥ कृ. पु. ण ॥

१५५

महा दक्षिणे कूले तीर्थे परमशोभनं कामतीर्थमिति रव्यातं तत्र कामोच्चय द्वैकं तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा उपवासपरायणः
कुमुदायुधरूपेण रुद्रलोके महीयते इतो गच्छेत्त राजेन्द्र ब्रह्मतीर्थं नुत्तमं अमोहकमिति रव्यातं तत्र संपर्पयेत्पितृ पौ
लोमास्या ममावास्यां आहं कृत्वा यथा विधि गजस्त्रपाशिला तत्र तोयमध्ये व्यवस्थिता तस्मिंस्तु दापयेत्पिंडं विशेषेण समादि
स्नात्वा स्थिरमना शोतोदंभमात्सर्यवर्जितः तृप्यंति पितरस्तावद्यावत्तिष्ठति मेदिनी विधेधरंत तो गच्छेत्स्नानं तत्र स माचरेत्
स्नातमात्रो नरस्तत्र गाणपत्यपदं लभेत् ततो गच्छेत्त राजेन्द्र लिंगो यत्र जनार्दनः तत्र स्नात्वा तुराजेन्द्र विष्णु लोके महीयते तत्र
नारायणो देवो मुनीनां भावितात्मनो आत्मानं दर्शयामास स्निगंत परमं पदं त्रैयं वके न तो येन यश्च संश्रियते ततः सर्वस
मूलमद्याच्च पिंडाश्चैव यथा विधि नारिता पितरस्तेन तृप्यंत्वा चंद्रतारकं ततो गच्छेत्त राजेन्द्र तापसे चरमुत्तमं तत्र स्ना
त्वा तुराजेन्द्र प्राप्नुयात्तपसा फलं शुक्रतीर्थे ततो गच्छेत्सर्वपापविनाशनं नास्ति तेन समं तीर्थं नर्मदाया युधिष्ठिर दर्शन
त्स्पर्शनात्तस्य स्नानदानतपो जपात् होमाश्चैवोपवासश्च शुक्रतीर्थे महाफलं योजनं तस्म्यंतक्षेत्रं देवगंधर्वसेवितं शुक्र
तीर्थमिति रव्यातं सर्वपापप्रणाशनं पादपात्रेण हस्तेन ब्रह्महत्यां व्यपोहति देव्या सह महाभागास्तत्र तिष्ठति शंकरः कृष्ण

रामः

पक्षेचतुर्दशं वैशाखे मासि सुव्रत ॥ कैलाशादभिनिष्क्रम्य तत्र सन्निहितो हरिः ॥ देवदानवगंधर्वाः सिद्धविद्याधरास्तथा ॥ ग
राणां आसुरसौ नागास्तत्र तिष्ठन्ति पांडव ॥ रजकेन यथा वस्त्रं मुक्तं भवति वारिणः ॥ आजन्मनः कृतं पापं मुक्ततीर्थं व्यपोहति ॥ स्ना
नं दानं तपः श्राद्धं च न तं तत्तद्दृश्यते ॥ मुक्ततीर्थात्परं तीर्थं न भविष्यति पावनं ॥ पूर्ववयसिकर्माणि कृत्वा पापातिमानवः ॥ आ
होरात्रोपवासेन मुक्ततीर्थं व्यपोहति ॥ कार्तिकस्य तु मासस्य मुक्तपक्षे च द्दशी ॥ घृतेन स्नापयेद्देवमुपोष्य परमेश्वरं ॥ एकविं
शत्कुलोपेतो नयवेदैश्चरात्पदात् ॥ तपसा ब्रह्मचर्येण यत्तदानेन वा पुनः ॥ न तां गतिमवाप्नोति मुक्ततीर्थं तु यां लभेत् ॥ मुक्त
तीर्थं महातीर्थं मृषिभिः सिद्धसेवितं ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन् पुनर्जन्म न विद्यते ॥ अयने वा चतुर्दशं संक्रांतौ विषवे तथा ॥ स्नात्वा
तु सोपवासस्तजितात्मा सुसमाहितः ॥ दानं दत्वा यथाशक्तिः प्रीयतां हरकेशवौ ॥ एतत्तीर्थं प्रभावेन सर्वं भवति चाक्षयं
अनाथं दुर्गतं विप्रं नाथवंतमथापि वा ॥ उद्वाहयति यस्तीर्थे न स्पृणु फलं शृणु ॥ यावंतद्रोमसंख्या न तत्प्रसूति कुलेषु व
तां वद्वर्षसहस्राणि ब्रह्मलोके महीयते ॥ ततो गच्छेत्ताराजेन्द्रयमतीर्थं मनुत्तमं ॥ कृष्णपक्षे चतुर्दशं माघे मासि युधिष्ठिर
स्नानं कृत्वा नक्तभोजी न पश्येद्योनि संकरं ॥ ततो गच्छेत्ताराजेन्द्रैररांडतीर्थं मुत्तमं ॥ संगमे तु नरः स्नात्वा उपवासपरायणः ॥

॥ कूर्म-पु-रा ॥
॥ १६६ ॥

ब्राह्मणं भोजयेदेकं कोटिर्भवति पूजिता ॥ एरंडसंगमे स्नात्वा भक्तिभावसमन्वितः ॥ मृत्तिकां शिरसि स्थाप्य त्ववगाह्य च तज्जले
नर्मदोदकसंभिन्नं मुच्यते सर्वपातकैः ॥ ततो गच्छेत्त राजेन्द्र तीर्थं कंकोलिकेश्वरं ॥ गंगां च तरेत् तत्र दिने पुरेण न संशयः ॥ तत्र स्नात्वा
च पीत्वा च दत्वा चैव यथाविधि ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥ नंदि तीर्थं ततो गच्छेत् स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ प्रीयते त
त्र नंदीशः सामलोके महीयते ॥ ततो गच्छेत्त राजेन्द्र तीर्थं त्वनवकं शुभं ॥ तत्र गत्वानरो राजन नरकं तु न पश्यति ॥ तस्मिंस्तीर्थे तु
राजेन्द्र स्वान्यस्थीनि विनिक्षिपेत् ॥ रूपवान् जायते लोके बहुभोगसमन्वितः ॥ ततो गच्छेत्त राजेन्द्र कपिलं तीर्थं मुत्तमं ॥ तत्र स्नात्वा
नरो राजन गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ज्येष्ठमासे तु संप्राप्ते चतुर्दश्यां विशेषतः ॥ तत्रोपोष्य नरो भक्त्या दद्याद्दीपं घृतेन तु ॥ घृतेन
स्नापयेद्दुद्रुं स घृतं गुग्गुलुं दहेत् ॥ घंटाभरणसंयुक्तां कपिलां वा प्रदापयेत् ॥ सर्वाभरणसंयुक्तः सर्वदेवनमस्कृतः ॥ शिवतुल्य
बलो भूत्वा शिववक्त्रा इते नरः ॥ अंगारकदिने प्राप्ते चतुर्थां तु विशेषतः ॥ स्नापयि शिवं दद्याद्वा ह्मरो भक्तभोजनं ॥ सर्वभोगसमा
युक्तो विमानः सार्वकामिकैः ॥ गत्वा शक्रस्य भवनं शक्रेण सह मोदते ॥ ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो धनवान् भोगवान् भवेत् ॥ अंगार
कनवम्पानु अमावास्यां तथैव च ॥ स्नापयेत्तत्र यत्नेन रूपवान् भोगवान् भवेत् ॥ ततो गच्छेत्त राजेन्द्र गणेश्वरमुत्तमं ॥ श्रावरोमा

॥ रामः ॥
॥ १६६ ॥

सि संप्राप्ते कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥ स्नातमात्रेण नरस्तत्र रुद्रलोके महीयते ॥ पितृणां तर्पणं कृत्वा मुच्यते सौकरात्रया
त गंगेश्वरसमीपे तु गंगवेदनमुत्तमं ॥ अकामो वा सकामो वा तत्र स्नात्वा तु मानवः ॥ आजन्म जनितैः पापैर्मुच्यते नात्र
संशयः ॥ तत्र वैष्णवे देशे समीपे नातिदूरतः ॥ दशाश्वमेधिकं पुराणं तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतं ॥ उपोष्य रजनीमेकां मासि
भाद्रपदे शुभे ॥ अमावास्यां नरः स्नात्वा स्नापयेद्दुषमध्वजं ॥ कांचनेन विमानेन किंकिरीजालमालिना ॥ गत्वा रुद्रपदं
रम्यं रुद्रेण सह मोदते ॥ सर्वत्र सर्वदिवसे स्नानं तत्र समाचरेत् ॥ पितृणां तर्पणं कुर्यादश्वमेधफलं लभेत् ॥ इति कूर्मपुरा
णेन नर्मदामहात्म्ये ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ततो गच्छेत्त राजेन्द्र भृगु तीर्थं मुत्तमं ॥ यत्र देवं भृगुः पूर्व रुद्रमाराधयत् सुधीः
दर्शनात् तत्र देवस्य सद्यः पापात्प्रमुच्यते ॥ एतत्क्षेत्रं सुविमलं सर्वपापप्रणाशनं ॥ तत्र स्नात्वा दिवं यांति ये मृतास्ते पुनर्भवाः
उपानहोस्तथा युग्मं देयमन्नं च कांचनं ॥ भोजनं तु यथाशक्ति तदस्याक्षयमुच्यते ॥ क्षरंति सर्वदानानि यज्ञदानतपः क्रि
याः ॥ न क्षरेद्यं तपस्तपः भृगु तीर्थे युधिष्ठिर ॥ तस्यैव तपसो ग्रेण तुष्टेन त्रिपुरारिणा ॥ सन्निध्यं तत्र कथितं भृगु तीर्थं
युधिष्ठिर ॥ ततो गच्छेत्त राजेन्द्र गोतमेश्वरमुत्तमं ॥ यत्राराध्य तद्गुलोकं गोतमः सिद्धिमाप्नुयात् ॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन् उपवासप

ॐ
कुंजः
१५

राययाः॥ कांचनेन विमानेन ब्रह्मरुके महीयते॥ दृष्ट्वा संगततोगच्छेत्सौम्यं पदमाप्नुयात्॥ न जानाति न शमूढा विहो माया
विमोहिताः धौतपापे ततो गच्छेत्तत्र नृपवेरात्तु॥ नर्मदायां स्थितं राजन सर्वपातकनाशनं॥ तत्र तीर्थे नरः स्नात्वा ब्रह्म
हत्यां विपोहति॥ ततस्तीर्थे तुराजेन्द्रप्राणत्यागं करोति यः॥ तत्र भुजस्त्रिनेत्रस्तु हरतुल्यवलो भवेत्॥ वसेत्कल्पायुतं
सायं शिवतुल्यपराक्रमः॥ कालेन महता जातः पृथिव्या मेकरादुवेत्॥ ततो गच्छेत्तराजेन्द्रहंसतीर्थमनुत्तमं॥ तत्र स्नात्वा
नरो राजन्ब्रह्मलोके महीयते॥ ततो गच्छेत्तराजेन्द्रसिद्धो यत्र नार्दनः॥ वाराहतीर्थं प्राप्या तं विष्णुलोकं गतिप्रदं॥ ततो गच्छेत्तरा
जेन्द्रचन्द्रतीर्थमनुत्तमं॥ पौर्णमास्यां विशेषेण स्नानं तत्र समाचरेत्॥ स्नातमात्रेण नरस्तत्र पृथिव्या मेकरादुवेत्॥ देवती
ततो गच्छेत्तराजेन्द्रकन्यातीर्थमनुत्तमं॥ शुक्लपक्षे तृतीयायां स्नानं तत्र समाचरेत्॥ स्नातमात्रेण नरस्तत्र पृथिव्या मे
करादुवेत्॥ देवतीर्थं ततो गच्छेत्सर्वदेवनमस्कृतं॥ तत्र स्नात्वा तुराजेन्द्रदेवतैः सह मोदते॥ ततो गच्छेत्तराजेन्द्रशि
खितीर्थमनुत्तमम्॥ यत्र त्रदीयते दानं सर्वकोटिगुणं भवेत्॥ ततो गच्छेत्तराजेन्द्रतीर्थं पैतामहं शुभं॥ यत्र त्रदीयते श्रा
द्धं सर्वतत्राक्षयं भवेत्॥ सावित्रीतीर्थमासाद्य यस्तु प्राणान्परित्यजेत्॥ विधूय सर्वपापानि ब्रह्मलोके महीयते॥ मनोह

चन्द्रलोके महीयते च

रामः
१५

रंतु ते तत्रैव तीर्थं परमशोभनं॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन् ब्रह्मलोके महीयते॥ ततो गच्छेत्तराजेन्द्रकन्यातीर्थमिति श्रुतं स्नात्वा
तत्र नरो राजन् सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ सर्गविन्दुं ततो गच्छेत्तीर्थं देवनमस्कृतं॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन् उर्गतिं नैव पश्यति॥ अस्मिन्
शं ततो गच्छेत्स्नानं तत्र समाचरेत्॥ क्रीडते नाकलोकस्थं श्वापरोभिश्चिरं सुखी॥ ततो गच्छेत्तराजेन्द्रभारभूतिमनुत्तमं॥ उपो
षितो र्चयित्वे शं ब्रह्मलोके महीयते॥ अस्मिन् तीर्थे मृतो राजन् गणपत्यमवाप्नुयात्॥ कार्तिके मासि देवेशमर्चयेत्पार्वतीप
तिं॥ अश्वमेधादृशगुणं प्रवदंति मे नीषिणाः॥ दृष्ट्वा भयः संप्रयच्छेत्तत्र कुंदे सुप्रभं॥ दृष्ट्वा युक्तेन पापेन ब्रह्मलोकं स गच्छति॥ एतीर्थं समासाद्य
यस्तु प्राणान्परित्यजेत्॥ सर्वपापविमुक्तात्मा ब्रह्मलोकं स गच्छति॥ जलप्रवेशं यः कुर्यात्तस्मिन् तीर्थे नराधिप॥ हंसयुक्तेन यानेन
स्वर्गलोकं स गच्छति॥ सरस्वती नर्मदायास्तु संगमं लोकविश्रुतं॥ तत्र तीर्थं महापुण्यं सर्वपापप्रणाशनं॥ उपवासरो भूत्वा
नित्यं व्रतपरायणः॥ तत्र स्नात्वा तुराजेन्द्रमुच्यते ब्रह्महत्या॥ ततो गच्छेत्तराजेन्द्रनर्मदोदधिसंगमे॥ त्रिगुणं चाश्वमेधस्या
फलं प्राप्नोति मानवः॥ ततो गच्छेत्तराजेन्द्रपिंगलेश्वरमुत्तमं॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन् ब्रह्मलोके महीयते॥ तत्रोपवासं यः कुर्यात्
पश्येत्विमलेश्वरं॥ स प्रजन्मरुतं पापं हित्वा याति शिवालयां॥ ततो गच्छेत्तराजेन्द्रशतकातीर्थमुत्तमं॥ उपोष्य राजनी मेकां निवर्तते नि

यमद्विदितिरव्यातः
सिद्धो यत्र नार्दनः २

थ

क. पु. ए.
१८८

यतासनः॥ तस्य तीर्थस्य माहात्म्यामुच्यते ब्रह्महृत्या॥ एतानि तव संक्षेपाद्ब्रह्मणः कथितानि तु॥ न शक्या विस्तरा
हृक्तुं संख्यातीर्थेषु पांडव॥ एषा पवित्रा विपुला नदी त्रैलोक्यविश्रुता॥ नर्मदा सरितां श्रेष्ठामहादेवस्य वत्सभा॥ म
नसापि स्मरेद्यस्तनर्मदा वै युधिष्ठिर॥ चांद्रायणशतं सायं लभते नात्र संशयः॥ अश्रद्धा नाः पुरुषा नास्ति कंचिद
माश्रिताः॥ पतंति निरये घोरे इत्यहं परमेश्वरः॥ नर्मदायां तु वसते स्वयं देवो महेश्वरः॥ तेन पुण्या नदी ज्ञेया ब्रह्म
हृत्या पहारिणी॥ इति कूर्मेन नर्मदा माहात्म्ये॥ सूत उवाच॥ इदं त्रैलोक्यविख्यातं तीर्थं नैमिषमुत्तमं॥ महादेवप्रिय
तरं महापातकनाशनं॥ महादेवदिदृक्षुः कर्षीणां परमेषु नो॥ ब्रह्मणा निर्मितं पुण्यं तपसा मुंदिजोत्तमाः॥ म
रीचयोत्र यो विप्रावसिष्टा उतथा तथा॥ भृग्वो गिरसं पूर्वं॥ कमलोद्भवः॥ समेत्य सर्वं चरदंचतु मूर्ति चतुर्भुजं॥ ए
छंति प्राणिपत्यै न विप्र कर्माणामप्ययं॥ षड्कुलीया कुचुः॥ भगवन् देवमीशानं भवमेकं कपदिनं॥ केनोपाये
न पश्याम ब्रूहि देव नमोऽस्तुते॥ ब्रह्मोवाच॥ सत्रं महात्मसमासध्वं वाङ्मनो दोषवर्जिताः॥ देशं वः संप्रवक्ष्या

ब्रह्माण्ड

रामः
१८८

मियस्मिन् देशे चरिष्ये॥ उत्कामनो मयं चक्रं ससृष्ट्या तानुवाच ह॥ क्षिप्रमेतन्मया चक्रमनुव्रजतमाचिरं॥ यत्रास्पते मिः
शीर्येत स देशस्तपसः शुभः॥ ततो मुमोच तच्चक्रं तेनेतन्मनसो भवत॥ तत्र चक्रस्य व्रजतः क्षिप्रं नेमिरशीर्यत॥ नैमिषं तस्मत्
नाम्ना पुण्यं सर्वत्र पूजितं॥ सिद्धचारणसंकीर्णं यक्षगंधर्वसेवितं॥ स्थानं भगवतः शंभोरेतन्नैमिषमुत्तमं॥ अत्र देवाः सगंध
र्वाः सयक्षो राराक्षसाः॥ पुरस्तप्ता पुरा देवास्तेभिरेव भवान् वरान्॥ इमं देशं समाश्रित्य षड्कुलीयाः समाहिताः॥ सत्रे
णाराध्य देवेशं दृष्ट्वंतो महेश्वरं॥ अत्र दानं तपसा प्रंश्रद्धां जप्यादिकं तु यत॥ एकैकं नाशयेत्पापं स पूजन्मरुतं तथा॥ अ
त्र पूर्वसंभगवान् कर्षीणां नित्यमासतां॥ प्रोवाच वायुर्ब्रह्मांडपुराणं ब्रह्मभाषितं॥ अत्र देवो महादेवो रुद्राणां किल वि
श्वरुत॥ रमते भगवानीशः प्रमथैः परिवारितः॥ अत्र प्राणान्परित्यज्य नियमेन हि जातयः॥ ब्रह्मलोकं गमिष्यंति यत्र ग
त्वानजायते॥ अन्यच्च तीर्थप्रवरं जप्येश्वरमिति श्रुतं॥ जजापरुद्रमनिशं यत्र नंदी महागणाः॥ जपतोऽप्यमहादेवो देवा
सहस्रिना कथक॥ इहावात्मसमानत्वं मृत्युवं च न मेव च॥ अभूदृष्टिः सुधर्मात्मा शिलादोनामधर्मवित्॥ आराध
यन्महादेवं पुत्रार्थं ह्येष भधजं॥ तस्य वर्षसहस्रांते तपमानस्य विश्वरुत॥ शर्वः सोमो गणावृतो वरदोऽस्मिन्ति भाषत॥ स

चप्रवरमीशानं वरेणंगिरिजापतिं ॥ अयोनिजं मृत्युहीनं देहिपुत्रं त्वया समं ॥ तथास्त्वित्याह भगवान् देव्या सह महेश्व
रं ॥ पश्यतस्तस्य विप्रवैरं तर्हानं गतो हरः ॥ ततो यियक्तः स्त्रीभूमिं शिलादोधर्मवित्तमः ॥ चकर्षलाङ्गुलेनाथं भित्वा
दृश्यत सो नलः ॥ संवर्तकानलप्रख्यः कुमारः प्रहसन्निव ॥ रूपलावस्य संपन्नो तेजसाभासयन्दिवा ॥ कुमारतु
ल्यापरमो मेघगंभीरयागिरा ॥ शिलादं तात तातैति प्राह नंदी पुनः पुनः ॥ तं दृष्ट्वा नंदिनं जातं शिलादः परिष्वजे ॥ मु
निभ्यो दर्शयामास येन दास्यमवाप्तिनः ॥ जातकर्मदिकाः सर्वाः क्रियास्तस्य चकार ह ॥ उपनीय यथाशास्त्रं वेदमध्या
पयत्स्वयं ॥ अधीत वेदो भगवान् नंदीमतिमनुत्तमं ॥ चक्रे महेश्वरं दृष्ट्वा जेष्ठे मृत्युमिति प्रभुम् ॥ सगत्वा सरितं पुण्या
मेकाग्रः श्रद्धयान्वितः ॥ जजापरुडं सततं महेशासक्तमानसः ॥ तस्य कोट्यां तु पूर्णायां शं करो भक्तवत्सलः ॥ आगत्य
शांतः स गणेशवरदोस्मीत्यभाषत ॥ सवव्रे पुनरेवेशं जपेयं कोटिमीश्वरं ॥ तावदायुमहादेव देहीति वरमुत्तमं ॥ एमस्ति
तिसंप्रोच्य देवोऽप्यंतरधीयत ॥ जजापकोटिं भगवान् भूयस्ततस्तमानसः ॥ द्वितीयामप्यहं जपुं कोटिमिच्छामिशंकर
भूयोपि समहादेवस्तथास्त्वित्याह विश्वधृक् ॥ कोटिचये च संपूर्णे भूयः प्रीतमनाः स्वयं ॥ आगत्य वरदोस्मीति

प्राह भूतगणैः सहैतः ॥ जपेयं कोटिमन्यां वै भूयोपि तव तेजसा ॥ इत्युक्ते भगवानाह न जप्तव्यं त्वया पुनः ॥ अमरोजरया
मुक्ताममपार्श्वगतः सदा ॥ महागणपतिर्देव्याः पुत्रो भवमहेश्वरः ॥ योगेश्वरो योगनेता गणानामीश्वरः परः ॥ सर्वलोका
धिकः श्रीमान्सर्वतोमद्वलान्वितः ॥ जानंतन्मामकं दिव्यं हस्तामलकवत्तव ॥ आभूतसंज्ञवस्थायी ततो यास्य क्षिमत्परं
एतदुक्ता महादेवो गणानाहूय शंकरः ॥ अभिषेकेन युक्तेन नंदीश्वरमयोजयत् ॥ उद्वाहयामास च तं स्वयमेव पिनाक
धृक् ॥ मरुतां च शुभांकन्यां जपेयं च विष्कृतां ॥ एतज्जपेयं च स्थानं देवदेवस्य मूलिनः ॥ यत्र तत्र मृतो मर्त्यः शिवलो
के महीयते ॥ इति कूर्मपुराणे जपेयं च मूलमे ॥ स्तुतुवाच ॥ अन्यच्च तीर्थप्रवरं जपेयं समीपगं ॥ नाम्ना पंचनदं पुण्यं सर्वपा
पप्रणाशनं ॥ त्रिशत्रोषो धितस्तत्र पूजयित्वा महेश्वरं ॥ सर्वपापविमुद्धात्मारुद्रलोके महीयते ॥ अन्यच्च तीर्थप्रवरं शुक
स्पामित तेजसः ॥ यत्र देवाधिदेवेन चकार्थं पूजितो हरः ॥ महाभारतमि ॥ तुक्तं महापातकनाशनं ॥ तीर्थानां परमं तीर्थं
वितस्तापरमानदी ॥ सर्वपापहरा पुण्या स्वयमेव गिरीन्द्रजा ॥ तीर्थपंचतपो नाम शंभोरमित तेजसः ॥ यत्र देवाधिदेवेन चकार्थं पू
जितो हरः ॥ पिंडदानादिकं यत्र प्रेत्यानंदफलप्रदं ॥ मृतस्तत्राथ नियमाद्ब्रह्मलोके महीयते ॥ कायावरोहणं नाम महादेवा

लयंशुभं॥ यत्रमादेवराधम्भामुनिभिः संप्रवर्तिताः॥ आदयानं तपोहोम उपवासस्तथाक्षयं॥ परित्यजति यः प्राणा
नृसङ्गलोकसगच्छति॥ अन्यच्च तीर्थप्रवरं कन्यातीर्थमिति श्रुतं॥ तत्र गत्वा त्यजेत्प्राणां लोकानां प्रोतिपुष्कलान्॥
जामदग्न्यस्तुभं रामं स्पर्शित्कर्मणाः॥ तत्र स्नात्वा नरो राजन् गोसहस्रफलं लभेत्॥ महाकालमिति ख्यातं तीर्थं
त्रैलोक्यविश्रुतं॥ गत्वा प्राणान्परित्यज्य गणपत्यमवाप्नुयात्॥ युद्धाद्गुह्यतमं तीर्थं तत्कुलेश्वरमुत्तमं॥ तत्र सन्निहितः श्री
मान् भगवान्मकुलीश्वरः॥ हिमवद्विखरे रम्ये गंगाद्वारे सुशोभने॥ देव्या सह महादेवो नित्यं शिष्यैश्च संवृतः॥ तत्र स्ना
त्वा महादेवं पूजयित्वा वृषध्वजं॥ सर्वपापैर्विमुच्येत मृतस्तज्ज्ञानमाप्नुयात्॥ अन्यच्च देवदेवस्य स्थानं पुण्यतमं शुभं भी
ष्मेश्वरमिति ख्यातं गत्वा मुच्येत पातकैः॥ तथान्यच्च रुद्रवेगायाः संभेदः पापनाशनः॥ तत्र स्नात्वा च पीत्वा च मुच्येत ब्रह्महत्या
या॥ सर्वेषामपि चैतेषां तीर्थानां परमापुरी॥ नाम्ना वाराणासी दिव्या कोटिकोटिगुणाधिका॥ तस्याः पुरश्च माहात्म्यं पूर्वमेव
हि भाषितं॥ नान्यत्र लभते मुक्तियोगिनाप्येकजन्मना॥ एते प्राधान्यतः प्रोक्ता देशाः पापहराण्युगाः॥ गत्वा प्रक्षालयेत्पापं
जन्मांतरशतैः कृतं॥ यः स्वधर्मान्परित्यज्य तीर्थसेवां करोति हि॥ न तस्य तीर्थार्थं फलदीप्तिरहल्लोके परत्र च॥ प्रायश्चित्तीच

विष्करस्तथा जाया वरोगही॥ प्रकुर्यात्तीर्थसंसेवां ये चान्ये तादृशा जनाः॥ सहाग्निर्वासपत्नी को गच्छेत्तीर्थानि यत्नतः॥
सर्वपापविनिर्मुक्तो यथोक्तो गतिमाप्नुयात्॥ कृष्णानित्रीण्यपाहृत्य कुर्याद्वा तीर्थसेवनं॥ विधाय वृत्तिं पुत्राणां भार्याते
षु निधाय च॥ प्रायश्चित्तप्रसंगेन तीर्थमाहात्म्यमीरितं॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि मुच्येत सर्वपातकैः॥ इति कूर्मतीर्थ
माहात्म्ये॥ सूत उवाच॥ एतदाकर्ण्य विज्ञानं नारायणमुखेरीतं॥ कूर्मं तपधरं देवं प्रष्टुमुनयः शुभं॥ मुनय ऊचुः॥ कथं
ता भवता धर्मा मोक्षतानं सुविस्तरं॥ लोकानां सर्गविस्तारो वंशमन्वन्तराणि च॥ इदानीं प्रतिसर्गान्त्वो वक्तुमर्हसि माधव॥
भूतानां भूतभव्येश जन्मपूर्वत्वयोदितं॥ सूत उवाच॥ श्रुत्वा तेषां तदा वाकं भगवान्कूर्मं नृपधृक्॥ व्याजहार महायोगी
भूतानां प्रतिसंचरं॥ कूर्म उवाच॥ नित्यो नैमित्रिकश्चैव प्राकृतात्पतिकौ तथा॥ चतुर्द्धायां पुराणैस्मिन् प्रोच्यते प्रतिसं
चरः॥ योयं संदृश्यते नित्यं लोके भूतस्य स्त्विह॥ नित्यः संकीर्त्यते नाम्ना प्रोच्यते प्रतिसंचरः॥ त्रैलोक्यस्यास्य क
थितः प्रतिसर्गमिनीषिभिः॥ महाद्यविशेषांतं यथा संयातिसंक्षयं॥ प्राकृतः प्रतिसर्गायं कालचिंतापरैर्दिजैः॥ आ

तपतिकस्तकथितः प्रलयो यत्नसाधनः ॥ नैमित्तिकमिदानीं च ॥ कथयिष्ये समासतः ॥ चतुर्युगसहस्रांते संप्राप्ते प्रतिसं
चरे ॥ आत्मसंस्थाः प्रजाः कर्तुं प्रतिपेदे प्रजापतिः ॥ ततो भवदनाष्टविंशी ब्राह्मणशतवार्षिकी ॥ भूतदय करी घोरा सर्व
भूतभयं करी ॥ ततो यान्यल्पसाराणि सस्यानि पृथिवीतले ॥ तानि चाग्रे प्रलीयंते भूमित्वमुपयांति च ॥ संप्ररश्मि
रथो भूत्वा समुत्तिदिवाकरः ॥ असह्यरश्मिर्भवति पिवन्तं भोगभक्तिभिः ॥ तस्य ते रश्मयः संप्रपि वं त्यं वुमहा एवे ॥ ते
नाहोरेण ते सूर्यादी प्राः संप्रभवन्ति हि ॥ ततस्ते रश्मयः संप्रसूर्या भूत्वा चतुर्दिशम् ॥ चतुर्लोकमिदं सर्वं दहन्ति शिखिना
यथा ॥ ध्याप्रवन्तश्च ते तीव्राः पुद्गलाश्च रश्मिभिः ॥ दीप्यन्ते भास्कराः सप्तयुगांताग्निप्रतापिनः ॥ ते सूर्यवारिणादी प्राः
बहुसाहस्ररश्मयः ॥ रवं समावृत्य तिष्ठन्ति निर्दहन्तो वसुंधरा ॥ ततस्तेषां प्रतापेन दह्यमाना वसुंधरा ॥ सा दिनद्वारा बद्धी
पानिः स्नेहा समपद्यत ॥ मरीचिभिः प्रदीप्ता भि सन्तताभिः समन्ततः ॥ अधश्चोर्द्ध्वं च तिर्यक् समावृत्य सहस्रसः ॥ सूर्याग्नि
नाप्रतपानां संवृतानां परस्परं ॥ एकत्वमुपजातानां मिक्तालमभूत्पुनः ॥ सर्वभूतप्रणाशं च सोऽग्निर्दहति मेडली ॥ चतुर्ल
कमिदं सर्वं निर्दहत्यामुस्वतेजसा ॥ ततः प्रलीने सर्वास्मिन् जगमे स्थावरे तथा ॥ निर्दहानि स्तरा भूमिः कूर्मपृष्ठाप्र

काशिते ॥ अंबरीषमिवाभाति सर्वमाप्ररितं जगत् ॥ सर्वमेव तदर्विभिः पूर्णं जाज्वल्यते पुनः ॥ पातालं येन सत्त्वानि महोद
धिगतानि च ॥ ततस्तानि प्रलीयंते भूमित्वमुपयांति च ॥ दीपांश्च पर्वतांश्चापि वर्षारपथमहोदधीन ॥ तान्सर्वान्भस्म
साचक्रे सहसा पाकः प्रभुः ॥ समुद्रेभ्यो नदीभ्यश्च पातालेभ्यश्च सर्वशः ॥ पिवन्तपः समुद्रोऽग्निः पृथिवीमाश्रितो ज्वलन् ॥
ततः संवर्तकः शैलान्ति क्रम्य महस्तदा ॥ लोकान्दहति दीप्रात्मा रुद्रतेजो विजृम्भितः ॥ सदग्धा पृथिवी देवोरसा तलमशेषयत् ॥ स
मस्तां पृथिवीं दग्धा दिवमूर्द्धं दहिष्यति ॥ योजनानां शतानीह सहस्राण्युतानि च ॥ उत्तिष्ठन्ति शिखास्तस्य बहूः संवर्तकस्य
तु ॥ गंधर्वाश्च पिशाचाश्च सद्यक्षोरगराक्षसान् ॥ तदा दहत्यसौ दीपः कालरुद्रश्चोदितः ॥ भूर्लोकं च भुवर्लोकं स्वर्लोकं च त
थामहः ॥ ददेदशेषं कालाग्निः कालश्चित्तनुः स्वयं ॥ व्याप्तेषु तेषु लोकेषु तीर्थं गूढं मधोऽग्निना ॥ तत्रैजः समनुप्राप्य ह
त्स्व जगदिदं शनैः ॥ अंबरीषनिभं सर्वतदेवैकं प्रकाशते ॥ ततो गजकुलोन्नादा स्तडिद्रिः समलं रुताः ॥ उत्तिष्ठन्ति तदा व्या
मिघोराः संवर्तकाद्यनाः ॥ केचिन्नीलोत्पलस्यामाः केचित्कुमुदसन्निभाः ॥ धूमवर्णास्तथा केचित्केचितीताः पयोध
राः केचिद्रक्ताभवर्णा भालाक्षारसनिभास्तदा ॥ शंखकुंदनिभाश्चान्ये जात्यं जननिभाः परे ॥ मनःशिलाभास्त्वपरे कपोत

सहस्राः परे ॥ केचिदुद्राक्षवर्णाभास्तथान्येक्षीरसन्निभाः ॥ तथा कर्पूरवर्णावर्णाश्चभिन्नांजननिभास्तथा ॥ इन्द्रचापनिभाः
केचिदुत्तिष्ठन्तिघनादिवि ॥ केचित्पर्वतसंकाशाः केचिद्भुजकुलोपमाः ॥ कूटागारनिभाः केचिदत्यमीनकुलोद्गहाः ॥ बहुरूपाद्यो
ररूपाद्योरस्वननिनादिनः ॥ तदाजलधराः सर्वे पूरयन्ति नभस्तलं ॥ ततस्तेजलदाद्योराः कांत्या च भास्करात्मजाः ॥ सप्रधा
संवृतात्मानं तमग्निं समयन्त्युत ॥ ततस्तेजलदावर्षं मुचंतीह महारवं ॥ अद्योरमशिवं सर्वनाशयन्ति च पावकं ॥ प्रवृत्तेष्वेस्त
दापार्थमंभसा पूर्यते जगत् ॥ अद्रिस्तेजोभिभूत्वा तु तदाग्निः प्रविशत्यपः ॥ नष्टे चाग्नौ वर्षशतैः पयोदाः क्षयसंभवाः ॥ प्रा
वयन्ते जगत्सर्वमहाजलपरिस्त्रवैः ॥ धाराभिः पूरयन्ती दंचोद्यमानाः स्वयं भुवा ॥ अन्यन्तसलिलौघैश्च प्रविप्राव्य दिशो द
श ॥ सप्रदीपास्तथा पृथ्वी जलैः संघ्रायते घनैः ॥ आदित्यरश्मिभिः पीतं जलमग्रेष्वतिष्ठति ॥ पुनः पतति तद्रूपो पूर्यते
तेन चार्णवाः ॥ ततः समुद्राः स्वांवेतामतिक्रान्तास्तकृत्स्नशः ॥ पर्वताश्च विलीयन्ते महीचापुनिमज्जति ॥ तस्मिन्नेकार्ण
वेद्योरेनष्टे स्थावरजंगमे ॥ योगनिद्रां समास्थाय शैते देवः प्रजापतिः ॥ चतुर्युगसहस्रं तु कल्पमाहुर्मनीषिणः ॥ वाराहो
वर्तते कल्पोऽयस्त्वविस्तार ईरितः ॥ असंख्यातास्तथा कल्पा ब्रह्मविष्णुशिवात्मकाः ॥ कथितास्तु पुराणेषु मुनिभिः का

रामः
२०२

लचिन्तकैः ॥ सात्विकेष्वथ कल्पेषु माहात्म्यमधिकं हरेः ॥ तामसेषुरहस्योक्तं यजसेषु प्रजापतेः ॥ यो यं प्रवर्तते कल्पो वा
राहुः सात्विको मतः ॥ अन्येषु सात्विकाः कल्पाममतेषु परियहः ॥ ध्यानं तपस्तथा ज्ञानं लब्ध्वा तेषु च योगिनः ॥
आराध्य मां च गिरिशं यांति मत्परमं पदम् ॥ सोऽहं सत्वं समास्थाय मायां माया मयः स्वयं ॥ एकार्णवे जगत्पस्मिन्योग
निद्रां जहामितु ॥ मां पश्यन्ति महात्मानः सुप्रकालविपर्यये ॥ जनलोके वर्तमानास्तपसा योगवद्भुवा ॥ अहं पुराणः पुरुषो
भुवः प्रभवो विभुः ॥ सहस्रचराणः श्रीमान्सहस्रांशुः सहस्रहृक् ॥ मेवाग्निर्ब्रह्मणो गावः कुशाश्च समिधो ह्यहम् ॥ प्रोक्षणी च सु
वज्रे वसो मोह्यतमथास्म्यहं ॥ संवर्तको महानात्मा पीवन् परमं यशः ॥ वेदो वेद्यं प्रभुर्गोपतिर्ब्रह्मणो मुखः ॥ अनेन स्ता
रको योगी गीतं गीतमतांवरः ॥ हंसः प्राणोऽथ कपिलो विश्वमूर्तिः सनातनः ॥ क्षेत्रज्ञः प्रवृत्तिः कालो जगद्बीजमध्यामृतम् ॥
माता पिता महादेवो महो ह्यन्यन् विद्यते ॥ आदित्यवर्णा भुवनस्य गोप्ता मारायणः पुरुषो योगमूर्तिः ॥ मां पश्यन्ति यतयो
योगनिष्ठा ज्ञात्वात्मानममृतत्वं व्रजन्ति ॥ इति कूर्मपुराणोत्पत्तिभागे प्रतिसर्गे ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रतिसर्गमनुत्तमम्

प्राकृतं वः समासेन शृणुध्वं गतो मम ॥ गते परार्द्धे द्वितये काले लोकप्रकालनः ॥ कालाग्निर्मस्मसात्कर्तुं करोति
निखिलं मतिं ॥ स्वात्मन्यात्मानमावेश्य भूत्वा देवो महेश्वरः ॥ दहेदशेषं ब्रह्मांडं स देवा सुरमानुषं ॥ तमाविश्य म
हादेवो भगवान्नीललोहितः ॥ करोतीह संहारं भीषणं रूपमाश्रितः ॥ प्रविश्य मंडलं सौरं कृत्वाः सौतं द्विधा पुनः
सदग्ध्वासकलं लोकमस्त्रं ब्रह्म शिरो बहत् ॥ देवतानां शरीरेषु क्षिपत्यखिलं दाहकः ॥ दग्धेष्वशेषे देवेषु देवी गि
रिव रात्मजा ॥ एकामासाक्षिणी शंभोः सिष्यते वैदिकी श्रुतिः ॥ शिरः कपाले हृदये नो कृतस्त्रावरभूराः ॥ आदित्यचंद्रादिगुणैः
पूरयन्व्याममंडलम् ॥ सहस्रनयनो देवः सहस्राक्षी तुरीश्वरः ॥ सहस्रहस्तचरणाः सहस्रार्चिर्महाभुजः ॥ दंष्ट्राकरालव
दनः प्रीढीपानललोचनः ॥ त्रिशूलीकृतिवसनो योगेश्वर्यं समाश्रितः ॥ पीत्वा तत्परमानंदं प्रभूतममृतं शिवम् ॥ करो
ति तांडवं देवीमालोकापरमेश्वरः ॥ पीत्वा नृत्यामृतं देवीमालोकापरमेश्वरः ॥ पीत्वा नृत्यामृतं देवीभर्तुः परममंगल
योगमाप्स्यत्यदेवस्य देहमाया त्रिशूलिनः ॥ समुत्क्रातांडवरसंखेयैव पिनाकधृक् ॥ याति स्वभावं भगवान् रुद्रा धात्र
ह्माण्डमंडलं ॥ संस्थितेष्वथ देवेषु ब्रह्मविष्कपिना किषु ॥ गुरोरशेषैः पृथिवीविलयं याति वारिषु ॥ सवारितत्वं सगुणं

यस्य ते हव्यवाहनः ॥ तेजस्तु गुणसंयुक्तं वायौ संयातिसंक्षयं ॥ आकाशे स गुरो वायुः प्रलयं याति विश्वभूत ॥ भूता
दौ च तथा काशो नीयते गुणसंयुतः ॥ इन्द्रियाणि च सवाणितेजसे यां संक्षयं ॥ वैकामिके देवगणाः प्रलयं यांति सत्तमाः
त्रिविधो यमहंकारो महति प्रलयं व्रजेत् ॥ महंत मेभिः सहितं ब्रह्माणमति तेजसं ॥ अव्यक्तं च ततो योतिः संहरेदेक
मव्ययं ॥ एवं संहृत्य भूतानि तत्त्वानि च महेश्वरः ॥ न्ययोजयन्नथान्योन्यं प्रधानं पुरुषं परं ॥ प्रधानं पुंसोरजयो रूपसं
हार ईरितः ॥ महेश्वरं राजनि तो नैश्वरे विद्यते लयः ॥ गुणसाम्यं ततो व्यक्तं प्रकृतिः परिणीयते ॥ प्रधानं जगतो यो नि
र्माया तत्त्वमचेतनं ॥ कूरस्थश्चिन्मयो ह्यात्मा केवलः पंचविंशकः ॥ जीयते मुनिभिः साक्षी महानेकः पिता महः ॥ एवं स
हार करणी शक्तिर्माहेश्वरी क्रवा ॥ प्रधानाद्यं विशेषात्तंदेहे रुद्रस्य वै श्रुतिः ॥ योगिनामपि सर्वेषां तान विन्यस्तं चेतसां ॥
सोमयात्पतिकं चैव विदधाती वशं करः ॥ इत्येष भगवान् रुद्रः संहारं कुरुते वशी ॥ स्थापिकामोहिनी शक्तिर्नारायणा इति
श्रुतिः ॥ हिरण्यगर्भो भगवान् जगत्सदसदात्मकं ॥ सृजेदशेषं प्रकृतेस्तन्मयः पंचविंशकः ॥ सर्वज्ञाः सर्वगाः शांताः स्वा
त्मन्येव व्यस्थिताः ॥ शक्त्या ब्रह्मविलीना भुक्तिमुक्तिफलप्रदाः ॥ सर्वस्वराः सर्ववंध्याः शाश्वतानन्दभोगिनः ॥ एकमे

कू. पु. रा.
२०४

वासरंतत्वं पुं प्रधानेश्वरात्मकं ॥ अन्त्याश्रयशक्तयो दिव्याः संतितत्रसहस्रशः ॥ इज्यंते विविधैर्यज्ञैः शक्रादिमादयो मराः ॥
एककस्य सहस्राणि देहानां वैशतानि च ॥ कथं ते चैव माहात्म्याश्च क्तिरेकैव निर्गुराः ॥ इमां शक्तिं समास्थाय स्व
यमेव महेश्वरः ॥ करोति विविधां देहान् ग्रसते च वलीलया ॥ इज्यते सर्वयज्ञेषु ब्राह्मणैर्वेदपारैः ॥ सर्वकामप्रदो
रुद्र इत्येषा वैदिकी शक्तिः ॥ सर्वासामेव शक्तीनां ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ प्राधान्येन स्थिता देवाः शक्तयः परमात्मनः
आभ्यः परस्ताद्भगवान्परमात्मा सनातनः ॥ गीयते सर्वशक्त्यात्मोऽश्लेषाणि र्महेश्वरः ॥ एनमेकैव देव्यग्निं नाराय
णामथापरे ॥ इन्द्रमेकं परे विश्वान् ब्रह्माणामपरे जगुः ॥ ब्रह्मविष्णुग्निरुक्ताः सर्वदेवास्तथा च यः ॥ एकस्यैवाथ रुद्र
स्य भेदास्ते परिकीर्तिताः ॥ यं यं भेदं समाश्रित्य यजंते परमेश्वरं ॥ तत्रापि समास्थाय प्रददाति फलं शिवः ॥ तस्मादेक
तरं भेदं समाश्रित्य च शाश्वतं ॥ आराधयेत् महादेवं याति तत्परमं पदं ॥ किंतु देवं महादेवं सर्वशक्तिसनातनं ॥ आराधये
द्देगिरिशं सगुरां वापि निर्गुरां ॥ मया प्रोक्ता हि भवतां योगाः प्रागवनिर्गुराः ॥ आरुनुदरुक्तसगुरां पूज
येत्यरमेश्वरं ॥ पिनाकिनं नम्रं नयनं जरितं ललितं वाससं ॥ पद्मासनस्थं रुक्माभं च त्रये वैदिकी शक्तिः ॥ एष योगः

रामः
२०४

समुद्दिष्टः सवीजो मुनिपुंगवाः ॥ अत्राप्यशक्तोऽथ हरं विष्णुं ब्रह्माणामर्चयेत् ॥ अथ चेदसमर्थः स्यात्तत्रापि मुनिपुंगवाः ॥ ततो वाद्या
दिशक्रादीन् पूजयेद्भक्तिसंयुतः ॥ तस्मात्सर्वान्परित्यज्य देवान् ब्रह्मपुरोगमान् ॥ आराधयेद्द्विरूपाक्षं मादिमध्यांतसुस्थितं ॥ भक्ति
योगं समास्थाय स्वधर्मनिरतः शुचिः ॥ तादृशं रूपमास्थाय समायात्यंतिकं शिवः ॥ एष योगः समुद्दिष्टः सवीजोऽयं तभावनः ॥
यथाविधि प्रकुर्वाणः प्राप्नुयाद्देश्वरं पदं ॥ द्विधान्ये भावने मुद्दे प्रागुक्ते भवतामिह ॥ अत्रापि कथितो योगो निर्वीजश्च सवीजश्च
ज्ञानं तदुक्तं निर्वीजं पूर्वहि भवतां मया ॥ विष्णुं रुद्रं चिरं चिं वा सवीजे भावयेत्सुधीः ॥ अथ वाद्यादिकान् देवान् तत्परः संजिते दि
यः पूजयेत्सुखं विष्णुं चतुर्मूर्तिधरं हरिं ॥ अनादिनिधनं देवं वासुदेवं सनातनं ॥ नारायणं जगद्योनिं आकाशं परमं पदं त
ल्लिङ्गधारी नियतस्तद्रूपं तदुपाश्रयः ॥ एष एव विधिर्ब्रह्म भावने चेति ममातिः ॥ इत्येतत्कथितं ज्ञानं भावनामाश्रयं परं ॥ इन्द्रधुम्नाय
मुनये यन्मया कथितं पुरा ॥ अद्यात्तात्मकमेव देवं चेतनां चेतनं जगत् ॥ तदीश्वरः परं ब्रह्मतस्माद्ब्रह्ममयं जगत् ॥ स्तव उवाच ॥ एताव
दुक्ता भगवान् विरामजनाईत ॥ उष्टु बुभुक्षु नयो विष्णुं शक्रं सहस्रध्वं ॥ मुनय ऊचुः ॥ नमस्ते कर्मरूपविश्वे परमात्मने ॥ नारायणाय वि
श्वाय वासुदेवाय ते नमः ॥ नमो नमस्ते कृष्णाय गोविन्दाय नमोऽस्तुते ॥ माधवाय नमो नित्यं नमो व्यक्ते श्वराय च ॥ सहस्रशिर

सेतुभ्यं सहस्राक्षाय ते नमः॥ नमः सहस्रहस्ताय सहस्रचरणाय ते॥ नमो ताना यत्र पायपरमार्थस्वरूपिणे॥ नमो नंदाय न
मस्तुभ्यं मायातीताय ते नमः॥ नमो गुरुशरीराय निर्गुराय नमो स्तुते॥ धर्मज्ञानाधिगम्याय निष्कलाय नमो नमः॥
नमो स्तेषां भूपाय महायै गेश्वराय च॥ परापराणां प्रभवे वेदवेद्याय ते नमः॥ नमो बुद्धाय शुद्धाय नमो मुक्ताय हेतवे
नमो मायाविने तुभ्यं वेधं सेचनमो नमः॥ नमो स्तुते वराहाय नरसिंहाय ते नमः॥ वामनाय नमस्तुभ्यं हृषीकेशाय
ते नमः॥ नमो स्ते कालरुद्राय कालरूपाय ते नमः॥ स्वर्गापवर्गदानाय नमो प्रतिहतात्मने॥ नमो योगाधिगम्याय
योगिने योगदायिने॥ देवानां पतये तुभ्यं देवार्तिशमनाय ते॥ भगवस्त्वत्प्रसादेन सर्वसंसारनाशनं॥ अस्माभिर्विदि
तं ज्ञानं यद्वा त्वामृतमश्नुते॥ श्रुतास्तु विविधा धर्मा वंशमन्वंतराणि च॥ सर्गस्य प्रतिसर्गस्य ब्रह्मांडस्य च निर्मायः॥ त्वं
हि सर्वजगत्सामीप्येनारायणः परः॥ शत्रुमर्हसि नः सर्वस्वमेव शराणां गतिः॥ सूत उवाच॥ एतद् कथितं विप्रामो गमोक्षप्रदा
यकं॥ कौर्मपुंराणामखिलं यज्जगादगदाधरः॥ अस्मिन्पुंराणो लक्ष्यास्तु संभवः कथितः पुरा॥ मोहाया शेषभूतानां वा सुदे
वेन योजनं॥ प्रजापतीनां सर्गस्तु वर्णाधर्माश्च वृत्तयः॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां यथावत्प्रवृत्तं शुभम्॥ पितामहस्य विष्णो

अमहेशस्य च धीमतः॥ एकत्वं च पृथक्त्वं च विशेषश्चोपवर्णितः॥ भक्तानां लक्षणां प्रोक्तं समाचारस्तु शोभनः॥ व
र्णाश्रमाणां कथितं सर्वेषां महिलक्षणां॥ आदिसर्गस्ततः पश्चादंडावराणामंशकाः॥ हिरण्यगर्भः कथितः कीर्तिताः मु
निपुंगवाः॥ कालसंख्या प्रकथिता माहात्म्यं चेश्वरस्य वै॥ ब्रह्मराजः शयनं चासुनामनिर्वचनं तथा॥ वराहवपुषा
भूयो भूमेरुद्वारां पुनः॥ मुरव्याति सर्गकथनं मुनिसर्गस्तथा परः॥ व्याख्याता रुद्रसर्गश्च ऋषिसर्गश्चोतामसः
धर्मस्य च प्रजासर्गतामसात् पूर्वमेव तु॥ ब्रह्मविष्णोर्विवादः स्यादंतर्देहप्रवेशनं॥ पद्मोद्भवं देवस्य मोहस्तस्य
च धीमतः॥ दर्शनं च महेशस्य माहात्म्यं विष्णुनेरितं॥ दिव्यदृष्टिप्रदानं च ब्रह्मराजः परमेश्विनः॥ संभवादवदवस्य ब्रह्म
राजपरमेश्विनः॥ प्रसादो गिरिशस्याथ वरदानं तथैव च॥ संवादो विष्णुना सादृशं करस्य माहात्मनः॥ वरदानं तथा पूर्वमंडो
नं पिनाकिनः॥ वधश्च कथितो विप्रामधुकैटभयोस्तथा॥ अवतारो देवस्य ब्रह्मराजाभिपद्भुजात्॥ एकीभावश्चोदे
वेन विष्णुना सह तत्त्वतः॥ विमोहो ब्रह्मराजाथ संजालाभो हरेस्ततः॥ तपश्चरणामारब्धं तं देवदेवस्य धीमतः॥ प्रादुर्भावो
महेशस्य ललारात्कथितस्ततः॥ रुद्राणां कथिता सृष्टिर्ब्रह्मराजाप्रतिषेधनं॥ स्तुतिश्च देवदेवस्य वरदानोपदेशको॥

कूपुण
२०६

अंतर्धानं च रुद्रस्य तपश्चर्यां जस्यतु ॥ दर्शनं देवदेवस्य नरनारीशरीरता ॥ देव्या विभागा कथनं देवदेवातिनाकि
नः ॥ देव्यास्तपश्चात्कथनं दक्षपुत्रीत्वमेव च ॥ हिमवदुत्तिष्ठत्वं च देव्या महात्म्यमेव च ॥ दर्शनं दिव्यरूपस्य विश्व
रूपस्य दर्शनं ॥ नाम्नां सहस्रं कथितं पित्रा हिमवता स्वयं ॥ उपदेशो महादेव्या वरदानं तथैव च ॥ भृगुवादीनां प्र
जासर्गा राजा वंशस्य विस्तरः ॥ प्राचेतसत्वं दक्षस्य दक्षयज्ञविमर्दनं ॥ दधीचस्य च दक्षस्य विवादः कीर्तितस्त
था ॥ ततश्च शापः कथितो मुनीनां मुनिपुंगवाः ॥ रुद्रागतिः प्रसादश्च अंतर्धानं पिनाकिनः ॥ पिता महास्यो
पदेशः कीर्त्यते रक्षणाय च ॥ दक्षस्य च प्रजासर्गः कस्यप्यस्य महात्मनः ॥ हिरण्यकशिपोर्नाशो हिरण्यपाक्षवध
स्तथा ॥ ततश्च शापः कथितो देवदारुवनौकसां ॥ निग्रहश्चांधकस्याथ गारापत्यमनुत्तमं ॥ प्रह्लादनिग्रह
श्चाथ वलेसंयमनं ततः ॥ बाणस्य निग्रहश्चाथ प्रसादस्तस्मै लिनः ॥ कृषीराणां वंशं विस्तारो राजीवंशोऽप्र
कीर्तिताः ॥ वसुदेवात्ततो विस्तारुत्पत्तिः स्वर्ग्याहरेः ॥ दर्शनं चोपमन्योश्च तपश्चरणा मेव च ॥ वरता

रामः
२०६

मो महादेवं दृष्ट्वा सार्धं त्रिभूलिनं ॥ कैलाशगमनं चाथ निवासस्तत्र शार्ङ्गिणः ॥ ततश्च कथिता भीतिद्वारवत्यां
निवासिनां ॥ रक्षणां गरुडेनाथ जित्वा शत्रून् महात्मना ॥ नारदागमनं चैव यात्रा चैव गरुत्मतः ॥ ततश्च रुद्र
गमनं मुनीनां च गतिस्ततः ॥ नैत्यकं वासुदेवस्य शिवलिंगार्चनं तथा ॥ मार्कण्डेयमुनेः प्रश्नः प्रोक्तश्चैव ततः
परं ॥ लिंगार्चननिमित्तं च लिंगस्यापि च लिंगिनः ॥ सर्वात्मकथनं चाथ लिंगा विभाव एव च ॥ ब्रह्मविस्तो
स्तथा मध्ये कीर्तिता मुनिपुंगवाः ॥ मोहस्तपोस्तु कथितो गमनं चोद्गतोऽप्यधः ॥ संस्तवो देवदेवस्य प्रसादः पर
मेष्ठिनः ॥ अंतर्धानं च लिंगस्य सांवात्यं त्रिस्ततः परं ॥ कीर्त्यते चानिरुद्रस्य समुपतिर्द्विजोत्तमाः ॥ रुद्रस्य
गमने बुद्धिर्कृषीणामागतिस्ततः ॥ अनुशापनं च रुद्रेण वरदानं महात्मनां ॥ गमनं चैव रुद्रस्य पार्थस्य
पथदर्शनम् ॥ रुद्रद्वैपायनस्योक्तं युगधर्माः सनातनाः ॥ अनुग्रहोऽथ पार्थस्य वाराणास्यामतिस्ततः

क. पु. रा.
२०१

पाराशर्यस्य तु मुने व्यासस्यास्ति कृष्णकर्मणाः ॥ वाराणस्याश्च महात्म्यं तीर्थानां च विवर्णनं ॥ व्यासस्य तीर्थ
यात्रार्थं देव्याश्चैवाथ दर्शनं ॥ उद्वासनं च कथितं वरदानं तथैव च ॥ प्रयागस्य च महात्म्यं क्षेत्राणां मथ कीर्तनं
फलं च विपुलं विप्रामार्कण्डेयस्य निर्गमः ॥ भुवनानां स्वरूपं च ज्योतिषां च निवेशनं ॥ कीर्त्यते चैव वर्षाणि नदीनां च
वर्णनार्थः ॥ पर्वतानां च कथितं स्थानानि च दिवौकसां ॥ द्वीपानां प्रविभागश्च चेत ॥ द्वीपस्य वर्णनं ॥ शयनं केश
वस्याथ महात्म्यं च महात्मनः ॥ मन्वंतराणां कथनं ब्रह्मो महात्म्यमेव च ॥ वेदशाखा प्रातयनं व्यासानां कथनं ततः
तथैव स्याथ देवस्य कथनं मुनिपुंगवाः ॥ योजेश्वराणां च कथा शेषाणां चाथ कीर्तनं ॥ भूताश्च विविधा गुह्या ईश्व
रस्याथ कीर्तिताः ॥ वर्णाश्च मारणा माचाराः प्रायश्चित्तविधिस्ततः ॥ कपालितं च रुद्रस्य भिक्षा चरणमेव च ॥ प
तिव्रतायाश्चारख्यानं तीर्थानां च विनिर्णयः ॥ तथा मंकराण्यकस्याथ निर्णयः कीर्त्यते द्विजाः ॥ वधश्च कथितो विप्र
कालस्य च समासतः ॥ देवदारुचनेशं भोः प्रवेशो माधवस्य च ॥ मदर्शनं च इतीर्थानां देवदेवस्य शूलिनः ॥ वरदानं च देवस्य
नंदिनस्तु प्रकीर्तितं ॥ नैमित्तिकस्तु कथितः प्रतिसर्गस्ततः परं ॥ प्राकृतः प्रलयश्चाहं सतीजो योग एव च ॥ एवं ताता

रामः
२०१

पुराणास्य संक्षेपं कीर्तयन् बुधः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ एवमुक्त्वा श्रियं देवीमाहात्म्यं पुरुषोत्तमः ॥ संत्यज्य कूर्मं
संस्थानं स्वस्थानं च जगाम ह ॥ देवाश्च सर्वे मुनयः स्वानि स्थानानि भोजिरे ॥ प्रणम्य पुरुषं विष्णुं गृहीत्वा हृमृतं द्विजाः ॥ एतत्पुराणं परमं
भाषितं कूर्मरूपिणा ॥ साक्षाद्देवादिदेवेन विष्णुना विश्वयोनिना ॥ यः पठेत् स ततमत्रो नियमेन समाहितः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके म
हीयते ॥ लिखित्वा चैव यो दद्याद्देशाख्ये मासि सुव्रतः ॥ विप्राय वेदविदुषे तस्य पुराणं निबोधत ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वेष्वर्घ्यसमन्वि
तः ॥ भुक्त्वा तु विमलान्भोगान् स्वर्गादि व्यासुशोभनात् ॥ ततः स्वर्गात्परिभ्रष्टो विप्राणां जायते कुले ॥ पूर्वसंस्कारमाहात्म्याद्ब्रह्मविद्यामवा
प्नुयात् ॥ पठित्वा स यमेकैकं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ योर्थं विचारयेत् सम्यक् प्राप्नोति परमां गतिं ॥ अध्येतव्यमिदं नित्यं विप्रैः पर्वणि पर्व
णि ॥ श्रोतव्यं च द्विजैश्चैव महापातनाशनं ॥ एकतस्तु पुराणानि सेति हासानि सर्वशः ॥ एकत्र चेदं परममेतदेवातिरिच्यते ॥ धर्मार्थ
पुण्यकामानां जानतां पुराणकामिनां ॥ इदं पुराणं त्यक्त्वा कं नास्त्यन्यत्साधनं परं ॥ यथा वदत्र भगवान् देवो नारायणो हरिः ॥ कीर्त्यते
स यथा विष्णुर्न तथा न्येषु सुव्रताः ॥ ब्राह्मी पौराणिकी चैव संहिता पापनाशिनी ॥ अत्र तत्परमं ब्रह्म कीर्त्यते हियथावर्थात् ॥ तीर्थ
नां परमं तीर्थं तपसां च परं तपः ॥ ज्ञानात् परमं ज्ञानं व्रतानां परमं व्रतं ॥ नाध्येतव्यमिशास्त्रं वृषलस्य च सन्निधौ ॥ घोधी चैव मो
हात्मा स याति नरकान् वदून ॥ श्राद्धे वा देविके कार्ये श्रावणीयं द्विजातिभिः ॥ यत्तां तु विशेषेण सर्वदोषविनाशनम् ॥ मुमुक्षु

कृ. पुराण.
२०८

५४
एणमिदंशास्त्रमध्येतव्यंविशेषतः॥ श्रोतव्यंचाथमंतव्यंवेदार्थपरिवृंहणं॥ सात्वायथावद्विप्रेन्द्रान्श्रावयेद्वक्तिसंयुतान्
सर्वपापविनिर्मुक्तोब्रह्मसायुज्यमाप्नुयात्॥ योऽश्रद्धधानेपुरुषेदद्याच्चाधर्मिकेतथा॥ सप्रेत्यनिरयान्द्वारान्शुनीयोनिव्रज
त्यधः॥ नमस्कृत्यहरिंविष्णुंजगद्योनिंसनातनं॥ अध्येतव्यमिदंशास्त्रंक्षुद्रैर्द्वेषायनंतथा॥ इत्याज्ञादेवदेवस्यविष्णोरमिततेज
सः॥ पाराशर्यस्यविप्रैर्वैष्णवसिस्वपरमात्मनः॥ श्रुत्वानारायणाद्विमान्नादोभगवानृषिः॥ गौतमाद्यदेवोपूर्वतस्मादपिपरा
शरः॥ पराशरोपिभगवान्गंगाद्वारेमुनीश्वराः॥ मुनीभ्यःकथयामासधर्मकामार्थमोक्षदं॥ ब्रह्मणकथितंपूर्वसनकायच
धीमते॥ सनत्कुमारायतथासर्वपापप्रणाशनं॥ सनकाद्रुद्रगवान्प्राप्तःकपिलोयोगावित्तमः॥ अवाप्तवान्यंचशिखोदेवता
दिदमुत्तमं॥ सनत्कुमाराद्रुद्रगवान्मुनिःसत्यवतीसुतः॥ संप्राप्तवान्पुराणर्षिर्व्यासःसर्वार्थसंचयं॥ तस्माद्वासादहंश्रुत्वाम
वतापापनाशनं॥ तस्मैव्यासायगुरवेसर्वज्ञायमहर्षये॥ पाराशर्यायज्ञांतायनमोनारायणात्मने॥ यस्मात्संजायकृत्स्नंय
स्मिंश्चप्रविलीयते॥ नमस्तस्मैसुरेशायविष्णवेकूर्मरूपिणे॥ इतिकूर्मपुराणोद्धृतासाहस्र्यांसंहितायां॥ चिदानंदायनमः
रामांगदंतीदुमितेवत्सरेमेषगेरवौ पुस्तंश्रीचन्द्रवीरस्पमुदेमेधाकरोल्लिखत्॥ श्रीशिवशिवदोस्तु॥ श्रीश्रीः

रामः
२०८

आशा अश्वत्थि
1.603
ASHA ARCHIVES